

הגרן

מאסף לחכמת ישראל

בערך ויוצא לאור

ע"י

שמואל אבא האראדעצקי

ספר ראשון

מחירו 75 קאפ.

ברדיטשוב

דפוס של חיים יעקב שעפמיל

שנת תרנ"ח לפ"ק

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 147.

11 11415

ה ג ר ן

מאסף לחכמת ישראל

נערך ויוצא לאור

ע"י

שמואל אבא האראדעצקי

ספר ראשון

ברדיטשוב

דפוס של חיים יעקב שעפטיל

שנת תרנ"ח לפ"ק

Г А - Г О Р Е Н Ъ

Т. Е.

Г у м н о

Сборникъ еврейскихъ знаний

Редакторъ-издатель

С. А. Городецкій.

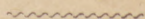
(Первая книга)

Дозволено Цензурою Варшава, 9 Сентября 1897 г

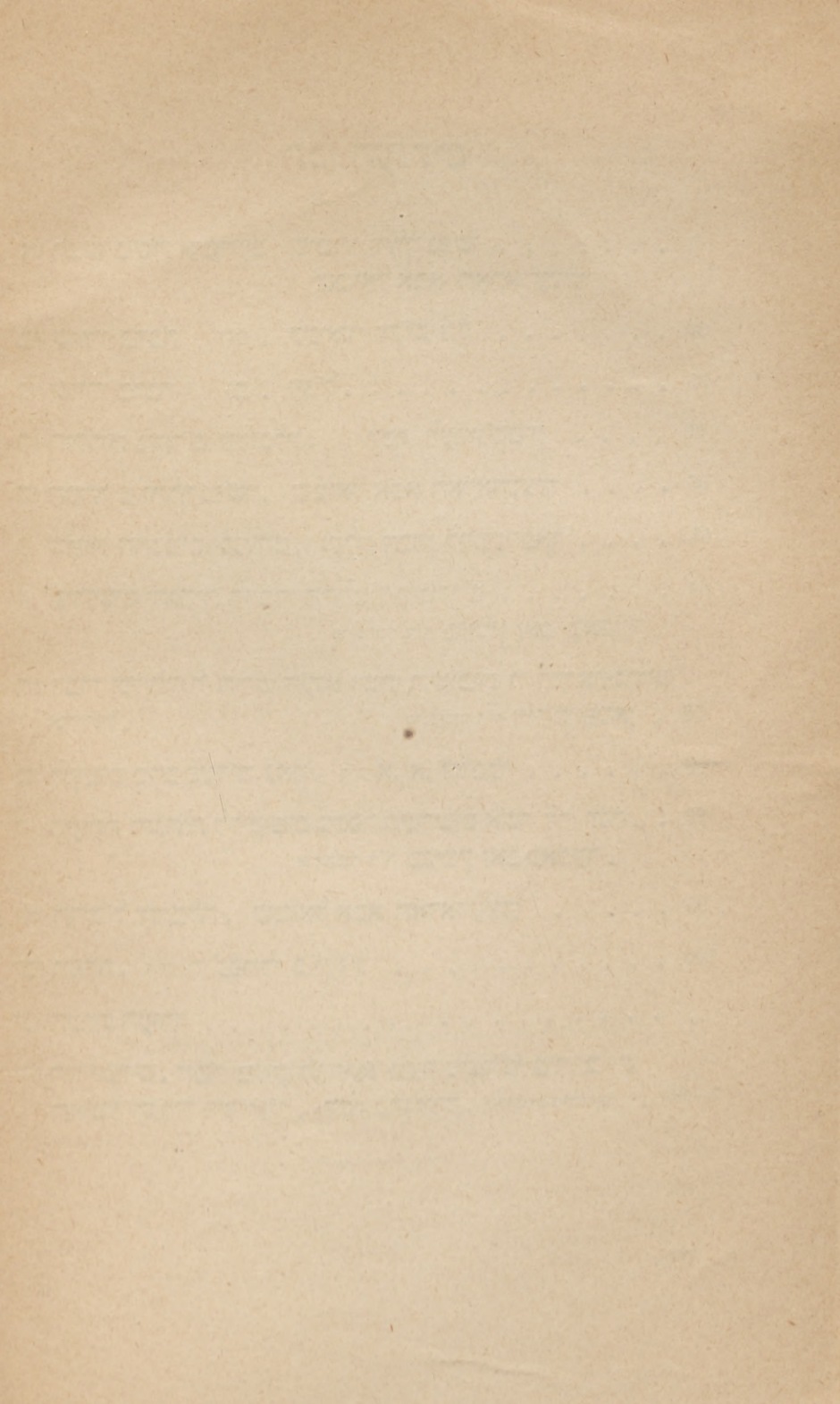
Бердичевъ, Типографія Я. Г. Шефтоля.

תבן הענינים

- 1 (א) רבינו משה איסרלש, שיטתו והלך נפשו .
 שמואל אבא האראדעצקי
- 30 (ב) שיורי ברכה (א) . שניאור זק"ש ז"ל .
- 35 (ג) שיורי ברכה (ב) . הנ"ל .
- 39 (ד) תולדות מהר"ם מלובלין . יוסף לעוויןשטיין .
- 55 (ה) המהר"ם והלך נפשו . שמואל אבא האראדעצקי .
- 61 (ו) שמות החכמים וכנויהם . זעליג הכהן לויטערבאך .
- 64 (ז) פירושים והגהות לדברי התלמוד והמדרש .
 פרופיסור ד"ר בנימין זאב באכער
- (ח) דברי ימי חיי ר' הירש הענא ושתי תשובות ר' דוד אופנהיים
 אדותיו . פרופיסור ד"ר דוד קויפמאן . 72
- 89 (ט) לקוים מרב סעדיה גאון . ד"ר א. א. הרכבי .
- 92 (י) הערות והגהות לליקוים מספר השרשים אשר לר' יונה .
 פרופיסור ד"ר בנימין זאב באכער .
- 95 (יא) הרש"ל והקבלה . שמואל אבא האראדעצקי .
- 100 (יב) תפלה . הרב ר' נפתלי כ"ץ ז"ל .
- " (יג) הערת העורך .
- (יד) דוד ישרים . חטר מגזע לוריא ונצר משרשי טריביש
 הא"ש הגדול רש"י ז"ל . יוסף בהן צדק . (בסינים מיוחדים) . 1—36

רבינו משה איסרל'ש

(רמ"א)

שיטתו והלך נפשו

א.

ספרות התלמודית ואויביה : הקראית, הפילוסופיא והקבלה . אוהבי ובוני ספרות התלמודית : רבינו יהודאי גאון, רבינו משה מיימוני ורבינו משה איסרל'ש. תולדות חיי זה האחרון, הרמ"א אהו ישיבה והספיק לחם לתלמידיו . היה עשיר גדול ונדיב לב . שמות ספריו ותוכנם . מותו ונוסח מצבתו .

אם נביט באספקלריא מאירה על תקופת ספרות התלמודית השונות או אז נראה, אשר מדי פעם שקמו עליה אויבים להשפיל את ערכה ולהמעיט את כחה ועוזה בין העם, — הקים לה הזמן אוהבים נאמנים ומצוינים והמה עשו לה סתרה : הגדילוה, הרחיבוה והפיצו את תורתה בתוך העם להלכה ולמעשה . שלש תקופות הנה, אשר דחו רגלי הספרות התלמודית באמצעים שונים : הקראית, הפילוסופית והקבלית . הקראית נוסדה ע"י ענן בזמן רב יהודאי גאון (א) (במאה ה' לאלף החמישי). ברוב עוז החלה ללחום את מלחמתה לבוא אל מטרתה להוריד עוז מבטחה של „חומת כבל“, והנה קם רבינו יהודאי גאון וחיבר את ספרו הלכות גדולות (ב), „וחיבר מספר תרו"ג מצות אשר בראש ספר הלכות גדולות . ובעבור אשר מן ישיבתו יצא עגל הקראית (ג) חשב ותקן זה את זה, במנות מצות דרבנן בתוך תרו"ג מצות למען יראו יתר אנשי ישיבתו כי מצות דרבנן גדולות כמוצות דאורייתא וראויות להמנות בתוך מצות דאורייתא“ (ד), ועל ידו עזרו עוד גדולים אנשי השם . זמן לא כביר עבר והפילוסופיא הערבית נשאה ראש והספרות התלמודית הרכינה את ראשה לפניה; ואם כי השתדלו אז אחרים מחכמינו לעשות שלום בין הפילוסופיא והדת (ה), אבל לעשות שלום בין הפילוסופיא וספרות הרבנית מעולם לא נסו בזה . אוי הקים הזמן את רבינו משה מיימוני (הרמב"ם) וחבר את ספרו „יד החזקה“ המכיל בקצרה את התלמוד, ועשהו בכונה למען העם כלו, כדי להפיצו בישראל ולעשותו לספר-

(א) עיין דור דור ודורשיו ח"ד צד 51 ובדברי ימי ישראל לגראטין העתקת הרה"ח שפ"ר ח"ג פ"ז ושם ציון ו"ז ושם במאמר לקורות הכתות בישראל מאת הרה"ח ד"ר הרכבי (ב) עיין דור דור ודורשיו ח"ד צד 40—31 וצד 336—335 ובדברי ימי ישראל פ"ז הנ"ל (ג) עיין דברי ימי ישראל חנ"ל (ד) הרה"ח רייפמאן ז"ל במכתבו אלי הנדפס בתלפיות ש"א (ה) עיין בספרי כרם שלמה פ"ב.

עם ח). בימים ההם החלה הקבלה ליצאת ממחבואיה ולהראות לפני העם; מתחלה קמעא קמעא, ולאט לאט, ורק פה ושם נראו עקבותיה ואח"כ התפרצה לבוא לתוך רבים מחכמי עמנו, ובאשר היא החתילה את פניה באדרת הסוד והרמז רכשה לה צבא רב גם מהמון העם אשר לא דעת ולא תבונה לו מה לקרב ומה לרחק, והנה בראותה כי ידה רוממה וקולה נשמע בין העם החלה פה ושם לדבר דברים המשפילים את ערך הספרות התלמודית (3). וזאת נראה כי מדי פעם שהקבלה התגברה למעלה ירד קרן התלמוד למטה. עוד בימי קדם (במאה ה' לאלף החמישי) בזמן הגאונים נדחה גאון אחד מאד נעלה בתורתו מר רב אהרן מלהיות ראש ישיבה ומנו תחתיו את רב יוסף בר יהודה שהוא מעיד על עצמו כי דל חלקו בחכמת התורה. והסיבה לזה היא, "יען כי רב יוסף מאד נעלה בחסידות והיה מבעלי הסוד (ג)", ואמרו עליו כי אליהו מתגלה אליו לפרקים. וכאשר רצה דוד בן זכאי למנות את רבינו סעדיה גאון (תרנ"ב-תש"ב) לראש הישיבה בסורא נמלך באחד מחכמי הישיבה שבפומדיטא ושמו נסי נהורנאי. והחכם הזה אשר "לפי המסופר ממנו, היה חסיד ומתהלל בקבלה מעשית (ד)" לא יעצהו להרים על את רבינו סעדיה גאון, הגאון בתורה וחכמות חיצוניות ואיננו מאיר פנים לקבלה (ה), כי אם נתן היתרון לר' צמח בר שהין אשר היה רחוק מאד בתורה וחכמה מרבינו סעדיה גאון. ומעשים כאלה נמצאים למכביר בספרי תולדותינו. במלה אחת הקבלה היתה מעולם הצוררת לספרות התלמודית ודוחקת רגליה. והנה העת היותר מוצלחת להקבלה היתה המאה השלישית לאלף השלישי (ו), אז קמו המקובלים הנודעים קורדיווירע, האר"י, וויטאל, החייט ועוד, והמה השתדלו להפיץ תורת הקבלה בין העם בספריהם הרבים. בזמן ההוא ראה אור ספר הזהר בפעם הראשונה והאמונה נפוצה בין העם, "שוכות העיון בספר הזהר מספיק להשיב שבותינו ולהעביר גלותינו, ועליו אמרו זכו אחישנה כי בעבורו יהיו ישראל נגאלין ויקרא דרור בארץ שיהיו כל בני העולם בני חורין בשלוה שאין כמוהו (ז)", ועוד ספרי מקובלים נדפסו בימים ההם. בעת ההיא הקים הזמן גואלים מצוינים לספרות התלמודית אשר ביניהם התנוסס לשם רבינו משה איסרלש (הרמ"א) אשר בספריו הרבים והנכבדים בערכם יצא לישע הספרות התלמודית והפיץ את תורתה בין העם. רבינו משה איסרלש נולד לאביו הגאון ר' ישראל איסרלש בשנת ה"א ר"פ (1520) בעיר קראקא. עודנו בימי עלומיו התנכר כי לגדולות נוצר ורבו ומורו הגאון ר' שכנא למדו תורה והאציל מהודו עליו ויצא שמו לתהלה על פני חוץ, ואחר שהקים לו בית ונשא

(ה) עיין בהקדמת הרמב"ם ליד החוקה. (ג) עיין דברי ימי ישראל לגראטין העתקת הנ"ל ח"ג צד 225—221 וע"ש בהערות הרה"ח שפ"ד בצד 223 ועיין דוד דור ודורשיו ח"ג צד 296 ובספר אבן נגף להרה"ח דוד כהנא פרק ט"ו. (ד) רבי איווק הירש ווייס בדוד דור ודורשיו ח"ד צד 29. (ז) הנ"ל שם צד 138. (ס) שם, ועיין במאמר, הגאון רב סעדיה הפיזומי" מאת הנ"ל בהאסיף תרמ"ו. (י) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (י) הגאון ר' יצחק דלמאש בראש הזהר ועיין בספר אבן נגף הנ"ל.

את בת רבו (לאשה ח) שילדה לו ג' בנות (ז), החל להפיץ מעינותיו חוצה, והקים בעירו ישיבה גדולה להגדיל ולהרחיב את הספרות התלמודית, ותלמידים הגונים שלמים וכן רבים (ג) נהרו אליו לשמוע חכמתו. הרמ"א היה עשיר גדול, תורה וגדולה נפגשו בו יחדיו (ד), ועשרו לא היה שמור לרעתו, כי אם היה "גדיב עמים גומל חסדים חונן ונותן (ה) " והשתרל "להספיק ולהמציא ספוק הבחורים (ו) " שומעי לקחו. ואם כי היה מרוד בהישיבה ותלמידיו, לא שכח גם להעשיר את ספרותינו בספרים שונים, ואלה שמות ספריו הנדפסים: א' מחיר יין - פירוש בדרך פרד"ס על מגילת אסתר; ב' תורת העולה - מכיל "דברים נפלאים בחכמת הפרדס (ז)"; ג' תורת חמאת - מכיל דיני איסור והיתר המבוארים בשערי חורא; ד' דרכי משה הקצר; ה' דרכי משה הארוך על ארבעה טורים; ו' הגהות על ארבעה חלקי ש"ע; ז' שאלות ותשובות הרמ"א; ח' הגהות על המזרחי (ח); ט' הגהות על ספר היוחסין; י' הגהות על המורה נבוכים ועל פירוש רש"י ואפודי (ט), ואלה שמות ספריו המובאים בספריו הנדפסים, אבל לא ראו עדיין אור: י"א פירוש על אנדת הש"ס (י); י"ב פירוש למסכת סנהדרין (יא); י"ג פירוש למסכת שבת (יב); י"ד מגילת סתרים למסכת סוכה (יג); ט"ו הגהות על המדרכי (יד); ט"ז ביאור לשיר השירים (טז); י"ז יסודי ספרי הקבלה (יז); י"ח פירוש על הזהר (יח). בשנת של"ב ביום ל"ג בעומר גוע רבינו הרמ"א ז"ל ויאסף אל עמו, ולא הניח כמותו בכל הגלילות ההם" (יח) ויקבר במעלות הקברים בעיר קראקא.

ואלה המה הטורים אשר נחרתו על מצבתו:

ה"ה נר המערבי הגאון הגדול בדורו מה"ו משה רועה אבן ישראל. ביום ג"ל למספר בני ישראל גלה כבוד מישראל. משה היה רועה צאן ישראל צדקות ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. הרביץ תורה בישראל, העמיד תלמידים לרבבות אלפי ישראל. ממושה ועד משה לא קם כמושה בישראל. וזאת תורת החמאת האשם אשר שם משה לפני בני ישראל שנת של"ב לפ"ק.

למרגלותיו: רבים ישתוממו גם יתפלאו איך לעת אשר גלי ים הומן סבונו

א) עיין דרכי משה יו"ד סימן ק"ו אות ד' ובעיר הצדק בתולדות הרמ"א, ואחרי מותה לקח לו לאשה אחותו של הגאון ר' יוסף כ"ץ מחבר שו"ת שארית יוסף עיין לוחות זכרון צד 7 מאת ה"ר פרועדבערג, (ג) עיין עיר הצדק הנ"ל ובהערות שם סי' 15—12. ג) הגאון מהר"י מיניץ בהספרו על הרמ"א (ד) שו"ת מהרש"ל סימן ט"ז. (ה) ה"ר דוד ב"ר יעקב הכהן בשו"ת רמ"א סימן ק"ד וע"ש בראש התשובה סי' פ"ב. ו) הרמ"א בתשובותיו סימן ק"ט. ז) תשובות הרמ"א לתלמידו ר' צבי עלוישער בשו"ת סימן קכ"א. ח) נדפסו ע"י יודי ש"ב הרה"ג ר' יוסף כהן צדק בטגר ירחים ח"ב. ט) קציהן נדפסו ע"י יודי הנ"ל באוצר חכמה חוכרת ב'. י) תורת העולה ח"א פ"ג. יא) צ"ט או"ח סימן הפ"י. יב) תורת העולה ח"א פרק י"ט. יג) שם פ"ח. יד) שו"ת הרמ"א סימן ל"ח ועיין בעיר הצדק צד 7. טו) תורת העולה ח"א פ"ז. טז) צ"מ או"ח סימן ס"א. יז) עיין שם הגדולים סימן צ"ח ובאוצר הספרים ערכו וגעשיכטע דער יודען לנראשין כרך ט' צד 441 ובעיר הצדק צד 7. והנני להעיר אשר בתולדות חיי הרמ"א ושמות ספריו הלכתי בעקבות גראשץ ובעל עיר הצדק, (יח) מהר"י מיניץ בהספירו על הרמ"א.

גם סבבנו מרעה אל רעה יצאנו גם לחפור את הארץ באנו, כמעט המים הזדונים שטפנו ובמעט רגע רוח יצאה מלפני ה' ויאמר הסו גליו. אמנם אין להפליא מהביט אל מעונות אריות גדולים חקרי לב אשר כל איש ישבע מפרי פי תנובתם היא שעמדה לנו זכות חכמתם ותורתם, הנה כי כן נתעוררו בעלי חברא קדישא, חוברי חבר ודורשים אל המתים, ועל פי השתדלות המתנדבים בעם נתחדשו הציונים ההמה למען זכר הגאונים ההמה לא יסוף מורעם. נחדש בחדש תמוז שנת תקנ"ד.

ב.

הרמב"ם והרמ"א, השתוותם זה לזה, "יד החוקה" ו"מפה", "מורה נבוכים" ו"תורת העולה", הדת והאמונה, הרמ"א יצא בעקבות הרמב"ם ו"מורה" של הרמב"ם היה מורהו. הרמ"א בתור חוקר חוגה דעות על דבר: השכל הפועל, מעשה מרכבה, מלאכים, עקרי הדת ושרשיה. אמונת החדוש, הנבואה וסגנונה, האדם והעולם, שלמות האדם וסוד נשמתו, חיי עוה"ב, הנסים והנפלאות שבתורה. הרמ"א איננו טאמין בפעולות השדים והרוחות. הוא טאמין באיצטראלגיע. הרמ"א ידע בחכמת התכונה ודבריו הימים (געשיכטע).

אם נתבונן היטב בתכונת נפשו והלך רוחו המחקרית של רבינו הרמ"א ז"ל, וגם נחדור פנימה להגיוני נפשו של הרמב"ם ז"ל, או אז נראה מה קרובים המה, קרוב רוחני, שני הגדולים האלה, הרחוקים זה מזה בזמנם, ואוי יעלה לפנינו האיש משה רבינו איסרלש, בצלם דמות תבניתו של רבינו משה מיימוני. או נאמר בלשון המקובלים: נתגלגלה נשמתו של הרמב"ם ברמ"א. ולא בהפרזה יתירה כתב על זה האחרון הגאון אשר לפניו חנף לא יבא (ח) הרש"ל: "מימות משה (הרמב"ם) עד משה (הרמ"א) לא קם כמשה (ב)", כי באמת לא קמו עוד בישראל אנשים חכמים כרמב"ם ורמ"א אשר בידם האחת יחזיקו היטב כרסן ההלכה והדינים ובידם השניה יתירו מוסרות הדעות והאמונות... איה המה האנשים בין גדולי אומתינו, כרמב"ם ורמ"א, אשר בה בידם שכתבו ספרים כ"יד החוקה" ו"מפה" כתבו ג"כ ספרים כ"מורה נבוכים" ו"תורת העולה"? חוקרינו ומקובלינו כל אחד הביט על הדת ממבטו המחקרי או הקבלי. כל אחד האחיד והאגיד את הדת והאמונה לאחדות, רצוני, כמו שחשב והגה על דבר הדעות ואמונות העיוניות אשר בדת בתור דת נגלית. כן חשב והגה אדות הדת עצמה, דת מעשיות מלאה חקים ומצות שכליות ושמועיות. לא כן הרמב"ם והרמ"א. אצלם הדת המעשית והאמונה העיונית נבדלות זו מזו. הדת לחוד והאמונה לחוד (ג); בשעה שנגשו אל האמונה לחקור

(6) עיין ספרי כרם שלמה תולדות הרש"ל פרק ח'. (ז) שו"ת הרמ"א סימן ז'. (ח) כנודע הלך גם החוקר בן-מנחם כשיטה זאת עיין ירושלים העתקת שוחר טוב צד 59-54 ובספר, דור תחומות" פ"ח להרה"ח ד"ר בערינפעלד.

ל הַתְּבוֹנָנוּת: הַרְמַב"ם, בּוֹ בַיּוֹם שֶׁהַחֲמִיר עַל עֲצֻמוֹ (עֵרַב תְּשַׁעָּה בָּאֵב) לְבִלִּי לְאִכּוֹל רֶק לֶחֶם יִבֶּשׁ וּלְבִלִּי לִשְׁתּוֹת רֶק מַיִם (ח), בּוֹ בַיּוֹם הַעֲמִיק לְחַקּוֹר בְּפִילּוֹסוֹפִיָּא שֶׁל אַרִיסְטוֹ אֲשֶׁר „הוּא אִמֵּת לְבִלִּי סִפֵּק וְלֹא יִטָּה מִמֶּנּוּ אֲלֵא מִי שְׁלֵא יִבְיַחְהוּ” (ג), בּוֹ בְּזִמְנָן אֲשֶׁר גָּלָה סוֹד הַמַּרְכָּבָה וְטַעְמֵי הַמִּצְוֹת עַפ”י רוּחַ הַזִּיּוֹן וְהַשְׂכֵּן יַפְיֻתוֹ שֶׁל יַפֵּת בְּאַחֲלֵי שָׁם פְּנִימָה, בּוֹ בְּזִמְנָן לְבוֹ גּוֹקְפוֹ עַל דְּבַר יִשְׁבִּיתוֹ בְּאַרְצָן מִצְרַיִם וּבְעֵלֵי הַתְּלִמּוֹד אֲסֵרוֹ אָף לְגוֹר בָּהּ, וְחֵתוּם בְּכָל אֲגָרוֹתָיו „הַכּוֹתֵב הַעוֹבֵר בְּכָל יוֹם שְׁלֹשָׁה לְאוּיֵן ג) “ כַּעֲיֵן וִידוּי וְחֵרְטָה עַל חֲטָאתוֹ זֹאת. וְדִבְרֵי הַרְמַב”א, בּוֹ בַיּוֹם שֶׁקִּבַּע מִסְמָרִים לְמַנְהַג יִשְׂרָאֵל לְאֹמֵר: „אֵעִיג דְּהִרְבָּה גְּאוּנִים מִתִּירִים מ”מ מֵאַחַר שְׁנֵי הַגּוֹ לְהַחֲמִיר, אָף כְּדִיעֲבַד יִשׁ לְאוֹסְרָה ד)”, בּוֹ בַיּוֹם הַגְּבִיחוֹ רַעֲיוֹנָיו לְעוֹף עַל כְּנָפֵי הַמַּחְקֵר הַלֵּאָה הַלֵּאָה וְיִשָּׂא דַעְוָה בְּדַבְרֵי הָעוֹמְדִים בְּרוּם עוֹלְמוֹ שֶׁל הַיְהוּדוֹת בְּסַפְרוֹ תוֹרַת הָעוֹלָה „שְׁכַל כּוֹנֵנַת אוֹתוֹ סֵפֶר הַהַעֲלוֹת כָּל דְּבַר אֵל רוּחָנוֹת” (ס). בּוֹ בְּזִמְנָן שֶׁהוּא אֹמֵר: „כִּי עֲדוּף טַפֵּי לְחַקּוֹר עַל הַדְּבָרִים וְלִידַע אוֹתָן כְּמוֹפְתִים וּבְמוֹשְׁכֵלּוֹת עַל יְדֵי חִקְרָה וְזֶהוּ תְּכֵלֵת הָאֵדָם” (ז) וְפִוסֵק שְׁמוֹתֵר לְלִמּוֹד חֲכָמוֹת חִיצוֹנוֹת, וְזֶהוּ נִקְרָא בֵּין הַחֲכָמִים טַיּוֹל בְּפִרְדָּס ז) “ כִּי „חֲכָמַת הַחֲכָמִים בְּכָל הַדְּרוֹת הִיא לֶחֶם בְּמִקּוֹם רוּחַ הַקְּדוֹשׁ ח)”, בּוֹ בְּזִמְנָן הוֹסִיף סִיּוּגִים וְגִרְרִים לְדַת הַיְהוּדוֹת וְיִקְיַפְנָה מִסְכִּיב כְּחוּמָה גְּדוּלָּה. כִּה נִרְאָה אֵת שְׁנֵי הַגְּדוּלִּים הָאֵלֶּה הַשּׁוּיִם בְּשְׁמוֹתֵם וְטַעְמָם כְּכּוֹכְבִּים מְזוּהָרִים בְּשְׁמֵי סְפָרוֹתֵינוּ הַתְּלִמּוּדִית וְהַמַּחְקֵרִית. וּבְאֲשֶׁר נִתְּכּוֹנֵן עַל הַרְמַב”א נִרְאָה כִּי בְּרֹב חִקְרוֹתָיו וְהַזִּיּוֹנוֹ עֲשָׂה לוֹ „הַמּוֹרָה שֶׁל הַרְמַב”ם לְמוֹרָה ט) “ וּבְאֹרִים הִיוּ לוֹ דְּבָרָיו „עֲמוּד הַתּוֹרָה” י) „הַתִּירֵר הַגְּדוֹל הַרְמַב”ם ז”ל אֲשֶׁר תֵּר לָנוּ אֵת הָאַרְצָן לְאַרְכָּה וְלִרְחִבָּה יא) “ וְ”כָל דְּבָרָיו אִמֵּת יב) “ וְכִה הִיָּה הַרְמַב”ם חֲבִיב בְּעֵינָיו עַד אֲשֶׁר אָמַר: „וְאַעֲפ”י שְׁלַפְעִימִים יִשׁ מִחֲלוּקַת כְּנִמְרָא עַל זֶה... לֹא אֲשִׁיחַ בּוֹה וְלֹא אֲבֹאָר רֶק עַפ”י דְּבָרָיו הַרְמַב”ם יג) “. וּמִמֶּנּוּ, וְעַל יְדוֹ, עֲמַד עַל דְּבָרִים הִרְבָּה בְּפִילּוֹסוֹפִיָּא וְ”כִשְׁבַת וַיּוֹט” וְחֹה”מ בְּשַׁעָּה שְׁבַנִּי אֲרַם הוֹלְכִים לְטַיּוֹל יד) “ עַסֵּק הוּא בְּפִילּוֹסוֹפִיָּא שֶׁל אַרִיסְטוֹ. אוֹ וְיֹתֵר טוֹב לְאֹמֵר: בְּפִילּוֹסוֹפִיָּא שֶׁל הַרְמַב”ם, כִּי רֶק מִמֶּנּוּ נֹדַע לוֹ מְפִילּוֹסוֹפִיָּא שֶׁל אַרִיסְטוֹ וּבְסַפְרוֹ אַרִיסְטוֹ הַמְּקוֹרִיִּים לֹא לִמּוֹד מְעוֹלָם כְּמוֹ שֶׁהוּא מְעִיד עַל עֲצֻמוֹ: „מְעִידֵנִי עַלִּי שְׁמִים וְאַרְצָן שְׁכַל יִמִּי לֹא עַסֵּקְתִּי בְּשׁוֹם סֵפֶר מִסְפָּרוֹ (שֶׁל אַרִיסְטוֹ) רֶק מָה שֶׁעַסֵּקְתִּי בְּסַפְרֵי הַמּוֹרָה... כִּתְּבִיתִי מָה שֶׁכִּתְּבִיתִי מִדְּבָרֵי אַרִיסְטוֹ טו) “ וּבְאֲשֶׁר הוֹכִיחוֹ הַרְש”ל עַל פְּנֵי מְדוּעַ הוּא לֹמַד הַפִּילּוֹסוֹפִיָּא שֶׁל אַרִיסְטוֹ לִקַּח לוֹ הוּא אֵת הַרְמַב”ם לְמִגְן וּלְמַחֲסֵה וְהַשִּׁיבוֹ: „וְאַיֵךְ לֹא? וְהִנֵּה הִרְבַּ הַמּוֹרָה כֹּתֵב פְּכ”ב מִח”ב: שְׁכַל מָה שֶׁהַשִּׁיג אַרִיסְטוֹ עַד גִּלְגַּל הִירַח הַכֵּל אִמֵּת... ”

(ח) יֵד הַחֻזְקָה הַלְכּוֹת תַּעֲנִיּוֹת פ”ה הַלְכָּה ט’ (ג) מוֹרָה נְכוּכִים ח”ב פֶּרֶק כ”ב. ג) כְּפִתּוֹר וּפְרַח סֶרֶק ה’ (ד) דְּרָבִי מֹשֶׁה אֹר”ח סִימָן תְּנִי”ה סְעִיף ה’. ס) ה”ר יִשְׂרָאֵל מְקַנְדִּיָּה בְּסַפְרוֹ „נִיבּוּלוֹת חֲכָמָה”. (ז) תּוֹרַת הָעוֹלָה ח”ג פ”ז. (ז) יוֹרָה דְּעָה סִימָן רְמ”ו סְעִיף ד’. (ח) תּוֹרַת הָעוֹלָה ח”ג פ”ב. ט) גְּרַאטִיץ בְּסַפְרוֹ גְּדִי” כֶּרֶךְ ט’ עַד 441. י) שו”ת הַרְמַב”א סִימָן י”ו. יא) תוה”ע ח”א פ”ב. יב) הַקְּדַמְתִּי לְתוֹרַת הָעוֹלָה. יג) תּוֹרַת הָעוֹלָה ח”א פ”ב. יד) שו”ת הַרְמַב”א סִימָן ז’, טו) שֵׁם.

וכתב עוד שכל דבריו הם דעת חז"ל מלבד במקצת אמונות (ח). כה נעשה הרמ"א לחוקר הוגה דעות נעלות. מהן מקורים (אוריגינאלים) ומהן שיצא בעקבות הרמב"ם ובאורו ראה אור. והנה נראה שהאמין ב"שכל הפועל" (ב) כרמב"ם, "שהשכל הפועל נותן צורות ארבע מדרגות (ג)", "והשכל הפועל הנקרא שר העולם נקרא אדרביאל וסרסור (ד)", "והשכל הפועל האחרון נותן הצורות בחומרים (ה)", "ולחיות השכל הפועל האחרון פועל בתחתונים ונותן הצורות בחומרים בעלי הגוף. . . ועל ידו אנו משיגים היות השכלים הנפרדים ובאורו נראה אורו (ו)", "השכל הפועל הנקרא שמו בישראל שר העולם (ז)", "וכרמב"ם כן הוא מפרש סוד מעשה מרכבה של יחזקאל: "כי היה בדרך זה להורות על עניני ההרכבה שאמר עליה יחזקאל (יחזקאל ח) שהאופנים היו מלאים עינים שפירש המורה (ריש ח"ג) שרומזו על הרכבת היסודות זו בזו ששמנו נתהוו בעלי החיים המלאים עינים (ח) וכמו כן הוא הולך בשיטת הרמב"ם על דבר המלאכים: "כי כל כח השם יתעלה נקרא מלאך. . . כל רצון ופעולה הן להפסד הן לקיום הוא מלאך השם יתעלה (ט)", "כמו שהאריך בזה המורה (ח"ב פ"ו) וכתב שם שהיסודות נקראו מלאכים כמו שנאמר (תהלים ק"ד) עושה מלאכיו רוחות משרתיו אש לוהט. וכן כל פעולה מבעית נקרא מלאך (י)". וחולק על הפילוסופים שאמרו: "שאין שכלים נבדלים רק עשר כמנין הגלגלים ויש שהאמינו שהם נ"ט כמספר גלגלים הקטנים. כמו שכתב בעל עקרים (מ"ב פ"א) כל זה לדעתן בקדמות העולם. . . כי מאחר שאי אפשר לעמוד על אמתת מהותם אפשר להן הרבוי מצד מהות ורצון השם יתברך שגור בכריאתם גור ג"כ בריבויים הפרדם זה מזה בהבדלתם (יא)". הנה כי כן נראה כי נמשך אחר הרמב"ם בפעם בפעם. אבל חוקר נאמן כרמ"א לא ילך בעינים עצומות ולאמר כשר לכל אשר יאמר השני כשר ובמקום שלא ימצאו דברי הרמב"ם הן בעיניו יאמר: "ואין לך סכלות חכמתו גדולה מזה (יב)". כן נראה אשר במספר עקרי הדת ושרשיה הלך בשיטת החוקר אלבו בר פלוגתיה של הרמב"ם, ודעתו אשר הדת: "עומדת על שלש רגלים הם שלשה עיקרים אשר לא תצויר דת אלהית זולתה והם: מציאות השם יתברך ותורה מן השמים ושכר ועונש שהם העיקרים ויסודות התורה (יג)" וחולק על האברבנאל "שמען (ד) על מי ששם לתורה שרשים ועקרים שהרי אנו צריכים להאמין בכל התורה. אין לדבריו שורש ועיקר בזה כי מצינו ז"ל אמרם פרק אלו הן הלוקין: בא דוד והעמידן על י"א, בא ישעיהו והעמידן על ששה. . . עד בא חבקוק והעמידן על אחת שנאמר וצדיק באמונתו יחיה. הנה אלו הנביאים הראשונים עשו כללים לתורה וכללו כל התורה במקצת המצות כמו חבקוק שהעמידן

(ה) שו"ת הרמ"א סימן ז' (ג) עיין בהערותי לספרי נר למאור תולדות ר' יצחק אבנהב הראשון, (ג) תורת העולה ח"א פ"ח (ד) שם ח"ג פ"ד. מחיר יין א' ח'. ס' תוה"ע ח"א פ"ו. (ו) שם ח"א פ"ד. (ז) מחיר יין ב' ו'. (ח) תורת העולה ח"א פ"ו. (ט) שם ח"ג פ"ו. (י) שם ח"ב סכ"ד. (יא) שם ח"א פ"ד. (יב) שם ח"ג פ"ו. (יג) תוה"ע ח"א פ"ו ועיין העיקרים ט"א פ"ד. יד) בספרו ראש אמתה. ועיין ירושלם לבן-מנחם העתקת הג"ל צד 57-58.

על אחת והוא האמונה שכולל מצות הרבה . . . ולכן אין להשגיח כלל בזה בדברי האברבנאל ז"ל (א) . ואם כי הלך במספר העקרים בשיטת רבי יוסף אלבו לא הלך אחריו במספר , האמונות אמיתות שראוי לכל בעלי התורה להאמין בהן וכל הכופר באחד מהן נקרא מין (ב) " אשר בעל העקרים מנאן (ג) במספר ששה והוא הוסיף עליהן עוד שלש , והן : הבחירה , שרשות נתונה לכל אדם . . . הבחירה היא עיקר לכל הדתות אף לדת נמוסית כי אם אין בחירה יתבטלו הדתות כולן , והשני היא הקבלה שראוי שימושך האדם אחר קבלת האבות . . . והשלישי שראוי לעבוד להשם יתברך שמו ולא לזולתו . . . ובין הכל הוא תשעה (ד) . ומכל התשע אמונות הרים על נס אמונת הרוש העולם , ולדעתו , "ענין חידוש העולם הוא דבר שלא בא עליו מופת רק היא אמונה אמיתית קבלנוה הלכה למשה מסיני (ה) " ואז , עת מתן תורה , "עמדו על חידוש העולם מצד הקבלה ומצד החקירה (ו) " ועיקר המכוון בהבאת הקרבן הוא להראות לנו חידוש העולם ולהעמיד אמונה זו בקרב הארץ כי הוא יסוד כל התורה כלה (ז) " , "על כן היו מקריבין ומפסידין בעלי חיים אחד בשחרית ואחד בערבית להורות שכל העולם שהוא ברמות החי יפסד ויכלה , ועל ידי זה עומדים על חידוש העולם שהוא עיקר התורה ויסוד האמונה . . . והנה זה טעם כל הקרבנות (ח) " . גם , "השלשה מצות , שבת ומילה ותפילין . . . כולן מורים על חידוש העולם (ט) " גם , "אסרו בחול המועד מלאכה להיות לזכרון בין עינינו על ידי איסור המלאכה ענין החידושי " , "וענין אכילת מצה כל שבעה ימים ואיסור אכילת חמץ בימי הפסח הכל הוא להורות על הענינים שמורים עליו עניני המוספים והוא ענין החדושי (י) " , "ובראש חודש נתגלה לנו ענין חידוש העולם (יב) " והוא מפרש ג"כ התגלות אלהים בסנה על דרך החדושי , גם מאמרם ז"ל שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם (יג) . . . הוא מפרש ג"כ על דרך החדושי (יד) . והוא מנסה את כחו בפילוסופיא (טו) לסתור השבעה שאלות שערכו הפילוסופים נגד חידוש העולם (טז) . נשמעה נא מה בפי הרמ"א על דבר הנבואה אשר כבר נתחבטו בה רבים , ועל מדוכה זו ישבו פילוסופים ומקובלים וכל אחד חוה עליה את דעתו , ורבינו הרמ"א בתור חוקר מעמיק חוה עליה את דעתו גם הוא , "החומר העב שבאדם , יאמר הרמ"א , עומד לנגד הנביא או המתבונן מאחורי האור המצוחצח שבנפש הרואה בו עד שנעשה לו ברמות כלי המראה ורואה בו בראייתו הפנימית דמותו . ולזה דמו הנביאים ע"ה הכבוד לדמות אדם כי ראו תמונתו , אמנם משה רבינו ע"ה מאחר שהסיר מעליו כל החומריות ולא נשאר לו מסך מבחין לא היה לו דבר עב שעמד לנגדו ומאחורי האור לא היה רואה במראה כי כל מראה שאינו עב מאחוריו

(א) תורת העולה ח"א פט"ז . (ב) שם . (ג) העקרים מ"א פכ"ג . (ד) תוה"ע ח"א פט"ז . (ה) שם ח"ג פס"א , (ו) שם פנ"ה . והקדק כלישיניה כמה שאמר מקודם , "שלא בא עליו מופת" אבל , "מצד החקירה" בלא מופת חותך , "עמדו על חידוש העולם" . (ז) שם פ"ב . (ח) שם ח"ב פ"ג . (ט) תוה"ע ח"ג פנ"ט . (י) שם פ"ג . (יא) שם פנ"א . (יב) שם פכ"ט . (יג) בפרק אין בין המדור . (יד) תוה"ע ח"ג פט"ט . (טו) ראה תורת העולה בפרקים מ"ד מ"ה מחלק ג' . (טז) עיין מורה נבוכים ח"ב פי"ד .

אין רואין בו תמונה אלא האור מתפלש בו משני צדדיו וכן משה ע"ה לא היה רואה אלא אור מצוחצח ממש ולא היה רואה שום תמונה רק ראה באספקלריא המאירה... ואל יקל בעיניך מעם זה כי נראה לי שהוא האמת בענין מראות הנביאים שראו הכבוד בדמות האדם שהוא דמות הנביא בעצמו, ולזה אמרו רבותינו ז"ל גדול כחן של נביאים שמדמין הצורה ליוצרה רצה לומר צורתן שראו דמו ליוצרה והוא מאמר בפשוטו לפי דרכו... וידוע כי לפי השתנות הרואים והעומדים במראה משתנה הצורה במראה לזה אמרו רבותינו ז"ל כי על הים ראו הקב"ה כאיש מלחמה ובסיני בזמן יושב ולזה אמר (שמות כ) אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך וכו' להורות כי הקב"ה אחד ואין השינוי בא אלא מצד הדמיון (ה) כי בהיות הים שעת מלחמה והיו כל ישראל בעלי מלחמה ראו במראה איש מלחמה אמנם בסיני שהיו מכינין עצמן לקבל התורה, ראו בזמן היושב בשיבה וכן מה שדרשו ז"ל מלמד שהקב"ה נתעטף בשליח צבור ולמד למשה רבינו ע"ה דרכי התפלה היה ג"כ בדרך זה כי משה רבינו התפלל או על מעשה העגל והיה מעוטף בשליח צבור ראה תמונתו ואף על פי שמושה ע"ה ראה באור המצוחצח ולא היה רואה מראה תמונתו מ"מ למה שאז ראה אחוריים כמו שנאמר (שמות ל"ג) וראית את אחורי ולא ראה את הפנים כמו שנאמר: ופני לא יראו על כן יחסו אותה ראה שראה או שלא היתה ראייה מצוחצחת לגמרי רק ראה או במראה שאינה מצוחצחת לגמרי ולכן דרשו ז"ל שראיתו באותו מעמד היתה במראה הנזכר והוא אספקלריא שאינה מאירה שעליה נאמר ותמונת ה' יביט והמשכיל יבין (ב) " .

ועל דבר סגנון הלשון שבה דבר השם יתעלה עם הנביא כבר שקלו וטרו חכמים רבים וכן שלמים כי מצינו סגנון הנביאים שונים, ואין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד" כמו ההבדל הגדול בין סגנון ישעיהו לסגנון ירמיה (ג) ועוד, לכן חרצו רבים את משפטם, שאין להשם סגנון פרטי בלשון דבריו לאיזה נביא רק בערך תכונת נפש הנביא המקבל נמצא המבטא שונה מן הקצה אל הקצה (ד) וכמו כן אומר הרמ"א: כל נביא היה מביין ענין המושג לו כפי הלשון המוכן אצלו תחלה (ה). העולם הזה אשר המקובלים מביטים עליו בשאט בנפש וקראוהו בתוארים נמכרים כמו "עמק עכור" "עולם החשך" וכדומה. אבל בעיני החוקר הרמ"א, העולם בכללו נקרא מקדש של מעלה (ו) "העולם בכללו הוא בית אל (ז) " וענין גן עדן הוא העולם בכללו (ח) " כי על ידו "אנו משיגים השי"ת (ט) " ולזה נאמר במשה רבינו ע"ה (במדבר ו"ב) בכל ביתי נאמן הוא ר"ל שהשיג כל עניני המציאות

(ב) עיין מורה נבוכים ח"ב פרק ל"ו ובמקור חיים על הראב"ע פרשה בהעלותך (י) תורת העולה ח"א פ"ד ועיין בנזילות חכמה לה"ר יש"ר מקנדיא. (ג) עיין אברבנאל לירמיה קאפיטל א' עה"כ הגה לא ידעתי דבר וכו' ועיין שם במנחה גדולה. (ד) שינאוה על התורה העתקת ד"ר רובין (בספרו ילקוט שלמה) ועיין כוזרי מ"ה פ"כ ובמורה נבוכים ח"ב פמ"ב ובס' "ירמיה הנביא" פ"ג מאת פרנסיסור לאצארוב. (ה) מחיר יין א' י"ב. (ו) תורת העולה ח"א פ"א. (ז) מחיר יין א' ח' ה. (ח) תורת העולה ח"ג פנ"ט. (ט) שם ח"א פ"א.

על אמתתן (ח). ואיננו סובל דעת הרמב"ם שהעולם לא יפסד ויתמיד לעולם (ז). כי יותר טוב „שנלך אחר פשוטי הדברים להחזיק בדרך הזה שהעולם יפסד (ג) „ ואף בעלי התוכנים מודים בהפסד העולם (ד). „ לדעתו כל העולם בכללו לא נברא רק בשביל האדם. „ הוא תכלית המציאות אשר הכל נברא בעבורו (ה) „ והאדם הוא כמו העולם (ו) לכן „נקרא עולם קמן לפי שהוא כדמות עולם הגדול עם מנהיגו שהוא אלהים יתעלה על כן נאמר בו נעשה אדם בצלמנו כדמותינו „ והעולם בכללו הוא הדפוס של אדם העשוי להשם יתעלה וצורת האדם ואיבריו הן כדמות העולם ואיבריו ועל זה נאמר כדמותינו והנפש שבאדם הוא כדמות אלוה ועל זה נאמר בצלמנו (ז). „ מדבריו הרמ"א אלה נבין מה גדול ערכו של האדם בעיניו : „ שהוא כדמות עולם הגדול עם מנהיגו שהוא אלהים יתעלה „ ומעצמינו נבין עד כמה צריך האדם להשתלם שיהיה „ כדמות עולם הגדול עם מנהיגו „ ומה היא השלמות האדם לדעת הרמ"א ? לדעתו „ שלמות האדם תלוי בב' דברים, האחד נקרא שלמות ראשון והשני שלמות אחרון . האחד הוא להסיר ממנו מדות המגוננות ולעשות הטוב והוא שלמות ראשון . האחרון הוא ההשגה והתבוננות בשם יתעלה ושאר נמצאות והוא שכל העיוני (ח) „ כי „ השכל נתנו לאדם להיות מתבונן בדרכי הנמצאים ולעמוד מתוכן על סודי טעמי התורה (ט) „ „ כי היודע סוד המציאות . . . יוכל לעמוד על סודי התורה (י) „ „ וכבר ידענו בשלמה ע"ה שמרוב ידיעתו במבטי כל הנמצאות כמו שנאמר וידבר מן הארו אשר בלבנו . . . עמד על סוד טעמי תורה (יא) „ „ שכל האדם לפי דעת הרמ"א „ נקרא עין הדעת טוב ורע , כי אף אם נראה לפעמים שהוא טוב מצד הנחת הנמוסי הנחקק מצד שכל האדם , יכול להיות רע מצד התורה וכן להיפך (יב) „ גם שכל האדם „ הוא הנשמה האמיתית (יג) „ „ והוא ענין נשמה יתירה שיש לאדם כשבת על ידי השגת שכלית ומעשים טובים, שעל ידן הנשמה מתחזקת ונוספת והיא הנשמה היתירה שאמרו (יד) „ „ לדעתו היצר טוב שבאדם הוא השכל (טו) והיצר הרע הוא חומר האדם (טז) „ „ ועולם הבא הוא עולם השכלי (יז) „ „ ועל דבר הנסים ונפלאות שבאו בתורה הוא אומר : „אנו צריכין להודות שמאמר : „אין חדש“ הוא בדרך הטבעי שהוא תחת השמים אבל לא אמרו ביכולת השם יתעלה אשר בידו הכל לעשות כרצונו שהוא משנה הדברים ומפסידן ביבולתו . ומה שאמרו : שהשמים החדשים שעתידין להבראות

(ה) תורת העולה ח"א פ"א . (ג) מורה נבוכים ח"ב פ"ו. (ג) תורת העולה ח"ב פ"ב. (ד) שם פ"ה. (ה) שם ח"ג פרק פ"ב. (ו) עיין בתלפיות שנה ראשונה במאמרי „פרחים“ . (ז) תוה"ע ח"ב פ"ב ועיין מורה נבוכים ח"א פ"א ובסתיוח לחקר אלוה מאת ד"ר רובין . (ח) תורת העולה ח"ג פ"ז. עיין ב„שרודור“ תא שלישי צד 3-5 מאת הח רייפמאן , ועיין כחקר אלוה מאת ד"ר רובין ח"ד צד 237-238. (ט) מהיר יין א' ו' . (י) שם. (יא) שם, ועיין בתוה"ע ח"א פ"א. (יב) תוה"ע ח"ג פ"א. (יג) שם ח"ב פ"ו. עיין ספרי אמרי שפר דף י"ב ובספרי שם משמואל סימן ט'. (יד) שם ח"ג פ"ה. עיין ביצה ט"ז ברש"י . (טו) מחיר יין א' י"ט . (טז) תורת העולה ח"ג פ"א : (ז) שם ח"ב פ"ו. עיין ספרי שם משמואל סימן ט' .

כבר הם ברואים כווננו לסלק שינוי רצון ה' יתעלה מיום בריאות עולם והלאה, וזה יכלול אמרם: אין חדש תחת השמש כי לא נתחדש רצון ה' יתברך בעוד שהשמש על הארץ, וכן אמרו שם על שאר נסים ונפלאות: אמר ר' יונתן תנאים התנה הקב"ה עם הים שיהא נקרע לבני ישראל... אמר ר' ירמיה ב"ר אלעזר לא עם הים בלבד התנה הקב"ה אלא עם כל מה שנבראו בששת ימי בראשית... הרי לך שסילק רצון המתחדש בכל הנסים והנפלאות (ח). ואדות הגשמת הבורא הנמצאה בתנ"ך הוא אומר: "כי מה שנאמר יד ה' עיני ה' או שאר דברים גשמים הכל נאמר על מלאכיו ומשרתיו כי כשעושה המלאך פעולת יד נקרא יד וכשעושה פעולת עין נקרא עין וכן כלם, וכן הוא בספר התקונים לרבי שמעון בן יוחאי ז"ל... בדרך זה יסולקו כל גשמיות מן ה' יתברך ויתרומו על כל תהלה והוא סבות הסבות עולה על כל עילה (ג)".

בדרך מחקרי הוא מפרש את הכתוב: "וזה לך האות כי אנכי שלחתיך" (שמות ג') "לפי מה שכתב החכם אבן עזרא כי נקרא הר סיני על שם הסנה הגדול... גם כתב הנרבוני (ח"א פרק ששה וששים מספר המורה) וז"ל: דע כי הר סיני העידו עליו כי אבנים הנמצאים מצוייר עליהם הסנה, ולכן נקרא ההר ההוא הר סיני על שם הסנה כמו שנגלה השם יתברך למשה בסנה... עכ"ל. ומעתה יבא המקרא וזה לך האות כפשוטו וכל זה ראיה אמיתית למה שאמר החכם הרב המורה שם בענין הלוחות שהכתובה בהן היתה טבעית ע"י ציורים ההם כמבואר שם. ונראה שלזה כווננו ז"ל באמרם משה קבל תורה מסיני ולא אמרו בסיני והמשכיל יבין (ג)". גם מעשה הכרובים הוא מפרש בדרך מחקרי "בי הכרובים היו מורים על אנכי ולא יהיה לך... והיו הכרובים מקשה נעשים מן הכפורת לסוד הענין כי אלו שני דברות מושגים בשכל, נאחזים ונקשרים בו. וכמו שבאר הרב המורה שמפי גבורות המופת שמענום להיות מושגים בשכל ולכן היה מקשה עם הכפורת שהוא שכל האדם (ד)". רבינו הרמ"א מכחיש בפעולת השדים והוא מפרש "ענין פעולת הכישוף והנחוש והקסמים שהם כולם מצד ידיעת טבעית הדברים על בריון אשר יוכל החכם לפעול בהן דברים זרים לפי הנגלה (ה)". אבל גם הוא לא נקה מאמונות זרות והאמין ב"חכמת המזלות שבו האדם יוכל לידע העתידות ולעשות מלמסאות ולהוריד רוחות וכחות הככבים ודומיהן (ו)". גם האמין "שיש סמון בצל הלבנה בליל הושענא רבה מה שיקרה לו או לקרובו באותו השנה (ז)... אבל "יותר טוב להיות תמים ולא לחקור עתידות (ח)". רבינו הרמ"א ידע גם בחכמת התכונה, והחכמה הזאת איננה מוורה לו כאשר הביאה במקומות הרבה בספריו: "בידוע לידועים מעט בחכמת התכונה

(ח) תורת העולה ח"ב פ"ב. ג. שם. עיין ברבינו בחיי סוף פרשה בראשית. ג. תוה"ע ח"א פט"ז. ד. תוה"ע ח"א פרק כ"ה. ה. שם ח"ג פ"ז. ו. שם. ז. אור"ח סימן תרס"ד סעיף א' - ח. שם. עיין בספר רבי אברהם בן עזרא כרך ב' צד 26-27 מאת הרה"ח דוד כהנא ועיין בחקדמת חס' בחינת הקבלה צד x מאת הרה"ח יש"ר.

שכשהחמה במזלות הדרומיים (ה)... „ודע כי חכמי התכונה והמחקר חלקו האיכולומים (ב) „מבואר ע"י ידיעת מוהלך החמה שהוא דבר הנקל בחכמת התכונה (ג) „נפלו שלש דעות בעניני התכונה (ד) „והאריכו בו ספרי התוכנים (ה) „כמו שידוע בחכמת התכונה (ו) „מבואר ליודעי תכונות גלגל השמיני (ז) „וכבר ידוע שעשו כן התוכנים (ח) „כמבואר לחכמי התכונה (ט) „וכחכמי זמנינו הוא אומר „כי האויר נקרא שמים (י) „. גם הוא מפרש אנדות חו"ל בדרך התכונה (יא) . רבינו הרמ"א אהב מאד את דברי הימים (געשיכטע) ועסק בעצמו בחכמה זאת ועשה הערות ומלואים לספר יוחסין הנודע (יב) . והוא עורר (יג) את תלמידו החכם ר' דוד גאנו (1541-1613) לכתוב את ספרו הנודע צמח דוד .

ג.

הרמ"א בתור מקובל , מחבר ספרי הקבלה , לפעמים דחה את הקבלה בשביל המנהג . האמין בפעולת השמות וקדושתן . משתדל לקרב זאת אל השכל . התנגד ללמוד חכמת הקבלה . סותר דברי המקובלים על דבר הספירות . משתדל לעשות שלום בין הקבלה והפילוסופיא . לדעת הרמ"א שתייהן אחת הן „רק שבשתי לשונות ידברו“ .

הנה באנו עד הלום והראנו לדעת אשר רבינו הרמ"א אם כי היה פולני וחי שמה בסוף המאה השלישית , מקום וזמן הקבלה , אבל רוחו התפרץ ויגביה לעוף לספרד , „מרכז הפילוסופיא העברית בימי הבינים“ , בשנות קדם, בימי הרמב"ם והראב"ע . ומשם לקח כל פרי טוב וישביע בצחצחות את נפשו העדינה . אבל עד כמה רחוק יהיה מן האמת אם נאמר אשר התקופה , תקופת הקבלה , שחי בה הרמ"א לא פעלה עליו אף במקצת . כי אי אפשר היה בשום אופן שלא יאיר פניו גם לחכמת הקבלה אשר משלה או ממשלה בלי מצרים אצל חכמי עמינו : הרמ"א חי בסוף המאה הג' לאלף הששי בזמן אשר הקבלה נצחה (יד) את הפילוסופיא , ורוב גדולי ישראל בכל מקום מושבותיהם , רק בה עשו חיל ואזנו וחקרו בה ספרים למכביר . ואת הפילוסופיא השליכו אחרי גיוו ויעמדו כצר נגדה . הוא חי (טו) בזמן המקובלים הנודעים הר"מ קורדוויורע , האר"י , הר"ח וויטאל , מרן קארן , החייט ועוד . המה השתדלו בכל עון להעשיר את הספרות הקבלית וללחום מלחמתה . והתקופה הזאת פעלה גם על הרמ"א החוקר במקצת . ודעות הקבלה התפרצו לבוא גם בראש הרמ"א המלא דעות עיוניות מאריסטו וחבריו . ומלבד אשר חבר פירושו (טז) על הזוהר וחיבר ספר „יסודי ספרי הקבלה (יז)“ , נמצא אותו פה ושם מביא דעות

(ה) תוה"ע ח"א פ"א (ג) שם פ"ב (ג) שם (ד) שם (ה) שם פרק ד' (ו) שם פ"ה (ז) שם ח"ג פ"א .
 (ח) שם פ"ג . (ט) שם פ"ט . (י) שם ח"א פ"ד . (יא) שם פ"ב ופ"ח . ועיין בהקדמת הספר נחמד ונעים לתלמידו רבי דוד גאנו שהעיד על רבו הרמ"א שתייהן בקי בחכמת התכונה . (יב) נדפסו פעמים רבות יחד עם היוחסין . (יג) גראמטין בספרו גד"י כרך ט' צד 441 . (יד) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב . (טו) ע"י פ"א במאמרו זה . (טז) גראמטין בספרו הנ"ל . (יז) ד"מ אור"ח סי' פ"א סעיף א' . וע"י פ"א במאמרו זה .

הקבלה: „לפי דעת חכמי הקבלה שהמשך המציאות הוא שבעה שמיטות עד היובל הגדול (א) „ „כאשר נודע למקובלים כי היין הוא נגד מדות המזבח (ב) „ „וידוע מה שבא בדברי המקובלים מענין אב ואם בן ובת (ג) „ „וכן מנו חכמי הקבלה שמחסר ופחד נאצלו המלאכים (ד) „ „וכתבו מקצת המקובלים כי תשעה וארבעים שערי בינה הם תשעה וארבעים אלף שנה שימי העולם קיים (ה) „ „לדעת המקובלים שאמרו שכל ההשפעות המה יורדים מן הכתר (ו) „ „לדעת רוב החכמים המקובלים אף על פי שהעולם נברא יש מאין והיה לו התחלה מ"מ היה סדר זמנים קודם לעולם כמו שמבואר בזהר וברקנ"ד ורבינו בחיי פ' בראשית ופ' בהר (ז) „ „וידוע דברי המקובלים ובפרט בספר הזוהר שבפעולות של מטה מתגברין כחות של מעלה (ח) „ „ולכן אומר כי היה מרמו על דעת חכמי האמת חכמי הקבלה (ט) „ „ויש להם טעם בתיקוני הזוהר (י) „ „ויש לזה טעם בדרך הקבלה (יא) „ „ויש לו סוד נקשר במרכבה העליונה וכמו שהארץ בזה הזוהר (יב) „ „ודע כי כל ענינים אלו שצריכין להיות בשמחה בקידוש החודש וענין הרקודים יש לו סוד גדול בדרך הקבלה והמשכיל יבין (יג) „ „ונראה שרומזים כאן שחרבו של הקב"ה נקרא יוה"ק והוא מלאך ממונה על הנקמה כידוע למקובלים (יד) „ „כיון אל סוד הגלגול כי זהו עונשו של רשע לדעת קצת המקובלים (טו) „ „וכבר כתבו המקובלים כי ענין נשילת ידים הוא מורה על ענין קבלת השפע (טז) „ „כן נראה אשר רבינו הרמ"א המה און פה ושם לדברי הקבלה וסודותיה, ולפעמים גברה עליו כל כך עד שהוא מפרש עמדה גם דבר הלכה: „ „ולי נראה הטעם מ"ו ווי"ן בענין יותר נאות, וזה: כי מ"ו ווי"ן עולה למנין צ' . . . והם בעצמו הג' מלות של ה' אלהיכם אמת כמבואר ליודעי טעם השמות כן נ"ל (יז) „ „ על דבר הגימטריאות כבר חרץ הראב"ע את משפטו שאינן יכולין לעמוד בפני הבקורת הנאמנה כי בדרך הגימטריאות „ יכול יוכל הרוצה להוציא כל שם לטוב או לרע (יח) „ אבל הקבלה לא כן תאמר: היא בנתה ביתה על הגימטריאות וע"פ הרוב אדניה רק עליהן הטבעו והיא שעמדה גם לרבינו הרמ"א לדרוש גימטריאות: „ והמחשב בהן ימצא כי עולין מדות חלקי האורך ל"ו במספר קטן ועם ב' האותיות הוא ט"ל בגימטריא ה' אחד ומדות הרוחב עולין ס"ד ועם ב' האותיות הם ס"ו בגימטריא אדני עם המלה . . . ודע עוד שאם תצרף י"א אמות שבין כותל מערבי להיכל יהיה מספר כולן אי"ק והוא סוד אי"ק בכ"ר הרימו להקב"ה ומה שהאציל כידוע להמקובלים (יט) „ „ „ועשרים מקום המערכה הוא אות יו"ד והוא אות

(א) תורת העולה ח"ב פרק ח'. (ב) שם פרק ט"ו. (ג) שם ח"ג פרק ע'. (ד) שם פל"ב. (ה) שם פל"ג. (ו) שם ח"ב פל"ג. (ז) שם פכ"ה. (ח) שם פרק כ"ו. (ט) שם ח"א פ"א. (י) שו"ע אה"ע סימן כ"ז סעיף א'. (יא) דרכי משה אור"ח סימן קל"א סעיף א'. (יב) שם סימן רצ"ח סעיף ב'. (יג) שם סימן תכ"ו סעיף ג'. (יד) ד"מ אורח חיים סימן תע"ג סעיף י"ח. (טו) מחיר יין ב' ו"ו. עיין בלבוש אור יקרות פ' וישב דף ע"א מה שהביא בשם רבו הרמ"א פירוש בסוד הגלגול. (טז) תורת העולה ח"א פ"ד. (יז) ד"מ אור"ח סימן ק"ב סעיף א'. (יח) הראב"ע בראשית י"ד י"ד ועיין בפירושו הקצר לשמות א' א', ובספר „רבי אברהם בן עזרא“ הנ"ל כרך ב' צד 55 ובמאמר „הכלי הגימטריאות“ מאת הרח"ח צוויי פיל ז"ל בכנסת ישראל תרמ"ז. (יט) תורת העולה ח"א פ"ה.

ברית קודש בגימטריא עשרים כלול במזבח ח)."

הרמ"א שמח שמחה גדולה עת כיון בדבריו „לדבריו הוזהר הנתונים בסניני (3) כמו שאומר: „ובשמים שהדי כי אחר כתבי זאת מצאתי בספר הוזהר פרשה בראשית שכתב מקצת דברים אלו בסגנון קרוב לזה ושמחתי בו בראותי כי כוונתי לאמת בעזרת האל יתברך שמו הנותן חכמה לחכמים ג)."

הרמ"א האמין אשר „הארס יוכל לפעול על ידי שמות הקדושים ולהשביע שרי מעלה לעשות רצונו ד) „ והמקובלים „יודעים דרכי הכחות והשפעות בעולם ואיך נקשרו בשמות ובמלות ובאותיות . . . ועל ידי זה היה כח בידן להשתמש בשמות ובכתבים ההם כפי אשר קבלו מן הנבואה ה), ומתמיה על הרמב"ם שאיננו מאמין ו) בפעולות „השמות שכתבו בעלי הקבלה, בשלא ידע להם פירוש ולא ראה להם ענין, ולא ראינו אינו ראינו ואם הוא לא ידע להם פירוש אפשר שבעלי הקבלה ידעו להם פירוש ז), ומשתדל לקרב פעולות השמות לשכל האנושי ואומר: „וראיתי בהקדמת ספר הדקדוק שנקרא „מקנה אברהם“ דבר נאות לזה ואעתיק לך הנה וז"ל: יש כח בפשוטי לשון הקודש רוצה לאמר באותיות בגורים ובהברות המורכבות מהם נאותים למטבע מה שתורה התבה המורכבת מהם כמו שבארו חכמי הקבלה. אף כי אפלטון העיד ע"ז על מקצת לשון היוני בספר קארטילות, ובהיות מניח לשון העברי השם יתעלה הסכמת הנחתו מסכמת למטבע הדברים, כי לפי טבעי הדברים הסכים לכנותן ולקרותן . . . עכ"ל. הרי שכל דבר שמו מורה על טבעו ומהותו כ"ש שיש לומר כן בשמות המורים על הפעולות האלהיות ולכל שם הכח הפעולה החזא ח)."

הנה הראנו לדעת אשר הרמ"א ידע בחכמת הקבלה והאמין בקדושתה. אבל אחרי כל אלה התנגד ללומדה, ובתשובתו לרש"ל הוא אומר: „אם אברח אברח יותר מלעסוק בקבלה להבין מעצמי בדבריהם . . . כי יותר יש לחוש שלא יטעה ט), ולא ראיתי מימי איש מקובל יודע הדבר מצד הקבלה האמיתית ורבים מהמון עם כל אחד קופץ ללמוד ענין הקבלה כי היא תאוה לעינים. ובפרט בדברי האחרונים אשר גלו דבריהם בספריהם בביאור וכל שכן בוטן הוזה שנדפסו ספרי הקבלה כגון הוזהר והרקנ"ט והשערי אורה אשר כל מעיין מתבונן בהם והכל הוא מבואר לדעת המעיין בהם אף על פי שדבריהם אינם מובנים על פי האמת, מאחר שאין מקובל מפי מקובל. ולא זה בלבד שהמשבילים יבינו בה אלא אפילו בעלי בתים שאינם יודעין בין ימינם לשמאלם בחשיבה ותהלכו, אינם יודעין לפרש סדרה או פרשה בפירוש רש"י קופצין ללמוד קבלה . . . וכל אחד שראה בה מעט מתפאר בה ודורש ברבים ועתיד ליתן את הדין ו). לפעמים נראה את הרמ"א המקובל לוקח מופתי הפילוסופיא ללחום עמהם נגד הקבלה. וזאת שאמרו הרבה מקובלים

ח) תורה העולה ח"א פי"ג. ב) שם ח"ב פרק א'. ג) שם ח"א ע"ג. ד) שם ח"ג פרק ע"ז.

ט) שם פרק ד'. ו) מורה נבוכים ח"א פרק ס"ב ועיין בפירושו למשניות סוטה פרק ו'. ז) תורה העולה ח"ג פ"ד. ח) שם. ט) שו"ת רמ"א סימן ו'. י) תורה העולה ח"ג פ"ד.

שהספירות הן עצם אלהיות, יקשה דבריהם לציירן אצל השכל. וכבר כתב הרב המורה (ח"א פ"ג) שעיקר האמונה היא המצויירת בלב ולא מה שמוציא מפיו בלא ציור שכלי. ואף כי שהמקובלים דחקו עצמן והביאו משלים הרבה לקרב הענין אצל השכל ששיג הדברים שהם כחות אלהיות שנאצלו ונתגלו בשעת הבריאה בלא רבוי ולכן המשילו לשלהבת הקשורה בנחלת ולאילן עם נופיו, ערוין הרברים צריכים ביאור כי אי אפשר לעמוד ע"ו בסברא ובציור שכלי כי לפי הנגלה מדבריהם הם מכת המאמינים בתוארים (ח) שהם עצמו וחויץ מעצמו... ואלו הדברים רחוקים מן המושכל. צא וראה כמה התמרמר החכם בר ששת ז"ל בתשובותיו (סימן קנ"ו) על עניני הקבלה ממעם הנובר (ג). "ואף כי הביא (בעל מנחת יהודה המקובל) ראיות הרבה מדברי הוזהר והתקונים שהפגם והקצוף נמצא בספירות הבנין אי אפשר להאמין, אלא שגם הוזהר דבר כלשון בני אדם... אצל השם יתעלה לא ישיך שום פגם ולא קצוף ולא שום פרוד חלילה וחלילה (ג)". ואם כי האמין "שרברי הוזהר נתנו כסיני" דחה אותם בשביל ההלכה אף לקולא באמרו: "שמעתי ד' כי בעל ספר הוזהר הוא סתם ר' שמעון הנובר בתלמוד שהוא ר"ש בן יוחאי והוא פליג בתלמוד שלנו עם ר' יהודה שמתירו בהנאה. ור"י ור"ש הלכה כר"י, כמ"ש הפוסקים. וא"כ אין ראייה מספר הוזהר לענין הלכתא (ה)". ופליג על הוזהר שאמר דעל תפילין של יד יברך מיושב ועל של ראש מעומד "אלא מניחין שתיהן מעומד (ז)". "מאחר שמפורש במסכת סופרים אין לנו לחוש לסודי הוזהר נגדו (ז)", כי "אין לנו עסק בנסתרות (ח)" לכן "אין לזווג מדברי הפוסקים ואף אם היו דברי הוזהר חולק עליהם (ט)". ולפעמים הוא דוחה דברי הוזהר גם בשביל המנהג בעלמא אף לקולא, כמו שאומר: "ובספר הוזהר פ' בראשית כתיב דיש לזוהר שלא להדליק נר עד אחר שהבדיל על הכוס... וכתב דיש עונש גדול בדבר, ולא ראיתי מי שחושש לזה אלא המנהג פשוט להדליק נרות אחר הבדלת התפלה (י)". ולפעמים הוא דוחה דברי המקובלים בשביל דבריו בעצמו: "וג"ל אף כי חכמי הקבלה פירשוהו בסוד גלגול... מ"מ נראה לי לפי פשוטו יתיישב יותר (יא)". ובאשר "הפילוסופיא והקבלה צוררות הנה אשה אל אחותה מאז מקדם (יב)", ואי אפשר להן לדור בכפיפה אחת בלי ריב ומשטמה, לכן משתדל הרמ"א, אשר שתיהן יחדיו אהובות וחביבות עליו, לעשות שלום ביניהן ולהראות לכל "כי חכמת הקבלה היא חכמת הפילוסופיא רק שבשתי לשונות ידברו (יג)". "ובל מה שחקרו והוציאו הפילוסופים מעיוניהם המופתיים... קבלו חכמי ישראל ענינים האלו

(ה) עיין מו"נ ח"א פ"ג נ"א ובספר המדע פ"ב, ועיין באור ה' לקרקש מ"א כלל ג' פ"ג, ועיין בחקר אלוה מאת ד"ר רובין ח"א לסוד יו"ד ובהערותיו. (ג) תורת העולה ח"ג פ"ד. (ג) שם. (ד) מן הלשון שמעתי שמועט שאומר משמע שלא ידע הדבר אל נכון בקבלה מאבותיו כי אם לשמע אין שמע זאת... (ה) ד"מ יו"ד סימן ס"ה סעיף י"ב. (ו) שם אור"ח סימן ר"ז סעיף ד'. (ז) שם סימן נ"ט סעיף ג'. (ח) תורת העולה ח"ב פ"א. (ט) דרכי משה אור"ח סימן קמ"א סעיף ב'. (י) שם סימן רצ"ד סעיף ב'. (יא) מחיריון ד' ד'. (יב) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (יג) תורת העולה ח"ג פ"ד.

בקבלה (ח): "דעת המקובלים בענין הספירות הוא ענין תוארי הפעולות אשר כתבו הפילוסופים והם השמות שנתחדשו בענין בריאת עולם... וכבר ידעו כי המקובלים כתבו כי ענין הספירות הוא ענין השמות... ושכל השמות נאחדים בספירות כל אחד ואחד כפי שמורה עליו... ואם עניני השמות הם תארי הפעולות והספירות הם הכחות האלהיות והפעולות שנתגלו בענין הבריאה... ואף כי ברעיא מהימנא פרשה פנחס... מורה דהשמות והספירות הם שני ענינים והספירות הם כחות מוגבלים מ"מ אל תרחק מן הדברים שנתבאר... מבואר נגלה דעתן שהמדות והספירות הם התוארים... ואין מחלוקת בזה בין חכמי הקבלה ובין חכמי הפילוסופיא רק בקריאת השמות בלבד כי אלו קראום ספירות ושמות ואלו קראום תוארים ופעולות (ז)". ונמצא בוודר פעמים רבות שקרא לספירות אין סוף עלת העלות והוא השם שקראו הפילוסופים לסכה הראשונה. ועוד בספר התקונים: אנת חכים ולא בחכמה ידיעה אנת מבין ולא בכינה ידיעה... והוא עצמו מאמר המורה ופילוסופים שאמרו: חכם ולא בחכמה חי ולא בחיים... והנה ראה שדבריהם מכוונים שהרי מכל זה מניצוץ השמש הביא ג"כ בעלי המחקר בענין התוארים (ג). מכל זאת נראה אשר "דרכי הקבלה הן בעצמן דרכי הפילוסופים האמתיים המאמינים (ד) "שניהם כאחת טובים" (ה) "ואלו ואלו דא"ח" (ו).

ד.

התורה והמצות. מטרתן ותועלתן בעוה"ז. ה"עשרת הדברים". השתנות המצות. חוות דעת הרמ"א אדות זאת. הוא נותן טעמים למלכוש הכהנים.

נשמעה מה בפי הרמ"א החוקר אדות התורה והמצוות!
 "התורה יאמר הרמ"א, בה נכללו כל החכמות (ז)", וכוונת התורה היא לתקן הנפש והגוף, ותקון הנפש הוא נתינת דעות אמיתיות כפי היכולת ותקון הגוף להסיר החמס מבין הבריות... וזהו: כי הרבה מצות בתורה שאינן אלא לתקן גוף האדם, כמו מקצת מאכלות אסורות ושמירת הגוף מבעילות האסורות וכל שהוא לשמירת גוף האדם (ח)". "כי באמת כל המצות הבאות בתורה רובם הם צרכי הגופות והנהגת בני אדם בין איש לחברו. ואף כי יש בהם גם תועלת נפשית מכל מקום עיקר תועלתו מבואר גם כן בצרכי בני אדם או לצרכי גופו... ואביא לך דמיון מעשרת הדברים שנאמרו בסיני והוא ההקש כולן והנה חמשה הדברות האחרונות שהן לא תרצח, לא תנאף, לא תגנוב, לא תענה ברעך, לא תחמוד, מבואר נגלה שהן כולן תועלת הנהגת המדינה וצרכי הגופות בעוה"ז... והנה בחמשה ראשונות הנשארות כולן תועלת גופיים בעוה"ז מלבד התועלת אשר בהן לעוה"ב... מצות כבד את אביך היא מבוארת תועלת הגוף כי זהו מדרך המוסר... ומצות שבת ג"כ...".

(ח) תורת העולה ח"ג פ"ג. (ז) שם פ"ד. (ג) שם. (ד) שם. (ה) שו"ת הרמ"א סימן ז' (ו) שם.
 (ז) תורת העולה ח"ג פרק ע"ו. (ח) שם ח"א פכ"ב.

והוא להיות מנוחה לגופו ביום אחד מימי השבוע כדי שינוחו מעמלן ויחליפו כח... וכן מצות לא תשא יש בה תועלת גופנית, והוא כשיהיה ריב בין אנשים שאז שבעת ה' תהיה בין שניהם, שאם לא ירא לשבועת לשוא לא יתקיים כל משא ומתן בין אנשים ואי אפשר להתקיים הנהגת המדינה... הרבור שהוא לא תעשה לך פסל, אף על פי שהוא כלל התורה וכמו שאמרו הכופר בע"ז כאלו מודה בכל התורה כלה, מ"מ באיסור עשיית הפסלים יש בו תועלת הגופנית... וזה כי המלחמות הרבות וקטמות הרבות הנופלים בעולם הוא לפי חילוף האמונה ושינוי הדעות... אמנם כל זה החלוף לא נודע לבני אדם אלא מצד עשיית צלמיהן והנגלה בהם שהם מפורסמים שאמונתן משונה זו מזו. הנה נתבאר כי כל תשעה הדברות יש בהן תועלת גופני מלבד אנכי ולא יהיה לך שנאמר על אמונת שבלב אדם שהיא אמונה אמיתית לא תצא חוץ לנפש לא יציג לגוף כלל ואין בה רק תועלת נפשי... ודע כי מאלו עשרת הדברים נשתרגו כל המצוות (ח). לבד רוב המצוות הבאות בתורה „לצרכי בני אדם או לצרכי גופו“ „באו מצות הרבה בתורה להיות לזכרון עניני האדם וקורותיו בתחלת הבריאה (ז)“. על דבר שינוי המצות בזמן מן הזמנים כבר האריכו למעניתם רבים וכן שלמים מחוקרי עמינו, והחוקר אלבו הוציא משפט כי „ישתנו המצות האלהיות בהשתנות הזמנים כמו שנשתנה אסור הבשר שנאסר לאדם והותר לנח ובניו... כי הדתות האלהיות אף אם לא ינוסחו בכל דבר ישתנו בחלוק מן האסור אל ההתר ומן ההתר אל האסור כפי השתנות הכנות המקבלים (ג)“. ורבינו הרמ"א גם הוא חוה דעתו בזה כאלבו ואומר: והנה תמהנו על חכם גדול כמוהו (הרלב"ג) שחושב שזה הוא שינוי רצון מן הבורא יתעלה ולא יתלה השינוי מצד המקבלים... וכזה הוא כל מעשה אלהינו יתעלה כי ישתנה מרוצה ללא רוצה או להיפך והכל מצד שינוי מעשה המקבלים... אפשר שאיסור שתי אחיות לא היה עבירה כלל בזמן האבות אלא נתחדשה אח"כ לפי שראתה חכמת אלהים שבא תקלה גדולה ע"י זה במה שקנאו בני לאה את יוסף בן רחל אחות אמן. גם קנאת לאה ורחל זו בזו... ולכן נאסר אח"כ שתי אחיות והוא טעם צורך ענין הספורים ההם להעיר לנו על מעם מצוה מן המצוות. ואפשר שכמו שנשתנה דין האחיות כן נשתנה נשיאת דורתו ולכן הותר עמרם לישא דורתו, ובעין זה דרשו ז"ל באיסור אחותו שנאמר בה (ויקרא י"ט) חסד הוא ודרשו רבותינו ז"ל מה שהתרתי לקין והבל... ולכן לא נאסרו עריות אלו עדיין בימי האבות, עד שעת נתינת התורה שנתחדשה ההלכה (ד)“.

וברוח מחקרי הוא נותן מעמים על בגדי הכהנים ולדעתו „מלבוש האפוד היה מורה על ענין ע"י, שכבר נתפרסם היות האפוד תכשיט לע"ז כמו שנאמר (הושע ג') האין אפוד וכו' לכן נאמר בענין מיכה ויעש לו אפוד, ולזה צוה האל

(ח) תורת העולה ח"ג פל"ח, (ז) שם ח"ב פמ"א. (ג) העקרים מ"ג פרק י"ד ועיין שם פרק י"ט. עיין מנקהר ישראל ח"ב ער 105 מאת הרה"ח אליעזר שולמאן. (ד) תורת העולה ח"ב פמ"ד.

לעשות לכהן אפוד אך שיהא מושלך ותלוי לו מאחוריו ולמטה במקום השפל שלו, והוא ודאי דרך בזיון... וכשנתבונן הענין זה מהאפוד בודאי תתבזה ע"ז בעינינו... המעיל מכפר על לשון הרע לפי שהיה המנהג בכל הדורות ללבוש מלבושים מתיחסים ונאותים איש לפי משפטו ומעשהו, והיה מפורסם שעטיית המעיל נתיחדה לאנשים החסידים והפרושים... ומן הראוי למו שיעטה המעיל שיהיו מעשיו הפנימיים כפי מה שיורה עליו מלבוש החיצון לא שילבש ויעשה מעשה פרוץ. לזה צוה הקב"ה שהכהן יעטה מעיל ושיהא שוליו מלאים פעמוני זהב, כלומר שיצא קולו ופרסומו ממין המלבוש ה'". „וענין המגבעות מורים על ענין ע"ז (ז)..."

ה.

התלמוד והכמות היצונית. בעלי התלמוד בתור תוכנים. דברי חז"ל עומדים בעיני הרמ"א יותר נאמנים גם ממופת חותך הסותר להם. מקור החכמות כולן מישראל מוצאו. דעת הרמ"א על דבר „האגדה" בכלל. הוא מפרש את האגדות בדרך מחקרי והגיוי.

קנאה גדולה קנאו הרבה מחכמינו לעמינו וספרותינו, וחרצו משפט אשר מקור החכמות כולן מישראל מוצאו ג), ולא זאת בלבד כי אם עוד יתרה עשו להראות כי גם החכמות המאוחרות בזמן, אשר נתפתחו ונתרחבו בימים האחרונים, גם הנה כבר נתגלו לחכמינו הקדמונים. פהילא היה הראשון בזה לאמר: אשר שימת פלאטון כבר נמצאה בספר התורה, ואחריו חחרו החזיקו עוד גדולי ישראל. וגם בימינו ד) אלה נמצאים חכמים נודעים שאזנו וחקרו ספרים הרבה במקצוע זה. רצוני, המה ישתדלו להראות אשר הדברים החדשים שנגלו בחכמת הטבע והנדסאי, הרפואה והפילוסופיא וכדומה, במאה התשע עשרה, כבר נגלו לבעלי התלמוד במאה הראשונה, ו„הידיעות המסודרות בבתי החכמות בשמותם: רעליגיאנספילאזאפיע, עטהיק, היסטאריע, אפאלאגעטיק ופאלעטיק, ליטורגיק, עקסעגעטיק, ארכעלאגיע, שהן שבע חכמות, — כל אלה נשאב אנחנו מבאר אשר חפרה שרי התלמוד ה'". והרוח הטהורה הזאת הנובעת ממקור אהבה חזקה לעמנו וספרותינו, אם כי לא תוכל לעמוד בפני הבקורת הנאמנה, נחה גם על רבינו הרמ"א וגם הוא אומר: „כל החכמות נכללות במשנה ובגמרא ו), „דברי חכמינו ז"ל כלם בנויים על צד החכמה האמיתית ז)". ובזה עוד הרחיק ללכת ממורהו הרמב"ם ז"ל. אצל הרמב"ם

ה) תורת העולה ח"ב פרק מ'. ז) שם פמ"ד. על דבר זה העירני הרב החוקר הנודע ד"ר רובין במכתבו אלי. ועיין בספר הנבואה שלו צד 48 ומה שכתב אדות זאת בהשחר שנה עשירית.
 ג) עיין בספר חיי אריסטו פ"א. ובספרי שם משמואל סימן י"א הבאתי שמות החכמים שהגו את הרעיון הזה. ד) עיין בהערותי לספרי כרם שלמה הערה ב'. ה) הרב החכם הנודע מאיר איש שלום במאמרו היקר בסיס היהדות כמה"ע השלוח שנה א' כרך ב'. ו) תורת העולה ח"א פכ"ב.
 ז) שם פרק ב.

היה המופת אהוב מכל, גם מאמונה בחדוש העולם, כי בזה שלא הלך בשיטת אריסטו בקדמות העולם היתה יען כי „קדמות העולם לא התבאר במופת ח), ולו מצא מופת לקדמות אוי הרחה את אמונת החדוש בעבור המופת, כי אין לך דבר העומד בפני המופת חותך 3). לא כן היא דעת הרמ"א לדעתו אשר דברי חז"ל „אף על פי שלפעמים נראה לפי תחלת המחשבה שאין מסכימים לדברי החכמים הבאים על צד המופת כפרט בענין התכונה ויסמכו מקצת החכמים את עצמן כמה שאמרו: ונצחו חכמי האומות חכמי ישראל, גם בדברי הרב המורה שכתב שענין התכונה לא היתה נשלמת בזמן הנביאים וחכמים הראשונים, ויבהל המעיין לומר כי חכמינו ז"ל לא ידעו דבריהם, אבל לא יחשוב האדם החס על כבוד קונו וכבוד חכמי התורה כן, אלא ידקדק בדבריהם שבדאי נמצא תוך כל דבריהם... שידעו סוד התכונה על צד שידעו אותן חכמי הגוים, ויותר מהם, שידעו גם כן דרכים אחרים אשר נעלמו מכל חכמי הגוים ג), „כי באמת כל חכמת הפילוסופים והחוקרים בא להן מישראל וכל חכמתן כלול בתורה, כמו שהארץ הרב המורה להורות שכל חכמות הפילוסופים נמצא במדרשי חז"ל ואגדותיהן ד). מכל זה נראה אשר התלמוד והחכמות אחת הן, לכן „בכל מה שאפשר לפרש דברי חכמים ז"ל שלא יחלקו על המפורסם ולקרוב אל השכל מה טוב ומה נעים ה). וכשם שהוא נאה דורש כן הוא נאה מקיים לקרב כמה אגדות פליאות אל השכל והוא משתדל בכל מה דאפשר להוציא ממשוטמן את „האגדות המשבשות את הדעות ו) „לפי מלבושן החיצוני, כי כנודע דברים הרבה נמצאים בהן אשר „הנגלה מהם היא הגשמה לשי"ת חלילה ולפעמים חרוף וגידוף ג"ב ז), „ויש בהם מן הרבה והרחוק מן השכל עד שאילו סופר על פשוטו לעמי הארץ כ"ש לחכמים היו תמהים בהתבוננותם בהם ח), „לכן מה טוב עושים החכמים המשתדלים להראות את המאור שבהגדה ה„מישרת את ההמון ליראת שמים ולכל מדה טובה: ולפעמים תורה דרך לבעלי העיון והלמוד להשגות יקרות ט), „כי רק זאת היא מטרת האגדה, והיא מיועדת מני אז לבני ישראל רק „ללמדם חקם המוסרי ולתת להם לקח טוב על דרך חייהם באמונות ודעות י). „ואציגה. הנה פירושי הרמ"א באגדות זרות: והנה על דבר האגדה הזרה מאד שהקב"ה גלח לסנחריב יא), צועק הרמ"א ואומר: „מבואר נגלה שזה המאמר רחוק מן האמת לפי פשוטו כרחוק מזרח ממערב ועוד יותר, כי לפי פשוטו יש הרבה כפירות באלהות יתברך שמו... ואיך נאמין שבהתל אנוש יהתלו בו ?

ה) מורה נבוכים ח"ב פכ"ה. ט) עיין אוצר הספרות שנה ג' מאמר בינת אדם ובמאמרו „השכל והרגש" ב„ציון" ש"א חוברת א' וב' ג) תוה"ע ח"א פ"ב ד) שם פי"א. ה) שם פ"ב. ו) הרמב"ד בהלכות תשיר' פ"ג ה' ז) וע"ש בסוף משנה ובעיקרים מ"א פ"ב. ז) הגאון מהרי"צ חיות בספרו מבוא התלמוד פי"ז, ועיין במאמר על האגדה מר' אברהם בן הרמב"ם ובסניגור צד 62 בהערה מאת הרה"ח צוויספול ז"ל. ח) הרמב"ם בפירושו המשניות לחלק ועיין כמו"צ ח"ב פרק כ"ט. ט) רבי נחמן קראכמאל בספרו מורה נבוכי הזמן שער י"ד. י) רבי איווק הירש ווייס בס' דור דור ודורשיו ח"ב צד 200 ועיין במאמר „בסיס היהדות" הנ"ל. יא) סנהדרין דף צ"ו על המקרא: ביום ההוא יגלה ה' בתער השכירה (ישעיה ז).

אף שרבי אבוהו אמר: אלמלא מקרא כתוב אי אפשר לאומרו אני אומר שאף שהמקרא נאמר אי אפשר לאמרו או להאמינו לפי פשוטו, כי אלהים בשמים והארץ נתן לבני אדם, לא יתלבש בגופניות לירד על הארץ חס ושלום (ה). והוא מפרש האגדה הזאת בחמש דרכים אשר שלש מהן הן הנה בדרך המחקר והגיזון. א' „שכל זה היה בחלום... ונאמר כי בא חלום כזה אל סנחריב ונדמה לו כאלו ראה בעיניו ואקץ והנה חלום... ולחעיר על כוונתם האריכו בספור זו להורות דברים בדואים וגו' ומאות בענין חלום שבא ברוב ענין. הדרך הב', שהיו הדברים בהקיץ אבל כל זה נאמר לפי דמיונו של סנחריב שהיה עובר ע"ז והיה מגשם בדעתו האלוהית תעלת. והג' שהקב"ה האמור בהגדה זאת נאמר על שכל הנקנה הנקרא תקב"ה כפי החכמים... או שכל הפועל נקרא כן (ג). וכן הוא מפרש בדרך מחקרי את האגדה הנפלאה הזאת: „כשנה שמת שמעון הצדיק אמר שנה זו מת, אמרו ליה מנין אתה יודע? אמר להו בכל שנה ושנה זקן אחד לבוש לבנים ומעטף לבנים נכנס ויוצא עמו, שנה זו נכנס עמי ולא יצא עמי. אמר ר' אבוהו ומי יאמר שאדם היה? והלא הקב"ה הוא שנכנס עמו ויצא בכבודו (ג)“. הנה „אי אפשר להאמין הדבר כפשוטו אלא שהיה מראה נבואה וראה כמראה שלו איש יוצא ונכנס והוא בדרך מה שראו הנביאים בדמות הכסא כמראה אדם ואמר שיצא ונכנס עמו, ר"ל שעזרו שנכנס בשלום ויצא בשלום ולא אירע מקרה רע מלבד בשנה זו שמת בו. ואולי פגע לו שום מקרה בצאתו עד שידע בזה כי ה' סר מעליו וכדי להגדיל מעלת שמעון הצדיק אמר ר' אבוהו שלא היה אדם כמו שראו הנביאים, כמו שביאר הרב המורה (ח"ג פ"ז) שזהו נאמר על השכל הנבדל לא על השם יתברך, רק אמר הקב"ה הוא נכנס עמו בכבודו, וידוע כי כבוד השם יתברך אינו השי"ת בעצמו אלא היה דבר נברא מוכנה כבוד השם יתברך (ד)... ולכן היה אפשר בנביא לדמותו בדמיונו לתמונת אדם... והוא אספקלריא שאינה מאירה והמשכיל יבין (ה)“. וכן הוא משתדל לקרב אל השכל דבריהם ז"ל: „עשרה דברים נבראו ערב שבת בין השמשות שאלו עשרה דברים הם דברים טבעיים כשאר דברים הברואים... פי האתון הוא טבעי לדעת המורה (ו) (ח"ב פמ"ג) מאחר שהיה במחזה. וכן הלוחות והמכתב הן דברים טבעיים לדעת המורה... גם אילו של יצחק אינו יוצא מגדר הטבע, גם פי הארץ הוא נמצא לפעמים בטבע בקועת הארץ על ידי הרעש הגדול... גם הקשת הוא דבר טבעי... גם המטה והשמיר הם דברים טבעיים, ופי הבאר אפשר שגם כן הוא דבר טבעי... כי כן דרך המים לצאת מן הצורים והוא מקום הויית הנהרות והגרת המים וזחילתן הוא מנהג העולם... וענין המן אף שהוא דבר נסוי שאין למעלה ממנו, מ"מ מאחר שהיה תמידי והיה נמשך זמן רב שב בעיני הבריות דבר טבעי, כי כל דבר שזמנו ארוך אין חדוש בעיני הבריות... ולכן אמרו בסוף מאמר זה: יש אומרים אף אילו של יצחק, ויש אומרים אף צבת בצבת

(ה) תוה"ע ח"א פי"ח. ג. שם. ג. ויקרא רבה אחריו מות. ירושלמי שקלים. ד. עי' רמב"ן ברוש פ' וירא.
 (ו) תוה"ע ח"א פי"ח. ו. עיין בספר רבי אברהם אבן עזרא הג"ל כרך ב' בתולדות הראב"ע צד 51.

ויש אומרים אף קברו של משה רבינו ע"ה ומערה שעמד בה משה ואליהו, שכל דברים אלו דברים טבעיים... (ח). ובדרך מחקרי הוא מפרש: "שלוה כיון רבי סימן במדרשם שאמרו בכ"ר ויהי ערב ויהי בוקר מלמד שהיה סדר זמנים קודם לכן... שביון ר' סימון על שלשה ימים אלו שעדיין לא היתה התנועה נשלמת עד יום רביעי, ולכן אמר סדר זמנים ולא זמן כי לא היה זמן גמור אבל היה סדר זמן מתחלת התפתחות המציאות עד תליית המאורות שאז התחיל הזמן הגמור (ז)". לפעמים הוא מכונן דברי הו"ל עם דברי הפילוסופים: "שדעת ר' אליעזר בענין הליכת השמש כדעת הפילוסופים הנגלים... שדעת ר' יהושע מסכים לדעת הפילוסופים בכל דבריהם (ג)". וכלל היה בידו כי "מחכמי האומות ילקח ראייה על חכמינו ז"ל (ד)".

ועל דבר האגדה בכלל נראה את דעתו מזה, אחרי אשר התנצל על ספרו מחיר יין שדבריו "לא יהיו על גלילי השכל בנויין (ה)" מסיים ואומר: ולא יהא (הספר הנ"ל) אלא דרשה בעלמא רק שעל המקרא סמכותו כדרך הראשונים חכמי התלמוד שכתב הרב המורה (ח"ג פמ"ג) על עניני הדרשות, ז"ל הם אצל החכמים כדמות מליצות שיר, לא שהדבר ההוא עניני הפסוק וכו' והתפרסם הדרך ההוא בזמן ההוא והיו עושין אותו הכל כאשר יעשו המשוררים מזמורי השיר. אמרו ז"ל תני בר קפרא ויתד תהיה לך על אוינך אל תקרי אוינך אלא אוינך מלמד שאם ישמע אדם דבר מגונה ישים אצבעו בתוך אונו, ואני תמיה אם זה התנא אצל הסכלים כן יחשב שזו ענין המקרא, איני חושב שאחד ממי ששכלו שלם יחשוב זאת אבל היא מליצת שיר נאמן (ו) עכ"ל".

7.

תכונות התלמודיים הפולנים. תכונה בעלת דו פרצופים: ענוה והתהדרות. הרש"ל, המהרש"א והרמ"א בעלי תכונה כזאת.

תכונה נפלאה קננה בנפש התלמודיים בימי הבינים וביותר אצל התלמודיים הפולנים. תכונה בעלת דו פרצופים: ענוה ושפלות הרוח מצד זה, התפארות והתהדרות מצד זה. כן מצינו אצל הרש"ל, בו בידו שכתב על עצמו "לא בינת אדם לי (ז)", "הנני תלמיד גמור וצעיר בשנים (ח)", "איש קלוש ופעוט (ט)". בו בידו כתב על עצמו: "יניקא אני וחכימא אני (י)", "יש לי יד ושם להכריע בכל הפוסקים (יא)", ותדע שגירסתי היא מתוקנת (יב)", "כאשר הגהתי כן עיקר (יג)", "לא יתחורר אלא לפי מה שפירשתי (יד)", "והמפרש בענין אחר מועה (טו)". כן מצינו אצל המהרש"א. לפעמים

(ח) תורת העולה ח"ב פי"ח. (ז) שם ח"ג פכ"ד. (ג) שם פכ"ח. (ד) בראש הגהותיו ליוחסין. (ה) הקדמתו לספרו מחיר יין. (ו) שם. עיין מורה נבוכי הזמן שער י"ד ובס' נופת צופים ב"ב כללים לפרש מאמרי הגדה" מאת ד"ר יעלעניק ובדור דור ודורשיו ח"ב צד 207—200. (ז) שו"ת רמ"א סימן ו'. (ח) שו"ת רש"ל סימן ל"ה. (ט) שם סימן י"א. (י) שם סימן י"ב. (יא) שו"ת רמ"א סימן ו'. (יב) סוכה ב"ב בחכמת שלמה. (יג) סנהדרין ס' שם. (יד) גיטין ל"ד. (טו) שבת נ"ו. עיין ספרי כרם שלמה פי' ג' ד' ה'.

הוא אומר בענוה: „בפרטי הדברים במאמר הזה לא ידענא לכיין בתם ח'“, „מה שהפסיק במאמר כל העוסק בתורה לא ידענא צ'“. ובמקום אחר הוא אומר: „ודברים אלו ברורים הם ג'“, „אין לך אלא מה שאמרנו ד'. ותכונה כזאת בעלת „שני הפכים בנושא אחד“ מצינו גם אצל הרמ"א. לפעמים הוא כותב על עצמו בענוה נפרזה: „אנכי בער ולא איש ולא בינת אדם לי ה'“, „ואל יחשדני המעיין שכך אני בעיני שאוכל לחבר ספרים או לסדר דברים נגד מלכים ולא אבוש, כי ידעתי שאין בארי באר מים חיים רק מקור יבש ו'“, „אין בי חכמה ובינה ז'“, „בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי ח'“, „לא אסמוך עצמי על דעתי לדון בדוני אשת איש החמור אם לא שייסכימו עוד עמנו גאונים אחרים ט'“, „ואם לא, יתבטלו דברים אלו י'“, „אפשר שאיני מבין כוונת המקובלים כלל ואזיק בזה למעיינים יח'“. ולפעמים כותב הרמ"א על עצמו: „דברי בתורת חטאת הם ישרים יצ'“, „ולדברי הוא מיושב והוא נכון יג'“, „והוא טעם נפלא בעיני יד'“, „הנה זאת חקרונה כן היא שמענה ואתה דע לך טו'“, „ואתה תחזה כי כוונתי לדעת החכם אבל בדרך אחרת יותר מכון לדעתי טז'“, „והוא טעם נפלא בעיני יז'“, „שהאמת הוא כאשר כתבתי יח'“. תכונה כזאת נמצאה גם כיום בספרי התלמודיים המפלאים.

ז.

הרמ"א והרש"ל אהבתם העוה. השתוותם והתנגדותם זה לזה. הרמ"א נשא פני גדולים ממנו ובטל דעתו נגד דעתם. ירא להגיה בספרים.

בעת ובמדינה אחת חי הרמ"א עם הרש"ל שארו יט'. שניהם באו בכתובים במשא ומתן של הלכה ושניהם כרתו ברית אהבה וידידות כ'. עד כמה נהג הרמ"א כבוד ברש"ל והתימר באהבתו נראה מזה: אחרי אשר כתב הרמ"א תשובתו לרש"ל והאריך בתוארו מסיים ואומר: „הגיעני מכתב מעלת אדוני מורי יקר הוא מפנינים מעולפת ספירים ואגיל ואשמח בו בראותי שהשי"ת מלא משאלות לבבי, וזה: כי כל ימי הייתי מתאוה לשלחן של מלכים מאן מלכי רבנן לתהות בקנקניהם ולשאוב מימיהם ועתה הקרה ה' לפני אדוני אשר נהניתי ממנו כנהנה מזוי השכינה כח'“. ומכנהו בשם: „אדון החכמים כצ'“. ועל מכתבי הרש"ל הוא אומר: „אני גונם תוך שאר ספרי קודש כראוי להם בכל דבריהם תורה כג'“. ועד כמה השיב הרש"ל הזקן כבוד והוד אל הרמ"א הצעיר ממנו נראה מזה בכתבו אליו: „אנת משה ספרא רבה כד'“, „ספרא רבה איש אלהים כה'“, „בר לבב כמותך שלבך לב ארי לסתור ולבנות... פה

ח' חגיגה י"ב במהרש"א. צ' תמיד ל"ב. ג' סוטה ט'. ד' ב"ב קכ"ג. עיין ספרי שם משמואל סי' ט"ו ו"ח. ה' הקדמתו לח"ב מתורת העולה. ו' הקדמתו לספרו מחיר יין. ז' שו"ת רמ"א סימן פ"ג. ח' שם סימן כ"ג. ט' שם סימן ל'. י' שם סימן כ"ב. יא' תורת העולה ח"ג פ"ד. יב' שו"ת הרמ"א סימן קל"ב. יג' שם סימן ג'. יד' תוה"ע ח"ב פי"ד. טו' שם פט"ו. טז' שם פי"ח. יז' שם פכ"ט. יח' שם פמ"ד. יט' עיין בספר שם ושארית לידודי ש"ב הרה"ח החוקר רבי יוסף בהן צדק. כ' עיין ספרי כרם שלמה פרק י"ג. כח' שו"ת הרמ"א סימן ה'. כג' שם סימן ז'. כד' שם. כה' שם סימן ה'. כו' שם סימן ו'.

קרוש... ואלו תשוקתי אף תמשול בי... כתבך הם לי לעמרת פו ולענק לגרגרותי... שאין לגלות אלא לצנועים כמותך... שח' נתן לך חכמת איתן האזרחי לפרוך ולפרק ואף לטחר את השרץ בק"ן טעמים ח', "ראוי לומר עליך ממה עד משה לא קם כמשה ב", "ולא היה מן האחרונים כמוהו ג". ועד כמה התימר באהבתו נראה מזה שכתב אליו: "אני מקבל עלי מהיום שאהבתך תהיה חקוקה בלבי והלואי שתהא מצדך נערך החצי ד". כה נראה את שני הגדולים הללו, הרש"ל והרמ"א, אוהבים נאמנים זה לזה. והנה כבר חרצו חכמים רבים את משפטם אשר אהבה טהורה ונאמנה, היא התאחד דבר הנאהב עם האוהב והתרכס יחד דבוק שכלי בשלמות ה", כלומר: רק אז האהבה נאמנה ויכולה להתקיים ימים הרבה אם עשתה קנה בין אנשים השווים בדמיון ורוח אחד (איינקליינג איבער איינשטיממונג) ברגש ונפש אחת (געפיהלס איבעראיינשטיממונג זעעלענפערוואנד-שאפט) רק בין אנשים כאלה, שהמה כשני גופים בנפש אחת, יכולה להשתרר האהבה הנאמנה (1).

ועתה נתבונן על שני האוהבים הללו, הרש"ל והרמ"א, אם שווים המה בתכונתם והלך נפשם או אז נרע אשר אהבתם טהורה ונאמנה וטום אין בה. והנה ראה זה מצאנו אשר בדברים הרבה נשתוו יחדיו, ורק לפעמים, בדברים אחרים התנגדו ונפלגו בדעותיהם ואין אחד נוחה מחברו. כרש"ל כן הרמ"א היו ענוים לפעמים במדה נפרזה (2), ולפעמים התפארו נגד כל בדבריהם ח'. כרש"ל כן הרמ"א רק האמת היתה להם לקו, ובכל פינה שהמה פנו רק האמת היתה נגד עיניהם: הרש"ל אומר: "לא נשאתי פנים לשום אחד מהם... לא אאמין לשום אחד מן המחברים ע". ... כן הרמ"א אומר על עצמו: "שוה דרכי כל הימים לבלתי נשוא פנים לשום אדם רק להעיד על האמת י", "ואבי שבשמים גור עלי להיות תמים מפעלי ונאמר שמע שוא לא תשא יח". הרש"ל היה מקובל יב' והביא דעות המקובלים בספריו ג', כן הרמ"א היה מקובל והביא דעות המקובלים פה ושם יד', ושניהם הרימו קולם על הלומדים את הקבלה; הרש"ל כתב: "אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות המתיהרים בחידושים כאילו הם יודעים ומבינים רוי תורה וצפניה... ע"כ נהוג כדרך ויהיה להם מה שלחם טו". כן הרמ"א צועק על הלומדים אותה טז', שניהם האירו פנים למנהג: הרש"ל אחת דבר: "מנהג אבותינו תורה היא יז", "לכן אין לשנות המנהג אלא כמו שנהגו יח". כן הרמ"א נושא פנים למנהג יט', ושניהם רק מטרה אחת היתה להם להרחיב את הספרות התלמודית

ח' שו"ת הרמ"א סי' ו'. ג' שם סימן ז'. ג' יש"ש כתובות פ"ד סימן מ"ח ועיין ספרי הג"ל פרק י"ג.
 ד' שו"ת הרמ"א סימן ו'. ה' העקרים מאמר ג' פרק ל"ה. ו' ראה מאמרי "השכל והרגש" שמה הרחבתי בזה הדבור. ז' עי' בפ' הקודם. ח' עי"ש. ט' הקדמתו ליש"ש חולין. י' שו"ת רמ"א סימן י"ג. יא' שם סימן י"ז.
 יב' עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. יג' חכמת שלמה ברבות ל"ד. סוכה כ"ח. שו"ת רש"ל סימן ו'. יד' יש"ש יבמות פ"א סימן ג'. עמודי שלמה סימן ע"ה. ועיין ספרי כרם שלמה פ"ב. יז' עיין פרק ג' במאמר הנוכחי.
 טו' שו"ת רש"ל סימן צ"ח ועיין ספרי כרם שלמה פ"ב. טז' עיין פרק ג' במאמרי הנוכחי. יז' שו"ת רש"ל סימן ס"ג. יח' יש"ש גיטין פ"א סימן י"ב ועיין ספרי כרם שלמה פ"ז. יט' עיין פרק האחרון במאמר זה.

והלכות בספרים מועילים לפי מבטם והשקפותיהם בדורם וזמנם שהיו בהם. כה נראה את ההשתוות התכונות ורעיונות בין הנאהבים, הרש"ל והרמ"א. ומדי נתבונן על כל אלה לא נתפלא עוד על האהבה החזקה ששררה ביניהם כי בהם מצאה מקום שהיא רצתה בו. רק בשלשה דברים מצאנו אי-השתוות בין הרש"ל והרמ"א ומה שאחד מקרב מרחק השני: הרש"ל היה שונא לפילוסופיא וכאשר כתב אליו הרמ"א תשובה הלכותי ובתוכה הזכיר את הפילוסופיא של אריסטו וחכמי הטבע (א), הוכיחו אותו הרש"ל על פניו ואומר: „הקיפתני בחבילות חכמות ורובן חיצוניות... וחכמת אריסטו הערל אליו היית פונה... ואוי לו שעיני ראו... וזו היא אשמת הנשיא כמותך... וכדאי לעיין בהן בהליכות לבית הכסא ודומיהו (ב)”. לא כן הרמ"א הוא אהב מאוד את הפילוסופיא ולדעתו מחויב כל איש ללומדה (ג). הרש"ל היה מבקר יותר עמוק מרמ"א: הראשון לא נשא פני כל ואומר: „יהיה מי שהוא אינו נראה דבריו (ד)”, „ראף דנפק מפומיה דגברא רבה לא צייתנין ליה (ה)” וחולק על המהרי"ק „שכתב שמו יבנים ראשו בין הרים גדולים בין רש"י ור"ת להכריע” ע"כ, בזה אינני מסכים עמו כי בודאי יפתח בדרו כשמואל בדרו (ו)”. ומשבח „למגיד משנה שאיננו נושא פנים לעולם (ז)”. לא כן הרמ"א, אצלו מצינו לפעמים שהוא מבטל דעתו נגד אחרים, כמו: „לפי מה דפסק כר"י הכל שרי מיהו מאחר דמהרא"י כתב להחמיר אין להקל כי אם במקום צורך (ח)”, „ולכן גבי כבוד דאיכא שני טעמים להקל יש להתיר אף הכבוד בדאיכא ס' כנ"ל, אבל מצאתי שכתב רבינו ירוחם נתיב ט"ז אות ח' דאפילו איכא ששים נגד הכבוד מ"מ הכבוד אסור כמו גבי לב עכ"ל ואין לזו מדבריו כי בטלה דעתי נגד דבריו (ט)”, „והנחנו להם מנהגם מאחר שכבר הורה זקן (מהר"י פולק) ויש להם על מי שיסמכו (י)”. וכלל היה בידו אשר „אין סומכין על דברי קטן נגד דברי גדול ממנו בחכמה ומנין אפילו בשעת הדחק (יא)”. וביותר בטל דעתו נגד האחרונים „שיש לפסוק בכ"מ כפוסקים אחרונים (יב)”. „ויש לפסוק תמיד כבתראי (יג)”, „והואיל והטור והרא"ש בתראי נינהו יש לסמוך עלייהו להקל ולהחמיר (יד)”, „שלא תסור מן הרברים אשר כתבו האחרונים (טו)”, „כי מי יחלוק על האחרונים הנ"ל אף כי יש סברה להתיר (טז)”, „דבכל מקום הלכתא כבתראי (יז)”, „ג"ל לנהוג כדברי הטור וסמ"ק דבתראי אינון (יח)”. הרש"ל הגיה ותיקן את התלמוד משבושיו הרבים שנפלו בו ברוב הימים (יט), למרות החרם שהחרים רבינו גרשום מה"ג (כ) על המגיהים ספרים לבלי לשנות ולהגיה את התלמוד, כראותו אשר „כמספר המדינות והערים אשר ישבו בהן יהודים ועסקו

(א) שו"ת הרמ"א סימן ה'. (ב) שם סימן ו' ועיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (ג) עיין בפרק ב' במאמר זה. (ד) יש"ש קדושין פ"ג סימן ה'. (ה) שם פ"ב סימן א'. (ו) יש"ש ב"ק פ"ב סימן ה'. (ז) שם פ"ח סימן ט'. (ח) תורת חטאת כלל כ"ג סעיף ה'. (ט) שם כלל ס"ט סעיף א'. (י) שם כלל ד' סעיף ג'. (יא) חושן משפט סימן כ"ה סעיף ב'. (יב) דרכי משה יו"ד סימן ל"ה סעיף ז'. (יג) שם סימן ל"ה סעיף ג'. (יד) שם סימן ל"ח סעיף ה'. (טו) שו"ת רמ"א סימן קל"ב. (טז) תורת חטאת כלל ל"ז סעיף י'. (יז) שו"ת רמ"א סימן ג'. (יח) ד"מ אור"ח סימן כ"ז סעיף ד'. (יט) עיין במכתב הרה"ח ווייס אלי הנדפס בראש ספרי כרם שלמה. (כ) עיין דור דור ודרושיו ח"ד פכ"ט פ"ל וב„התורה והחיים” מאת הרה"ח ד"ר גידעמין פ"א.

בתלמוד היה מספר ההעתקות וכולן שונות זו מזו בגירסאותיהן (ח). ואחריו החרה החזיק רבינו תם, גם הוא ראה, אשר מגיחים רבים עמדו על התלמוד, וכל המרבה לתקן ולהגיה בגמרא הרי זה משוכח (ז), "בראותו את כל זאת אור כגבור חלציו ויצא נגדם בדין ודברים וקרא אחריהם מלא ג), וגם לא נשא פני אחיו הגדול רבינו שמואל אשר, "על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים ולא עוד שמחק הספרים (ד). דבריהם אלה הכו שורש בלב תלמודיים רבים. לא כן הרש"ל המבקר (ה) אשר "לבו כלב הארי (ו)". הוא נגש אל התלמוד בעינים פקוחות והגיהו ותיקנו ועשו כסלת נקיה, והרבה מתקוניו העלו בגמרא עצמה (ז) "ונעשו לעצם אחר עם גוף התלמוד ולא נכיר בעת, כי באו אל קרבו. לא כן נמצא את הרמ"א הוא ירא להגיה את הספרים, הוא השתדל בכל עוז לקיים כל גירסא אף מוטעת. אחת הוא אומר: "אין נראה להגיה... ואין אנו צריכים להגיה" (ח), "וכתב ב"י... נראה שיש טעות סופר בסוף לשונו עכ"ל ולא ידעתי מה קשה לו בהך כי נראה שהם נכונים בטעמים (ט)", "ולא נהירא (לשבש את הספרים) דמאחר דרבינו והרא"ש כתבו... דאינהו הוו בקיאי מפי בגירסת ספריו (י)", "אף לסכרת מהר"ן בן חביב אין צריכין לומר שטעות סופרים נפל בכאן (יא)", "ובאמת שקשה עליו לומר שטעות נפל בספרים... ולכן נראה ליישב גירסת הספרים (יב)", "ולו נראה דאין כאן טעות (יג)", "וכל זה אינו נראה, אלא נראה לתרץ כל הקושיות בדרך אחר בלא טעות ספר (יד)". מכל זאת נראה עד כמה ירא להגיה בספרים. אבל במקום שנראה עין בעין שטעות ספר הוא אוי גם הוא התיר להגיה אותו מקום כמו שאומר: "אין להגיה שום ספר על פי הסברא כי אם בראיה ברורה שיש בו טעות (טו)".

ה

רוח הבקורת מפעם ברמ"א. מניח את שבט הבקורת על הרש"ל, רבו ר' שכנא, מרדכי, רבי יוסף קארו.

לפעמים נמצא רוח הבקורת מפעם ברמ"א לבקר אחר גדולים אנשי השם. וגם על אוהבו הנאמן רש"ל מניח את שבט הבקורת ואומר: "דלא כמו שהורה מוהר"ר שלמה לוריא ז"ל (טז)", "והדבר עלי קשה כניד הנשה שאין בו טעם (יז)" ולפעמים הסתיר את שם רש"ל המבוקר על ידו ואומר: "ואע"ג דפשוט הוא כתבתי להוציא מלבו של חכם אחד (יח)". גם אל רבו ר' שכנא לא נשא

(א) רבי איזיק הירש ווייס בתולדות רבינו תם פ"ד. (ב) הנ"ל שם. (ג) בהקדמתו לספר הישר. (ד) שם. (ה) עיין ספרי כרם שלמה פ"ח. (ו) נודע ביהודה מהדורא ב' ח' יו"ד סימן נ"ג. (ז) רבי איזיק הירש ווייס במכתבו הנ"ל. (ח) שו"ת רמ"א סימן ק'. (ט) דרכי משה חשן משפט סי' שמ"ח סעיף ג'. (י) דרכי משה חשן משפט סימן ת"כ סעיף ו'. (יא) שם יורה דעה סימן ס"ה סעיף ג'. (יב) שם אור"ח סימן תקמ"ח סעיף ב'. (יג) שם חשן משפט סימן קכ"ז סעיף א'. (יד) שם סימן ס"ה סעיף ג'. (טו) יורה דעה סימן רע"ט סעיף ב'. (טז) ד"מ אור"ח סימן תקס"ח סעיף ה'. (יז) שו"ת הרמ"א סימן י"ז. עיי"ש. (יח) תורת הטאת כלל ט' סעיף ו'. ועיין שם במנחת יעקב.

פנים א), ועל המרדכי הוציא משפט „כי לרוב נמצאו בו לשונות מגומגמים להיותו מלוקט ומחובר מספרים רבים ובאו בתוכו הגהות ודינים רבים שלא במקומן בקצרה ב).“ ויותר מכלם הוא מבקר את רבי יוסף קארו, אם כי כבודוהו מאד ואומר: „כל החולק עליו כחולק על השכינה ג).“ וכפעם בפעם הוא מבקר את דבריו ואומר: „ודלא כב"י שכתב... כי איננו נכון ד),“ „ופשוט הוא בעיני ולא כתבתי רק להוציא מדברי ב"י שכתב בו פירושים זרים שאינם נראה בעיני ה),“ „ונתבטל תרוצו של ב"י שרצה לישב דברי הרמב"ם בדבר קלוש ולא ראיתי לכותבו ו),“ „ולא ידעתי מעמו (של הב"י) שכתב שאינו נראה בעיניו... וע"כ אין לדחות דברי המרדכי בלא טעם וראיה ז),“ „ופירוש זה פשוט בעיני אלא שכתבתי להוציא מדעתו של ב"י שכתב בזה פירוש זר ולא נראה דבריו בעיני ע"כ לא כתבתיו ח),“ „ופשוט הוא בעיני אך שראיתי ב"י שגמגם בפירוש תשובה זו והקשה עליו קושיות ופירושה בפירושים זרים ולכן כתבתי מה שנ"ל ט),“ „ואין דבריו הכרח לדחות דברי מהר"ק י),“ „ואין דבריו נראין יא),“ „ופשוט הוא ולא באתי אלא להוציא מלבו של ב"י שפירש כאן פירוש זר ולא נראה כלל לכן לא כתבתי דבריו בזה יב),“ „ואין דבריו נראים יג),“ „לא כדת השיג הב"י יד),“ „ובאמת שמקצת דבריו (של הב"י) שם סתומים ומעורבבים ומגומגמים קצת טו),“ „וכבר כתבתי כמה פעמים דלא סמכנין אדבריו (של הב"י) בזה לפסוק הלכה מכח הסכמתו... טז),“ „כתב הב"י... ואינו נראה ולכן לא כתבתי יז),“ „גם בזה אין דבריו נכונים יח),“ „שכבר כתבתי שאין לסמוך על דבריו בזה... ולכן אין לסמוך על הרב ב"י בזה וכיוצא בזה כלל יט),“ „כי ניים ושכב אמר (הב"י) להאי מילתא כ),“ „אין דבריו נראים כא),“ „וב"י האריך בדינים אלו וגמגם בהם ואין דבריו נראין לכן לא כתבתים כב),“ „וב"י הקשה... ואין דבריו מוכרחים כג),“ „ואין דבריו נראין כד),“ „דברים אלו (של הב"י) דחיים ואין מכאן ראיה כלל כה),“ „וכל זה איננו שוה לי כו).“

א) שו"ת הרמ"א סימן ל'. ב) שם סימן ק'. ג) שו"ת הרמ"א סימן מ"ח. ד) ד"מ אבן העזר סימן ל"א סעיף ד'. ה) שם חשן משפט סימן ס"ה סעיף ו'. ו) שם סימן ס"ז סעיף ד'. ז) שם סימן ע"ה סעיף ג'. ח) שם סימן פ"ה סעיף ה'. ט) שם סימן קכ"ז סעיף ו'. י) שם סימן קע"ה סעיף י"א. יא) שם סעיף י"ג. יב) ד"מ אבן העזר סימן קמ"ב סעיף ז'. יג) שם חשן משפט סימן נ"ח סעיף ג'. יד) יורה דעה סימן קי"ג סעיף ט'. טו) ד"מ חשן משפט סימן כ"ז סעיף י"א. טז) שם סימן רכ"ז סעיף ג'. יז) ד"מ חשן משפט סימן שע"ד סעיף א'. יח) ד"מ יורה דעה סימן כ"ח סעיף י'. יט) שם סימן ל"ה סעיף ז'. כ) שם סימן צ"ה סעיף ב'. כא) ד"מ אור"ח סימן תק"ו סעיף א'. כב) ד"מ אור"ח סימן תמ"ז סעיף ו'. כג) שם סימן ה' סעיף ז'. כד) שם סימן י' סעיף ד'. כה) שם סימן ח' סעיף ו'. כו) שם סימן י' סעיף ו'.

מ.

לשון הקודש ולשון הארמי. שתיהן חביבות וקדושות אצל הרמ"א. גם לשון תרגום וכתב אשורית היו קדושים בעיניו. רש"י כתב פירושו בשפה אחרת ונתעק אח"כ ללה"ק. הרמ"א לא ידע דקדוק שפת עבר ולא יכול לכתוב צחות בה.

לשון הקודש היתה כה חביבה וקדושה בעיני הרמ"א עד שהתיר „לקרות (בשבת) בשיחת חולין וספורי מלחמות אם כתובים בלשון הקודש ח"י", ואפשר דאף הר"ן והרמב"ם והמ"מ לא אסרו אלא בימים הראשונים שהיו כותבים כל הפרושים והחכמות בלשונות אחרות כמו שידוע מספרי הרמב"ם שהוצרכו להעתיק אח"כ, אבל בלשון הקודש נראה דשרי ז". לשון ארמי היתה קדושה בעיניו כלשון הקודש „שניהם קרובים בלשון ושניהם ניתנו בסני ג", גם לשון תרגום היתה בעיניו במעלה אחת עם לשה"ק „ששניהם נתנו בסני וקרובים בלשון ד)". „וברור כצהרים שהתרגום בעצמו ובלשונו נתקבל בסני כמו שהוא ה"י). גם הכתב אשורית ו) היה קדוש בעיניו „ואין לכתוב דברים של חול בכתב אשורית שכותבין בו התורה ז)". והוא בעצמו היה סופר מהיר בכתב אשורית וכתב לעצמו ספר תורה אשר י"ד שינויים נמצאים בו נגד כל ספרי תורות אשר בארצותינו ח). לדעת הרמ"א „פירוש רש"י אינה דוקא בלשון הקודש כי אולי רש"י תקנו בלשון אחר רק שנתישב בישראל בלשון הקודש כדי להבינו בכל מקום ט)". והרמ"א בעצמו לא ידע חכמת הדקדוק וגם לא יכול לכתוב צחות בשפת עבר. זאת נפגוש על כל צעד ושעל בספריו הרבים. וכאשר הוא מעיד על עצמו: „אינני מכת המדברים בעלי הלשון כי כבד פה ולשון אנכי... ואני מודה ששותא דמר לא ידענא אך אומר שזה דקדוק עניות... ומ"מ איני מתפאר במה שאין בי כי מימי לא למרתי חכמת הדקדוק י)".

י.

מקור קדושת המנהג. המנהג בעיני התלמודיים בכלל ובעיני הרמ"א בפרט. הרמ"א הבחין בין מנהג למנהג. המנהג עמד בעיניו פחות במעלה מן הדין והלכה. השקפותיו בדברים הרבה יתאימו עם החיים.

הראשון שקבע מסמרות למנהג הנהוג בעם ישרון ויקדשנו בעשר קדושות היה התלמוד ירושלמי. לפעמים השווה אותו למעלת הדין

ה) אור"ת סימן ש"ז סעיף מ"ו. ג) שם בדרכי משה' סעיף ח'. ג) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ח. ד) ד"מ אבן העזר סימן קכ"ו סעיף א'. ה) שו"ת הרמ"א סימן קל"ו. ו) עיין דור דור ודורשיו ח"א צד 59 וח"ד צד 145 ובספרי שם משמואל סימן י"ו. ז) יורה דעה סימן רפ"ד סעיף ב', עיין דור דור ודורשיו ח"א צד 59. ח) עיר הצדק צד 11 וע"ש, והשינויים נדפסו במה"ע המגיד שנה א' עלה 54 ושנה ב' עלה 16 והספר תורה הוואת נמצאה עוד היום בקראקא. ט) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ח. י) שו"ת רמ"א סימן ז'.

והלכה ח), ולפעמים הרים אותו עוד למעלה מן הרין (ג). ומני אז היה לפתגם שגור כפי התלמודיים „שמנהג של ישראל תורה היא ג).“ לכן „אל ישנה האדם ממנהג העיר ד),“ „ואין לבטל המנהג או ללעוג עליו, כי לא לחנם הוקבעו ה),“ „ובלי ספק נוסד באיזה זמן על פי חכמים שברור ו).“ והנה נראה אשר רוב התלמודיים בכל דור ודור יקדישו מאד את המנהג הנהוג בעם. בעינים עצומות ילכו אחריו מבלי לבחון ולברוק אם ראוי הוא לומר אחריו קדוש וברוך או לא ! ולמופת לדברינו אלה נציג את הגאון רש"ל, הוא הרש"ל שהחזיק ישיבה גדולה והטיף שמה לקחו לפני מאות תלמידים והגדיל והרחיב את הספרות התלמודית וההלכות בספרים יקרים ז), ורוחו עשוי לבלי חת לבקר גדולים אנשי השם ח) ושלה ידו בתלמוד להגיהו ולתקנו משבושיו . איש הרוח הזה הוציא משפט , אשר „מנהג מבטל הלכה ורין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא ולא דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים ו ח מ ר י ס ט).“ האם לא נתפלא הפלא ופלא על איש המורם מעם הזה אשר „לבו בלב הארץ“ שירכין ראשו לפני „מנהג ספנים וחמרים“ ולבטל מפניו „הלכה ורין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא“ ? הגאון הזה שמשבח „למגיד משנה שאינו נושא פנים לעולם י),“ הוא בעצמו נושא פנים אפילו ל„מנהג ספנים וחמרים“ ? ויתר התלמודיים שבימי הרש"ל , וקדם לו , גם המה נתנו כבוד ועזו למנהג הנהוג , יהיה מי שיהיה וירימו אותו למעלה מן הרין וההלכה. בשעה שנגשו אל ההלכה לפלפל אדותה ולהביא חבילות חבילות ראיות וחזוק , נגשו אל המנהג בלי שום פלפול וחרוד . בלי שום חיפוש וביקור מבלי לשאול מאין מוצאו ? ומטרתו מה הוא ? מנהג הוא ואין להרהר אחריו ! ואחד מן התלמודיים האלה היה רבינו הרמ"א גם הוא הקדיש מאד את המנהג , ובספריו הכנים הרבה מנהגים שנהגו האחרונים יח) במדינות שגר בהם יצ). . אולם כאשר נתבונן על כל המנהגים שהביא הרמ"א נראה גם פה אשר יצא בעקבות הרמב"ם. כרמב"ם בספרו „יד החזקה“ אסף ולקט כל ההלכות והדינים כמו שהם, אם כי נמצאים בהם הרבה הרחוקים מאד מדעותיו בספריו האחרים. כן הרמ"א אסף וקבץ כל המנהגים שנהגו אם כי נמצאים בהם הרבה הרחוקים מאד מדעותיו בספרו „תורת העולה“. וכאשר נשיב ונתבונן בהם היטב נראה סוף כל סוף כי הוד שכתבה מקודם יג) את תורת העולה כתבה אח"כ את המנהגים הללו... וכשם שהתנשא

ח) ירושלמי פתחים פ"ד ה"ג . עיין דור דור ודורשיו ח"ב צד 194-195 . ג) ירושלמי יבמות פי"ב ה"א . ג) דרכי משה יו"ד סימן קט"ז סעיף ה' . ד) אורח חיים סימן תר"ט סעיף א' . ט) שם סימן תר"צ סעיף י"ג . ו) דור דור ודורשיו ח"ב צד 68 . ז) עיין ספרי כרם שלמה פט"ו . ח) עיין בספרי הנ"ל פ"ח ט) ים של שלמה ב"ק פ"א סימן מ"ב . עיין ספרי הנ"ל פ"ז . י) שם פ"ח סימן ט' יח) הקדמתו לתורת חטאת . אבל מנהגי העם שנהג מעצמו היו רפויים בידו . (עיין בשו"ת רמ"א סימן ל"ה ובמ"א אור"ח סימן ת"צ סעיף ט) והביאים לפעמים כיוצאים מן הכלל . יכ) דרכי משה אור"ח סימן נ"א סעיף ז' . יג) עיניעיר הצדק בתולדות הרמ"א .

למעלה מגדולי דורו בעיני האמונות והדעות כן התנשא למעלה גם במקצוע המנהג. כי כשם שהביא: „והמנהג פשוט במדינות אלו להטריף ח“ „והמנהג להטריף הכל ב“ „והמנהג במדינות אלו לפסול בבהמה ג“ „והכי נהוג להטריף ד“ „כמו כן הביא „ובן נהגו להקל ח“ „ומנהג בזה להקל ו“ „והמנהג להקל בכל ענין ז“ „ובן המנהג להכשיר ח“ „והנהגים להכשיר ט“ „והמנהג להקל י“ „וכשם שהוא אומר: „והמנהג להטריף . . . ואין לשנות יח“ „והמנהג להטריף בכל מקום ואין לשנות יצ“ „וכבר פשט המנהג לאסור . . . ואין לשנות יג“ „כמו כן הוא אומר: „ובמדינות אלו המנהג להכשיר . . . ואין לשנות המנהג יד“ „ובמדינות אלו המנהג להכשיר יתרת מקמא ואין לשנות המנהג טו“ „ובן המנהג פשוט אע“ג דיש מחמירין דברי המקילין עיקר ואין לשנות המנהג טז“ „ואני אומר דאינו חולק על המנהג במקום שנהגו להקל ז“

ולפעמים הוא יוצא להרהר אחר המנהג ולאמר: „מנהג טעות הוא יח“ „ולא כמו אלו שנהגו יט“ „ואי איישר חילי, אבטל המנהג כי מנהג טעות הוא ואין לו טעם לסמוך עליו כ“ „ואינו מנהג הראוי לילך אחריו כח“ „ומנהג טעות הוא כב“ „נראה בעיני מנהג טעות כג“ „ועד כמה הוא מביט לפעמים על המנהג „בפנים שוחקות“ „נראה מזה שאומר: „אינו אלא מנהג בעל מא כד“ „ובכלל עמד בעיני המנהג למטה ממעלת הדין וההלכה כמו שאומר: „ויש לסמוך ע“ז באיסור כחוש שאינו אלא מנהג לשער בס' אבל לא באיסור שמן שמדינא צריך ס' כה“ „לפעמים עת מצא המנהג חן בעיני ורק הדין העומד למעלה ממנו סותרו השתדל לישב את המנהג שלא יהיו מחולקים, כמו שאומר: „נ"ל לישב המנהג כו“ „ולו נראה לישב המנהג כז“ „ונ"ל לתת טעם למנהג כח“ „ול"נ לישב המנהג כט“

הנה מעט מהרבה מנהגים שהביא הרמ"א בספריו הבאתי פה, ודי לנו בזה להראות דעת הרמ"א על דבר המנהגים. והנה משכילינו טפלו עליו עון ואשמה שהעיקר על ישראל ברוב מנהגיו ולא חס על חייו ועל ממונו. וכאשר נתבונן היטב נראה כי הפריזו על המדה. האמנם לא נוכל לעשות שקר בנפשינו לאמר אשר הקיל מן הגדרים וסיגים הרבים, אבל גם זאת רחוקה מן האמת לאמר אשר הכביד כמאד. הן אמנם הרבה מנהגים וגדרים

ח' יו"ד סימן ב"ג סעיף ב'. ז' שם סעיף ו'. ג' שם סימן ב"ד סעיף ב'. ד' שם סימן מ"ה סעיף ב'. ה' שם סימן ש"מ סעיף ז'. ו' ד"מ אור"ח סימן ש"א סעיף י'. ז' שם סימן ש"ו סעיף ג'. ח' יו"ד סימן ל"ז סעיף ב'. ט' שם סי' ג"ה סעיף ה'. י' שם סימן ס"ג סעיף ב'. יא' שם סימן כ"ד ס"ה. יב' שם סעיף י"ד. יג' דרכי משה אור"ח סימן של"ז סעיף ד'. יד' יו"ד סימן ל"ה סעיף ג'. טו' שם סימן ל"ה סעיף א'. טז' שם סימן ק"ז סעיף ב'. יז' ד"מ יו"ד סימן פ"א סעיף ז'. יח' יו"ד סימן ק"ס סעיף י"ח. יט' שם סעיף כ"ב. כ' ד"מ יו"ד סימן צ"ג סעיף ב'. כא' שם חושן משפט סימן קס"ג סעיף ח'. כב' שם אור"ח סימן רצ"ד סעיף ב'. כג' שם סימן שס"ג סעיף י"ג. כד' יו"ד סימן ת' סעיף ב'. כה' שם סימן ק"ה סעיף ט'. כו' ד"מ אור"ח סימן רצ"ו סעיף ה'. כז' שם סימן קע"ט סעיף ב'. כח' שם סימן קפ"ח סעיף ב'. כט' ד"מ אור"ח סימן י' סעיף ו'.

בספריו כרוב חכמי זמנו וארצו, אבל בכמה דברים הנוגעים לחיי העם ולממונו הרשה לעצמו להקל מפני תיקון חיי החברה, כאשר מצאנוהו שביטל גזירה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה (ח). והוא מתמיה „על קצת מחמירים ומפסידים ממוניהם של ישראל לאסור יין ע"י שיגע הנכרי בכלי בלא שום שכשוך (ז)”, „דאין בזמן הזה משום אסור עו"ז כלל רק משום בנותיהם (ג)”. ובמקום אחר הוא אומר: „ג"ל לאוקמיה אדיניה ולמכרו ושלא לשרפו להפסיד ממון של ישראל (ד)”. והתיר לעשות חופה גם בשבת „בשעה או ב' שעות בלילה... שצורך השעה מביא להקל בדברים אלו שאינן אלא איסור דרבנן ויש לחוש לפירוד הזיווג או לביוש הבתולה וכיוצא בזה הסומך להקל לא הפסיד (ה)”, „ולא נהגו מכמה דורות לדקדק בענין הזיווגים ואפילו בנשא אשה ושהה עמה עשרה שנים לא נהגו לבוף אותו לגרשה אע"פ שלא קיים פריה ורביה (ו)”. ולדעתו „בני אדם שסיפור שמועות ודברי חדושים הוא עונג להם מותר לספרם בשבת כמו בחול (ז)”. והתיר לקרות קש נגד „השערות של נשים שרגילין לצאת חוץ לצמתן (ח)”. והתיר ליהנות מיון נסך אפילו במקום שאין בו סכנה (ט). ועל דבר האסור ללכת בדרכי העמים, דעת הרמ"א „שאינו אסור אלא בדבר שנהגו בו העכו"ם לשום פרוצות... אבל דבר שנהגו לתועלת... וכן שעושין משום כבוד או טעם אחר מותר (י)”. מכל זאת שהבאתי לדוגמא נראה אשר לא הרחיק הרמ"א ללכת בסגיו, ולפעמים מפני „צורך השעה מביא להקל”.

ברדיטשוב

שמואל אבא האראדעצקי

(ה) שו"ת מהר"ם מלובלין סימן ג'. (ג) דרכי משה יו"ד סימן קכ"ד סעיף ח' (ג) שו"ת הרמ"א דפוס ווארשא סימן קכ"ד. (ד) ד"מ אור"ח סימן תס"ז סעיף י"ב. (ה) שו"ת הרמ"א סימן קכ"ה. (ו) אבן העזר סימן א' סעיף ג'. (ז) אור"ח סימן ש"ז סעיף א'. (ח) שם סימן ע"ה סעיף ב'. (ט) שו"ת הרמ"א דפוס ווארשא סימן קכ"ד. (י) יורה דעה סימן קע"ח סעיף א'.

שׁוּרֵי בְרָכָה*

מאת

שניאור זק"ש ז"ל

א.

בקובץ הזה אשר ענינם נרשם מהר"ר דייטש בלב"ל של אריענט לשנת 1846 מעמוד 561 עד 566, היה שייך מתחלה להרב ר' ראובן ברוך נ"י חכם ערת בני טורקי בווינא ואח"כ היה למקנה לאוצר ספרי המלכות שם, והוא הוא הקובץ הנזכר ברשימת חכם עמינו פרופיסור גאלדענטהאל נ"י (עמוד פ' ופ"א) אשר תקן שם טעותי החכם אשר לא מבני עמנו המכונה בשם כח [קראַפֿט] ולא יגדל כחו. ואנכי לא ראיתי עד הנה את רשימת המרשים ההוא הארון קראַפֿט. ואם כי בלי ספק יש לאל יד בעל עמק הזהב לדרת לעומק הענין הרבה יתר מאד מבעל הכח ההוא, ובדבריו יתוקן גם דבר הר"ר דייטש בלב"ל שם, סימן ה' שרשם שם בטעות אגרת על דבר ר"י הלוי, והן דברים מר"י הלוי בעצמו, בכל זאת לא יצא גם הוא ידי חובת הביאור בענין הקובץ הזה כי העלים עינו מהדברים אשר הקדימו בהם כבר הר"ר דייטש במקום המסומן לעיל, והביא עוד הפעם בשנת תר"ו כדבר חדש אשר לא נודע עוד מכתם מהראב"ע אשר הביא כבר הר"ר דייטש בשנת תר"ו. והקובץ הזה נזכר גם מהר"ר דיקעס נ"י בלב"ל לשנת תר"ח עמוד שמ"ו, וגם החכם היקר הזה יחי', לא יצא ידי חובתו, במה שהוא סומך שם על דייטש, ואיננו מודיע את הראוי להודיע - והנה הוא דיקעס מביא דברים מהכ"י הזה גם באריענט לשנת תרי"א מעמוד (369 עד 371) והעתיק שם כתב מליצה של הר"א בדרשי ורשום שם על גב המליצה ההיא בזה"ל: „בהגיע הנה שליח של הקהלות של צרפת ללקוט נדבות של אנשי הארץ הזאת... בקש מאתנו לעיין בחתימותיו ושיעיד על הנכרת אצלו כבר בחתימת ידו

(* בשם זה הוצאתי לאור בחברת יודי החכם היקר הר"ר קויפמאן נ"י בתוך ספר קובץ על יד אשר יצא לאור ע"י חברת מקיצי נרדמים בשנת תרנ"ג קונטרס אחד כולל ענינים שונים אשר לקטתי מתוך עובדון כ"י הרש"ז ז"ל, וכעת הפצתי עוד בין הלקוטים המקושעים ומצאתי עוד ענין אחד הראוי לפרסמו כרבים. והעתקתיו ושלחתיו בזה להדפיסו. ואקוה, כי ישמחו גם עליו מוקירי חכמת המנוח ז"ל ואוהבי ספרות ישרון. (שזח"ה).

וקיים אחת החתימות וכתב זה". הנה פתח המרשים ברבים: "ובקש מאתנו וסיים ביחוד: "ושיעיד... וקיים... וכתב...". ולא יתכן לדבר כן, אבל באמת צ"ל: מאדוני תמורת מאתנו, כי כן דרכו של התלמיד המובהק של ר"א בדרשי (כאמור למעלה בפנים) המאסף שירי ומליצות רבו זה, לקרוא אותו בשם "אדוני" לאמר: עבד אברהם אנכי. והנני מעתיק פה הלשונות הללו, אשר הביאם הר"ר דייטש שם, עם קצת תקוני המסוגרים בין שני חצאי אריח והספותי עליהם: "מחברת המליצה הנמרצת [הנמרצת] הנמצאת עד היום לאדוני על שמועת פטירת הנבון הנעלה דון בונפיט רונגי בבדרש [הוא Don Bonfant Rugino הנפטר על פני הר"א בדרשי כמובא מהחכם הכולל צונץ נ"י על פי הדיואן של הר"א בדרשי אשר בידי החכם הגדול הרשד"ל נ"י בספרו הנכבד צור געשיכמע עמוד 465 ולפי הכתוב כאן בינפייט יש ללעזו [Bonfed] יע"מ [ר"ת: ינוח על משכבו] הציקתני רוח התלאות לזכור האבל הכבד שבר [זעקת שבר על?] השוע האדיר עמוד הימיני בר [נר] ישראל אדוננו זקננו דון אשטר"ג יצגבאי [דצנבאי 1], עיין צונץ שם עמוד 461, והוא הוא Astrue des gabbai הנזכר מצונץ שם עמוד 465 שחר"א בדרשי, בדיואנו הנ"ל, מביאו וקוראו בשמו עם אשטר"ג מבדרש, ואולי זה האחרון אשטר"ג בדרשי הוא יוסף דון אשטר"ג ב"ר יהודה הלוי הכותב לר' מודרוס הלוי כמובא מהר"ר דייטש שם הלועז שם שמו [Astrog] נ"י [נ"ע] ובעבור כי השאיר אחריו אדונינו הנזכר גבר חכם מסתפח בנחלת [בנחלתו] רב על ביתו, בחור כילל [כליל] החמודות אוצר סגולת אחינו חתנו ונכדו ר' אברהם בן כבוד החכם גבירנו דורנו [דורנו] כ' שלמה ז"ל [הוא אברהם בן שלמיה (או שלמיה) הנספד מהר"א בדרשי גם לפי הודעת צונץ (על פי עדות שד"ל) שם עמוד 464] ונאסף גם הוא אל אביו אחר ימים מועטים ולא יכול אדוני בימים ההם לקונן על שניהם כי עורנו נער. ובבוא מקץ שנים שמועת הנכבדים הנז' קרובים [הנכבד הנזכר קרובם] ואיש בריתם העירוהו המכאובות לשפוך מטרות זעף ולגזור אבני חרדה ויתן את קולו בכבי ויקונן אליו [עליו] המליצה הזאת וכלל בקינותיו שני המכאובים הגדולים הנז' וכה אמר". הכוונה, בשעה שמת דון אשטר"ג דצנבאי [זקנו של התלמיד המאסף שירי ומליצות הר"א בדרשי] ובשעה שמת אחרי דון אשטר"ג נכדו ר' אברהם בן ר' שלמה (דודו של המאסף הזה) היה הר"א בדרשי עוד נער ולא היה עוד ביכולתו לשפוך את נפשו בקנים והנה והי על שבר הגדולים האלה. אבל כשמת דון בונפיט והוא היה קרוב אל נפשות המתים הללו, אז כבר גדול הר"א בדרשי והצליח ועשה פרי השיר והמליצה, אז נשא קינה על האחרון הזה דון בונפיט.

(1) דצנבאי עי' מ"ש החר"ה גראס בספרו היקר גליא יודיקא עמוד 103 ועמוד 104

יעיין גם מכתב הרש"ז בצופה למגיד שנת י"ד עמוד 350. (שוח"ה).

ובקינתו זכר גם את דצגבאי ואת נכדו ר' אברהם ב"ר שלמה ויקונן על שלשתם ביחד. והנה מלשון המאסף הזה שיקרא את דון אשתרוק זקנו בשם "אדונינו" וגם את הר"א בדרשי בשם "אדוני" כמעט נפתה לבי להאמין שר"א בדרשי היה אביו של המאסף, כי יכולים אנו לדון גזירה שוה ולאמר בשם שהוא תופש לשון אדונינו על אחד מאבותיו כך הוא תופש לשון אדוני על אחד מאבותיו וכי את זקנו יקרא בשם אדונינו לאמר כי אדון הוא לו ולאדונו אביו, וגם שניהם הם חייבים בכבודו, ואת אביו יקרא רק בשם אדוני כי ישים לאב לו לאדון לו לבדו - ויכול להיות לפי זה, כי המאסף הזה הוא ר' ידעיה המליץ בכבודו ובעצמו (2). בשגם כי מליצה חידות לו להמאסף הזה גם הוא כי יגיד על מליצות הר"א בדרשי מה ענינם וביחוד הנה הוא סגנון הלשון: לשפוך מטרות זעף ולגזור אבני חרדה, כסגנון לשונו של המליץ ר' ידעיה, אשר דרכו בהשאלות כאלה, וגם כי אין גואל טוב וקרוב ממנו לגאול משחת בלי את שירי ומליצות אביו ולאסוף את נדחיהם בקובץ מיוחד. ואם אמת ונכון הדבר הזה, כי אז תפיל ההודעה הזאת אשר הודיע ורשם המאסף על גב הקינה הזאת מעט אור על שלשלת היוחסין משפחת בית אברהם וידעיה בדרשי. - ואשיב להעתקות הלשונות שהעתיק לנו הר"ר דיימש שם: "ויהי היום ויושר הרב [הוא הנשיא ר' מודרוס הלוי, וכן במקום שרשם שם הר"ר דיימש בל"א: Ein gedicht an den Rabbi הכוונה על ר' מודרוס הזה שקוראהו המאסף בשם הרב]... ויתנבא גם אדוני בתוכם ואעתיק [ויעתיק] המשל... והוסף וכו'". ולהלן שם: "ויהי היום וגזרמן שדברתי לפני הרב [הנ"ל] על שרש כירדו אש... ואמר אדוני... וכן מצא אדוני... ואחר שב אדוני... וכו'". גם מלשון הזה נראה כי היה המאסף איש סודו של הר"א בדרשי, ושניהם היו ונמצאו לפני הנשיא ושניהם ביחד השתעשעו בדברי מדע, ואין איש סוד טוב לאיש מבנו הזוכה ומזכה למלאות מקומו, כמו שהיה ענין ר' ידעיה עם אביו ר' אברהם, זכר שניהם לברכה! - ולהלן שם: "ויהי היות [היום] כי הקיפו ימי הששון ועת ישועות בא בערב חג הפסח שלח אדוני אל הרב" שיר נמרץ ומליצה מפוררת צחות איזרות [אוגרת] דברי פי חכם חן... הולך בדרך האגדה...". והנה קרוב ללשון הזה כתוב גם בספר משכיות כסף (שהדפוס ר' מרדכי תמה באמשטרדם) ד' כ"ד ע"א: "וירבו הימים הקיפו ימי המשתה ועת ישועות בערב הפסח שלח אדוני אל הרב מודרוס הנזכר מליצה מפוררה ושיר חדש הולך על דרך ההגדה" (כאשר גם הלשון מקודם שם:

(2) כן הוא גם דעת הרשד"ל ז"ל כי המאסף הוא ר' ידעיה כמ"ש בהקדמתו לשיר הרב המתהפכת עמוד 4 הנדפס בסוף ספר חותם תכנית (אמסטרדם תר"ב). אך לא כן דעת החכם גראם בספרו הנ"ל שם (שוח"ה).

(*) וגם פה יתרגם ה' דיימש מלות "אל הרב" (שכוונתו ג"כ לר' מודרוס הנ"ל) כאלו הכוונה הוא "אל רב אחר" בלשון: "au einen Rabbi". —

עבר בנבולינו וכו' נאמר ג"כ במשכיות כסף ד' כ"ג ע"ב. וכבר העיר החכם פירסט שם כי נמצאו הענינים הרשומים בשני הלשונות הללו בספר משכיות (כסף). ולפי הלשון הזה: „מליצה מפוארה“ במשכיות כסף, אני נוטה להגיה גם כאן „מליצה מפוארת“ במקום „מליצה מפוורת“ — והיינו יכולים לקיים נוסחת „מליצה מפוורת“ ולאמר שענין המלה „מפוורת“ כמו „מפוררת“ והכוונה שהקדים הר"א בדרשי לשירו השקול מליצה פשוטה, על פי מה שכתב החכם דיקעס נ"י בספרו נחל קדומים עמוד ג"ה בהערה, כי „איזה חכמים קדמונים השתמשו במלות מחובר ומפורד להורות ההבדל בין מליצה שקולה ובלתי שקולה“. ואחריו כתב כן גם החכם הרב הדרשן קאמפף בחלק שני מספרו „ניכטאנדאלווישע פאעזיע“ עמוד ח' הערה מ"ח — אלא שבגוף הדבר אנו דנין ומשיבים ואומרים, מדברי החרוץ שאמר בתחכמוני שער ו': „אמרתו לו הם מדברים על גבורי השיר אשר היו בספרד וכח מליצתם במחובר ומפורד“ — ומדבריו שם בשער ו"ח: „והיו כמו כן בספרד בעלי חכמות בכל חכמה ובסוד השיר מחובר ומפורד“. (ובתחכמוני כ"י הנוסחא: והיו כמו כן בספרד בעלי מליצות השיר במחובר ומפורד), נראה שהונחו השמות „מחובר ומפורד“ גם שניהם על השירים השקולים, כי רובי השירים, אשר כתבו לנו המשוררים שזכר בשני השערים ההם, הם שקולים, ואם בימים הראשונים, בדור דונש וגבירול, בראשית ממלכת ומלאכת השיר השקול בישראל הסנינו להבדיל את שיריהם ולאמר שיר שקול ובלתי שקול, הגה בדור שאחרי גבירול, הדור אשר יקרא החרוץ בשם: „זמן הנצנים“, ברבות ובפרוץ השיר השקול שיר הערבי בישראל, כבר הורגלו לסמן את השיר השקול בשם „שיר“ בשלוח, ואת החרוז הבלתי שקול בשם: מליצה, או: כתב (עיון מה שהעירותי בכ"ח ח' עמוד ל"א הערה ח'), ואת בעלי השירים השקולים יכנו בשם „משוררים“ סתם, ואת החורזים חרוזים פשוטים בשם „מליצים“. ונראה שזה מסכים עם מה שעושה הר"מ בן עזרא בספרו הערבי שהוא יתאר את המשוררים בשם „אלישערא“ ואת המליצים בשם „אלכטבא“ קרוב למלת „כותבים“ בעברית אשר על פי הדברים האלה נראה בעיני, שמחובר ומפורד הם שמות שברו להם החכמים המשוררים והניחום על שני מינים מיוחדים מהשיר השקול בעצמו, והם הם בעצמם מה שקראו המשוררים בשמות שיר קשור ושיר מחולק ולפי מה שגדרם ה' דוד יחיאל במאמר שקל הקדש הבא בסוף ספרו לשון למודים פרק ט"ו (ונעתקו הדברים ההם בשנוי ובקצור בסוף של המהלך לרמ"ק ובס' לזית חן וס' מגלת ספר) —

להלן שם: „וכבר עבר בנבולינו בחצר המלך... מלך ארגון זקן אחד היה חכם שלם בחכמתו ורופא מובהק לגבירה... שמו ה' יוסף אלמרדי היה משורר גדול וכתב אליו אדוני“. אולי היה הרופא המשורר הזה קרוב להמשורר ר' שמואל אלמרדי הנזכר ג"כ מר' אברהם בדרשי הגדול הנקרא „חרב המתהפכת“

(עיין צונץ צור געשיכטע עמוד 463), ואולי גם שניהם שמואל ויוסף היו ממשפחת ר' שמואל הנגיד אשר גם שם בנו היה ר' יוסף הנגיד כי הוא ר' שמואל הנגיד נקרא ג"כ ר' שמואל אלמארדי כמו שהביא כבוד הרב החכם הגדול מוה' שלמה מונק נ"י בספרו המופלא על המדקדקים בשם הר"ם בן עזרא בספרו הערבי. אמנם יתכן ג"כ ששלתם נקראו אלמרדי או אלמירדי רק בדרך מקרה על שם מקומם Merida אשר באספמיא (עי' מונק שם), שמשם יצאו הם או אבותיהם, ואין להם שום קירוב בשר כמו שגם ר' יוסף בן אביתור היה מאותו מקום (עי' צונץ בספרו המציין זינאנאנאלע פאעזיע עמוד 220), (וביוחסין השלם עמוד רכ"ט כתוב בטעות ר' שמואל הנגיד אלמירודי).

ועוד זאת אמרתי להעיר בזה, כי החכם צונץ נ"י הוא חושב ומונה בספר צור געשיכטע שם, על פי הודעת החכם רשד"ל נ"י את שמות כל המשוררים אשר הזכיר הר"א בדרשי בשירו הנ"ל, והוא צונץ מביא שם את המשורר שמואל אלמירודי הנ"ל תיכף ומיד אחר המשורר ששמו: (בן צוף 3), ולבי אומר לי כי שני החכמים המופלאים האלה, אחרי בקשת המחילה מכבודם הגדול והרם בעיני, חצו לשנים גוף אחד, והוא הוא בן צוף הוא שמואל אלמירודי, כי אחרי שספירת כל המשוררים הזכורים שם מהר"א בדרשי נאמרה במליצת השיר, והזכירם לשבח, קרוב לודאי, שתפש המשורר הר"א בדרשי בדרך הלצה לשון הכתוב בשמואל, כי אבי אבות שמואל הרמתי הנביא ומליץ היה בן צוף, לאמר בשמואל הרואה בן שמואל אלמירודי, כמוהו כמוהו אחד נופת צופים תמופנה שפתותיו — ועדות על זה היא סמיכת ותכיפת שמואל אלמירודי לבן צוף. —

וכן נראה כי גם בדבר השלשה משוררים אשר נחשבו שמה מקודם לפני בן צוף, והם בנבנשת, בן לוי, ולביא, כי רק אחד המה, ולבנבנשת שם בשלשה, שמו העצמי, שם שבמו, ושם משפחתו — ואני אומר זה לפי שמצאתי בפתחת ס' אמרי נואש כ"י (של הגביר הנ"ל יחי') לר' שלמה בן מושלם דאפיאורה מסופר כי בחר בו „מבחר החכמים, נגיד השלמים כבוד השר הנכבד המפסר המעולה החכם המופלא דון בנבנשת יגדל כבודו בן הישיש עטרת זקנים החכם דון שלמה נ"ע בן לביא וכו' " לתת על ידו את בניו לחכם וללמדם קסת הסופר במליצה וצחות ופקד עליו לחבר בשבילם את הספר ההוא — וכן מצאתי בהקדמת המעתיק לספר הפלת הפילוסופים לאבוחמד אלגזאלי (כ"י של הגביר הנ"ל יחי') והוא ר' רחיה הלוי בר' יצחק שלדן מספר ג"כ בשבחו של החכם הנגיד הנזכר, באמרו כי „החכם השלם דון בנבנשת (4) בן

(3) עי' המזכיר לרמש"ש חלק שמיני עמוד 76. (שוח"ה).

(4) ע"ד בנבנשת עי' גם מ"ש רמש"ש במזכיר שנה ט"ז עמוד 56. ועי' גם כן ספר הנזכר

להחכם גראס עמוד 461. (שוח"ה).

לביא נ"ר (נמרית רחמנא) בן כבוד החכם הכולל השר דון שלמה בן לביא ז"ל וכו' לא מנעוהו משא מלך ושרים, להבין בספרים יום ויום ותמיד על דלתות הלמוד שוקד לא עצרוהו המון הגשם ושאר העסקים הגופניים לא המרירוהו מלאוין ולחקור בזה הספר (הפלת הפילוסופים) וכו' " ולבקשתו העתיקו „מלשון הערב ללשונינו הקדוש“.

(ועי' גם דיקעם לב"ל ד"א לשנת תר"ח עמוד שמ"ד וגם דיימש לב"ל שם סוף עמוד תקס"ב וריש עמוד תקס"ג. ועי' גם דברי החכם שמינישניידער במזכיר חלק ששי עמוד י"ד בהערה, ומה שהעתיק שם „בשם ונרד" צ"ל: „בשם ונרד“.)

ש י ו ר י ב ר כ ה

מאת הנ"ל

(ב. *)

... מעתה היתכן לאיש אשר כזה להתמוגג ביגוני ולא להבליג עליו ולגרשו מפניו ולמה תתראה כאלו כאבך גדל עד מאד כאלו כבר נשקעת שקיעה (לא : שקועה) בכור היגון, ומוסרך ועצתך וחכמתך ודעתך לא לעזר ולא להועיל לך עוד להעלותך מכור תחתיות אשר הטבעת בו ? — עכ"פ אנו רואים מהבית : שמע דברי יליד ביתך אדוני אשר נומע בימך נמיעה 1), כי המשורר הזה היה צעיר לימים מהנגיד. מעתה אשאל : היתכן לאמר, כי ר' יצחק בן חלפון היה צעיר לימים ממנו ? ר' יצחק בן חלפון אשר כבר מצאנוהו בבית השר הנריב ר' יעקב בן גו בקרטבה מניה בדברי שיר אשר נשלח לכבוד הנריב הזה מהמשורר ר' יצחק בן מר שאול ומר יצחק בן מר שאול ספר את הדבר הזה אל ר' יונה בן גנאח כשקרא בזמן הברות את השיר הזה לפני המשורר הזה מר יצחק בעצמו (רקמה עמוד קכ"ב). וכפי הנראה ברור (עי' הישב ברקמה שם) קרה הדבר הזה זמן רב עוד בטרם הגידו מר יצחק בן מר שאול באזני בן גנאח, ור' יעקב מת על פני ר' חנוך בר' משה, רבו של הנגיד, וכ' חנוך התאבל על מותו (כמסופר בספר הקבלה להראב"ד) ואז היה בודאי הנגיד עוד צעיר לימים, ור' יצחק בן חלפון היה ידוע כבר למשורר — כממלא מקום

(*) הא לך ירדיו עוד חתיכה אחת משתי חתיכות (פראגמענט) — והיא אמנם חתיכה הראויה להתכבד — והיא דף י' ועוד דף בלתי נסמן ממכתב גדול להרש"ז ז"ל — ואולי יתעורר עי"ז החכם הבראון ר"ר ג' ינצבורג אשר אליו הי' ערוך מכתב הנ"ל להוציאו כלו לאור עולם, ועל זה יודוהו כל חובבי ספרות ישרון ומוקירי החכם הכותב ז"ל. (שזח"ה)

1) הוא כשיר הנדפס בוחרן לראשונים מחברת ראשונה עמוד 95. (שזח"ה)

דונש, והלא כבר דונש שר לכבוד ר' יעקב בן גו, ואמר עליו: היש ביעקובים כמו יעקובנו (בספר תשובותיו על הרס"ג סי' ק"ד עמוד ל' ובמ"א אבאר שדונש בעצמו הוא האומר הדבר הזר הזה) שעל זה התרעם עליו הראב"ע (בשפת יתר סי' פ"ה דף כ"ג ע"ב הוצאת ר' גבריאל הירש ליפמאן ע"ה, בס' צחות דף ל"ו ע"א וס' השם דף ג' ע"ב הוצאת הנ"ל) — ואם לא תרצה לסמוך על פי העד האחד הזה שהיה בן חלפון כביר ימים מהנגיד, אביא לך עד אחר, ועל פי שני עדים יקום דבר. הנה אמנם הר"י חריוי בתחכמוני השער השלישי יאמר: וברורו (של ר' שמואל הנגיד) היה ר' יצחק בן חלפון, אפס כי בשער צ"ח יאמר: „ובאה המאה התשיעית ובה נולד רבי יצחק בן חלפון והוא העובר במערכת השיר ראשון, והוא החל להיות גבור בשירים... והיו ברורו משוררים רבים... אך שירו עלה על כלם ונמשח למלך על קהלם, ובימינו היה הנגיד רבי שמואל הלוי ז"ל החושף במלאכת השיר זרוע רמה, והוציא לאור תעלומה“. הנה נמצא, שנולד הנגיד בימי בן חלפון, אחר שהיה ונמצא בעולם בן חלפון והיה נודע בעולם למשורר מצוין, ועד בא ר' שמואל הנגיד „החושף במלאכת השיר זרוע רמה והוציא לאור תעלומה“ עלה שירו של בן חלפון על כל השירים של משוררי זמנו, ומלך עליהם, ואחריו בוא הנגיד וחשף במלאכת השיר זרוע רמה, נקדעה ממלכת השיר מעל בן חלפון ונתנה לרעו הטוב ממנו — להנגיד; ואם בן איפוא, היה בן חלפון כביר ימים מהנגיד, ואיך יאמר בן חלפון להנגיד: „שמע דברי יליד ביתך אדוני, אשר נוסע בימך נמיעה“, והנה הוא הנגיד הוא נוסע נמיעה בימי בן חלפון! —

והנה יקירי, רב ל' רב בשתי הראיות הראשונות לשלול יחוס שני השירים הנזכרים מכן חלפון ולא הבאתי לך שתי הראיות האחרונות כדי לחזק את דברי ראיותי אלה הראשונות, למען היות להן יתר שאת ויתר עז, כי אם מאשר תשובנה ראיותי אלה שתיהן השוללות להיות מחייבות לדעתי יחוס השירים האלה גם שניהם, לגבירול, גם הן. וזה אעשה, ברצות ה' דרכי במכתב הבא. על מכתב חכמתך אשר שמחת את לבי בו, זה כחדש ימים, אשיב לך אי"ה, במכתב מיוחד.

ואני מרם לבתי מפאריש באה אלי אגרת קטנה מאחיד הקטן המשביל הנעים והנחמד כמר' אברהם (יחי לבנו לעד!) אשר בה חילה את פני לבא אליו לדבר בי אודות ספרך אשר הנחת אצלו, באשר חלה את רגלו או, ושמחתי לראות מתוך אגרתו, כי הוא גם הוא יודע כבר למשוך בשבט סופר בלשון אבותינו וחזונו, וכי הולך הוא בדרכיך הטובים. וכמעט חרד לבי, בראותי כי דמות אחר גם לכתביכם, ודמיתי כרגע כי כתבו הוא כתב ידך. ה' יחזק את לבבו לתורה ולתעודה ולמדע, ויחזק את שלומו ובריאותו לעולם. ועתה אתה שלום ולחכמתך וצדקתך שלום ולכל אשר לך ולכל אשר לאביך השר הנשא והמרומם ה"ו שלום, וה' יכתוב את מר אביך ואיתך ואת

כל מרבית בית אביך ואת כל משפחתך הרוממה בספר חיים טובים ונעימים,
לאורך ימים, ובאו עליהם ועליך כל הברכות הכתובות על לוח לב
מורך אוהבך וידיך הרבך כך לנצח. הכו"ח פה ליל לע יום ו'
עש"ק ז"ך לחדש אני לדודי ודודי לי שנת תר"ם ירך לפ"ק.

ידיד נפשי! במכתבי הקודם כתבתי לך כמה וכמה הנחות והערות
ופירושים להשירים היקרים של רבינו שמואל הלוי הנגיד ז"ל אשר כתב החכם
השקדן הר"ר הרכבי נ"י בספר הזכרון: „זכרון לראשונים" והמה רק מעט
מהרבה אשר יש לי להגיה ולהעיר עליהם ולבארם, כיד ה' הטובה עלי גם
באלה, (אשר רבות מהגהותי והערותי ופירושי להשירים ההם השמעתך כבר
פא"פ, בהיותך באמנה אתי בפאריש, ורבות נתחדשו לי אחרי הפרדך מעמי
למגנת לבני!) וגם המעט אשר כתבתי ושלחתי לכבודך במכתבי ההוא לא
כתבתי רק בדרך קצרה, ויש מהן רק ברמז בלבד, כי „אין מפרשין לחכם"
כמותך (מי יהן וירבו כמותך בישראל בין בני גיליך!) וזכורני שאמרת לי
במכתבי ההוא על אודות שני שירים מיוחדים הבאים בקובץ ההוא אשר יחסם
החכם הנכבד הנ"ל, אשר הוציאם לאור, לאבן כלפון, יש לי הוכחות נאמנות,
כי אינם לו כי אם לאבן גבירול, כי חסר ספרים אנכי פה הנצרכים לי להשלמת
מאמרי זה, ויכול יוכל לאמר שלמה המלך במשוררים הנה כתבתי לך
שלישים בספר שמואל הרמתי בן צוף דבש! כי אתה ידעת ידיד לבבי!
כי עוד שיר אחר שם אני מיחס לו⁽²⁾. והנה החילותי זה מכבר
בהיותי בעיר מגורי פאריש לערוך לפניך מכתבי זה אשר הוא רק
כחלק ראשון ממאמר שלם אשר מגמתי בו להוכיח בצדק את הדבר הזה אשר
דברתי כי לגבירול שם בשלשה שירים נפלאים בספר הזכרונות הנזכר. אך
מסבת מחלת אשתי (ה' ישלח דברו וירפאה!) כאשר ידעת, אשר שת ה' עלי
נוספת בעוני, על כל התלאות המוצאות אותי זה כשנה, נמרדת גם ממלאכתי
זאת, ועל אפי ועל חמסי עלי להיות יושב במל עוד אחרי אשר היה לי ימים
רבים ללא תורה וללא חכמה מסבת התחלואים אשר נשאתי אני בעצמי ומה
גם במחלת עיני... ובכן באתי הלום העיר ליללע, עיר מושב בתי וחתני
יחיו, אני ועזרתי כנגדי, להנפש בביתם מעט מעמלינו ולנוח מעצבינו ורגזינו.

(2) אולי כונתו לשיר הנדפס בזכרון לראשונים עמוד 109-118 כמו שהביא בשמו ידידי
הרא"א הרכבי בספרו הנ"ל עמוד 190. שוח"ה

על כן לא יכלתי לכלות את כל מלאכת המאמר האמור עד הנה, אפם קצתו
 תראה בזה, וכלו לא תראה רק בשובינו בשלום אני ורעיתי פארישה.
 ועתה הא לך ראשית המאמר הזה, קחנו נא רצון מירי ושים עינך
 הטובה עליו, והוא זה.

ברכות ה' וגברו עליך עוד מאשר גברו על הורריך! אתה תלמידו
 חמידו ידירי יחירי שרידי רידי וצמידו, בחור מורם מעם חכם
 שלם משכיל דורש אלהים, ומשכיל אל דל, כש"ת הר"ר
 דוד גינצבורג נ"י הי"ו.

תולדות מהר"ם מלובלין

מאת

יוסף לעוונינשטיין

אב"ד בסעראצק

א.

המהר"ם ומקור מחצבתו. באיזה זמן ומקום נולד המהר"ם.

באחרית המאה השניה לאלף הששי הופיע על פני תבל הגאון המקובל מו"ה אשר לעמיל, והוא היה אב"ד בקראקא לעדת הפולנים, ובזמן ההוא כהן שם פאר גם הגאון הנודע ה"ר יעקב פולאק לעדת האשכנזים. ובאשר לא היו נוחים זה לזה הגישו עצומותיהם לפני הממשלה ותגבר יד הראשון על האחרון (עיר הצדק בהערות צד 16 וצד 76). הגאון ר' אשר לעמיל חבר ספר על הקבלה בשם „עמק הברכה“) (כתב יד), ויגוע ויאסף אל עמו בקראקא שנת רצ"א והניח אחריו בן מפורסם הגאון מו"ה יצחק ז"ל ר"מ בק"ק לבוב, ושם חלקת מחוקק ספון (מצבת קדש ח"א י"ב סימן ג"ט). בני הג"מ יצחק היו: א' הגאון מו"ה אשר לעמיל חר מבי דינא רבה דלובלין נזכר בדרכי משה באה"ע בכתובת השמות אות א' ובברכת המים אות א' ובשו"ת שארית יוסף סימן י'. ב' הרב הגדול מו"ה שלמה ז"ל אבי הג' מו"ה גדליהו ז"ל בע"ס עין שתול על העקריום (לובלין שע"ו). ג' הרב הגדול מוה' גדליהו ז"ל מלובלין מתלמידו הגאון ר' שכנא ז"ל. האגדה תספר לנו אשר זה האחרון הציק מאד להרש"ל בקנאו ממנו קנאת רבו הר"ר שכנא (עיון ספר כרם שלמה תולדות הרש"ל פ"א מאת ש"ב הרב שמואל אבא האראדעצקי), והיה להרש"ל חלישת דעת מזה. ויהי היום ונפל ה"ר גדליהו הנ"ל למשכב ונחלה במחלה אנושה וקבל נויפה לפני הרש"ל ויבקש סליחתו, והרש"ל נעתר אליו ומחל לו, אך לשוב לבריאותו לא יוכל אחר שכבר נחתם גזר דינו בעבור חלישת דעת הרש"ל, אך זה האחרון הבטיח לו כי בנו יאיר לארץ ולדרים עליה. בני הג' מוה' גדליהו הנ"ל היו: א' אשת הגאון מו"ה יהודה הכהן מקראקא בהר"ר זעליג מפראג

(*) הביאו המהר"ם מלובלין בשו"ת סימן פ"ג, והרמ"א בתורת העולה ח"ג פ"ד, ועיון הלאה במאמרנו המהר"ם והלך נפשו בסופו. הערת העורך.

נפטר בלבוב כ"ו ניסן שע"ח (מצבת קודש ח"א א' סימן נ"ו) והניח אחריו בן, הגאון מו"ה משה הכהן האבד"ק לויצק חתן הזר וגאון מו"ה שאול וואהל מברסק. ויש לו הסכמה בס' מקור חכמה על הוזהר (פראג שע"א). ב' אשת הגאון מוה' גבריאל ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק ניקלשפורג (נזכר בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן ל"ב) בהראש וקצין מו"ה חיים ז"ל אב"ד ור"מ דק"ק קעלין ומדינת ביהם, בן אחיו הגאון מו"ה סיני ב"ר בצלאל ז"ל (מגילת יוחסין למהר"ל מפראג). ג' רבינו הגאון מאור הגולה מוה' מאיר ז"ל, נולד לאביו שנת שי"ח ובעודנו נער היה למופת נעלה על כל בני גילו. ויוכיח לו ה' אשה חכמת לב מרת אסתר בת הגאון המפורסם מו"ה יצחק הכהן שפירא ז"ל אב"ד דק"ק קראקא (יש לו תשובות בשו"ת ב"ח החדשות סימן ע"ג, ובנתיבות עולם נתיב הלשון פ"ט, ונזכר בתשובות ב"ח החדשות סימן ע"ה וסימן פ"ט, בטיב גיטין שמות אנשים אות ב' ס"ק א', בספר זכרון לנכדו, בפתח השער לספר אוהל יעקב (חידוש אנדות) ח').

ב.

המהר"ם נתמנה לרב בלובלין. סבת העתקתו משם לקראקא. משם בא ללבוב ואחר שב לכהן עוד בתור רב בלובלין.

רבינו מהר"ם מלובלין כהן משמרת אב"ד ור"מ בק"ק לובלין משנת שמ"ב עד שנת שמ"ו, ומשם נתקבל לאב"ד בעיר קראקא. וסיבת העתקתו מלובלין ראיתי להעתיק מקונטרס, "זכרון בספר" כ"י, הנשלח אלינו מש"ב הג' מוה' יוסף ישראל היילפרין אבד"ק אדעססא הנמצא בין כת"י שארינו הגאון המפורסם

(ח' הרב חיד"א בשה"ג אות מ' כתב שזה ה"ר יצחק כ"ץ היה בן הרב מו"ה שמשון (בהרב מו"ה גרשון כ"ץ בהנשיא ר' עקיבא מאויבן) חתן המהר"ל מפראג, ועל פי זה נדפס בפתח השער לביאור מדרש שוחר טוב (ווארישא תרל"ג), "להרב מוה' יצחק כ"ץ שהיה חתן המהר"ל מפראג וחותן המהר"ם מלובלין", וב"כ הקריה נאמנה. וכבר השיגו ע"ז בספר אוצרות חיים (לשו"ת מים חיים מהג' מו"ה חיים ראפורט מאוסטריה) סוף סימן כ"ב ובהערות לשה"ג שם. ובנוספות לקריה נאמנה צד 268 ובעיר הצדק צד 15, להוכיח שזה לא היה חותנו שהרי לא נמצא המהר"ם במגילת יוחסין למהר"ל, ועוד בשו"ת מהר"ם סימן נ"א לא כתב למהר"ל תואר חותנו ושניהם באו בהסכמה על ספר תקוני זבת ועוד בשם' גל עד סימן פ"ד הביא מצבת הג' מוה' יצחק (ב"ר שמשון וחתן המהר"ל) שנפטר בפראג י"ב סיון שפ"ד, א"כ האריך ימים אחרי המהר"ם ח' שנים והמהר"ם חותם עצמו על שם חותנו ז"ל. . . . אלא שזה היה אחר בשם ר' יצחק שפירא. ובה"ג החדש כתב שזה היה חתן המהר"ם מלובלין וט"ס כי היה חותנו. ונפטר בקראקא ט"ו אלול שמ"ב והוא היה בן הג' מוה' דוד הכהן שפירא אב"ד בקראקא בעמ"ח ספר שיר המעלות לדוד, כתב התנצלות לרשנים, (הביאם בשפתי ישנים) נזכר בשו"ת רמ"א סימן פ"א ובסוף ספר פירוש הקצור (לרבה ה' מגילות קראקא שכ"ט) פירוש ינתן על תרגום יב"ע (דברים ז' ד') שארית יוסף סימן כ"ח.

בדורו מוה' שלמה יצחק היילפרין (3) אבד"ק בראטשין, מארניפאל, קאריסמישוב, באר. וז"ל: סיפר לי אדוני אבי הגאון האדיר [הוא מחבר הס' בית יעקב שו"ת, המפורסם בדורו בשם מוה' יעקב חריף האבד"ק זואניץ במחוז קאמיניץ פאדאלסק וחכם הספרדים מק"ק חאמיץ ועד ק' בענדער, בן מר זקני הג' מוה' יחיאל מיכל אבד"ק בעלז, בערוזאן, חתן נכד המהרש"ל]. בהיות אא"ז הגאון מו"ה [שמעון] זאב וואלף [אויערבאך] ר"מ אחר חותנו המהרש"ל שנסתלק בק"ק לובלין ובאותה שעה היה האב"ד הגאון מהר"ם ז"ל דוד אמי ע"ה [כי הכותב הגאון הזה היה נכד הג' מוה' משה כ"ץ מלוצק הנ"ל] והיו לומדים כ"א מסכת אחת בזמן אחד עם ישיבתו [כדי להרפ"ם ש"ס מוגה מכל חכמי הזמן] ולפעמים נתקשה להם הן באיזה שיטה או בדברי התוספות, וכל אחד היה מפרש לישיבתו כפי השגתו, ולפעמים נתכוונו לדבר אחד, והיו בני הישיבה שואלין זה לזה: איך אמר רבכם בשיטה זו או בדברי התוספות והיו אומרים כל אחד מה שקבל מרבו זה אומר ככה וזה אומר ככה, והיו בני הישיבה אומרים רב שלנו כיון להאמת, ואלה אומרים שרבם כיון אל האמת. ולפעמים הגיעו לסלע המחלוקת, עד שהיו מוכרחין ראשי הקהל לתווך השלום ביניהם. ומחמת טרדות הקהל דק"ק לובלין בטרדות הקהלה והם בכל פעם היו מטריחין את הקהל, יצא בתרועת החרם מהקהל שחלילה לבני הישיבה בהתקבצם יחד לומר אחד לחבירו מה שחידש רבו ואם המצא ימצא שהאחד יעבור על החרם שלהם גרש יגרש מן הישיבה. וכן היה. זמן זמנים חיו בהשקט ובטה, ופעם אחת אירע שנתקשו שניהם בדיבור תוספות אחד, והמהר"ם ברוב חריפתו ופלפולו היה מאריך בפלפול בדברי התוספות עד שנתברר לו פשטא דמילתא בפירוש התוספות, ואא"ז הג' מו"ה זאב וואלף אמר שחסר וי"ו מדברי התוספות, ואז אמר המהר"ם ז"ל לבני ישיבתו לחקור אחר דברי הרב הג"מ זאב וואלף מה שאמר בדברי התוספות, השיבו בני ישיבתו הלא גזרו הקהל עלינו בחרם שלא ידברו בני הישיבה זו עם זו דברי חרושים מה שאמר רבו, אז אמר הרב מהר"ם ז"ל שיעשו וישתדלו בחכמה להביא איזה בחור מופלא מישיבת הרי"ש מתיבתא, וכן עשו והביאו אחד מבחוריו למהר"ם, ושאל המהר"ם אותו מה חידוש אמר הרב הרז"ו בתוספות הלז ואיזה פירוש למד בדברי התוספות? והשיב הבחור: הלא נגזר בחרם על אותו הבחור מישיבה שיאמר מה ששמע מרבו, אז אמר הרב המהר"ם אלמלא נגדוהו לחנניה וכו' וצוה להלקות אותו כדי שיאמר ולא יעבור על החרם וכו', אז אמר הבחור שמורו הרז"ו אמר שיש כאן חסרון מבפנים וחסר וי"ו בתוספות ואז דברי התוספות מפורשין היטב, והשיב המהר"ם ששמחת חסרון ידועה אומר שחסרון בתוספות, אבל האמת שכך הפשט ואמר לו

(3) הוא חבר הספרים האלה: יריעות שלמה על ש"ע אה"ע, מרכבת המשנה על הרמב"ם, חידושים על הש"ס, ונזכר בקונטרס שאלת חכם להג' כו"ה חיים כהן מלובלין, ובשו"ת מאיר נתיבים.

פירוש שלו עפ"י חידוד, ונתעורר מחלוקת ביניהם עד שהוכרחו הקהל לישב ולרין ויצא הפס"ד ביניהם שישלחו ע"י הכי דואר להגאון מוה' שלמה אבוהב לק"ק אמסטערדם וכפי שיביא מהגאון הנ"ל אם כאחד מהם או יהיה השני נדחה ואם לא כדברי שניהם ידחו שניהם, וככה עיכובא. כתבו הפס"ד וקבלו על עצמם המהר"ם ומהר"ו הפס"ד, ומהר"ם חשב בדעתו להיות הסימן ניכר באגרת בערך התשובה, באם שילמוד הג' מוה' שלמה איזה פלפול בודאי מתוך דבריו יהיה ג"כ קצת דבריו באורך, רק אם יהיה האמת עם הר"ו או יכתוב שיש חסרון וי"ז בתוך התוס'. והבחור שלו היה סועד בבית הפרנס דק"ק הנ"ל ואמר המהר"ם שתיכף שיביא פקיד הכי דואר אגרת מק"ק אמסטערדם יודיע לו אם היא אגרת גדולה או בודאי מוכרח להיות פלפול בתוך וכן הוי, שנשלח אגרת גדולה. או הלך הבחור בשמחה לבית המהר"ם ואמר שנשלח אגרת גדולה כתובה וחתימה על גבה וכו'. והיו נהיות הבוקר אסף הפרנס חודש המקום ליישבת הקהל, ואז שלחו אחרי הרב מהר"ם והרב מהר"ו והניחו האגרת על השלחן שלא נפתח עדיין החתימה וגם הפס"ד על השלחן וכאשר ראה המהר"ם האגרת עבה וגדולה נתן שמחה בלבו וחשב בדעתו אף אם לו יהיה לא כדבריו ממש מוכרח שיהיה קצת מפלפול שלו ג"כ, ואז כאשר פתחו האגרת והפשיטו המעיל שעל האגרת והוציאו אגרת נייר גדול ולא נכתב שם כי אם דברי שלומים לראשי ופרנסי הקהל ואח"כ וי"ז גדולה בכתב אשורית מתחלת הדרך ועד סופו ובסוף נכתב: „הא לכם פירוש דברי התוספות" וחתם את עצמו. וכאשר ראו ראשי הקהל והמהר"ם תמחו ואמרו כאשר יצא הפס"ד ככה יעשה שמהר"ו יהיה אצלם רב והמהר"ם ידחה ממקומו וככה עיכובא. או השיב אא"ז מהר"ו שחלילה וחם ח"ו ולהזכיר שחלילה מחמת זה ידחה מהר"ם ממקומו ואני מוחל, ואת זה בסופה, ובאם לאו הוא מוחל ג"כ, והשיבו הקהל שבלתי אפשרי לשבור הפס"ד ואז מחל הר"ו ג"כ ולא רצה להיות אב"ד מפני כבוד המהר"ם, והקהל שלחו אחר הרב מורי זקני [ישם מבואר התיחסותו למהרש"א] מהרש"א [במגילת יוחסין למהר"ל מפראג (ווארשא תרמ"ט) דף מ"ז מובא שם בתשובות הב"ח החדשות סימן ל"ז מ"ג. נראה כי היה אז דיעות חלוקות ולא היו מעשיו בהסכמת כל העיר, ומסורה בלובלין, כי היה מחלוקת ביניהם בקרבת המהר"ם בתחלה כי היו ביחד בלובלין והיה אז וויכוח ביניהם בדבר הלכה וראיה אחת שהביא המהרש"א לדבריו בש"ס ולא נמצא אותו הנירסא אמר אם האותיות פורחות לכבודו אף גדולתו תברך לכבודו] שהיה באותו פעם אב"ד בק"ק אוסטרהא להיות אב"ד בק"ק לובלין. וחשבו מהר"ם ומהר"ו שבודאי לא יעלה זאת על לב המהרש"א, מב' מעמים: א' שישמע שנדחו שניהם, וגם שאוסטרהא גדולה בערך מלובלין. וכאשר באה האגרת ליד המהרש"א נסע לק"ק לובלין ודרש שם. והם הלכו לבהכנ"ס לקבל פניו ולשמוע הדרוש שלו ולאחר הדרשה שלח המהר"ם למהרש"א להראות לו פירוש רש"י באותו סדרא דשבת

ההיא. והשיב המהרש"א שיש לו קבלה מאבותיו שלא יפלל עם בעה"ב ברש"י בחומש, שזה כל למודו ואני טרוד הן בפוסקים וחידושי הלכות ותוספות. וכאשר שמע זאת הלך המהר"ם לביתו, ותמה על המהרש"א מאד. ולאחר כמה ימים אחר זה אמר הרב מהרש"א להשמישים באם יהיה איזה ברית מילה סמוך לבית הרב מהר"ם או סמוך להרב מהרו"ו, יודיע לו, והוא רוצה לישב בעצמו על כסא אליהו. וכן הוה. וכשהלך המהרש"א לבית המילה בא לבית מהר"ם וישב שם מעט עם המהר"ם לכבודו. וכן פעם אחת היה ברית מילה בשבת ישב המהרש"א ג"כ על כסא אליהו ז"ל והלך לבית מהר"ם והמהר"ם היה רוצה לישן באותו שעה, ואמר לרביתו באם שיהיה כאן או תאמרי לו שברעתך להקיץ אותי ובודאי יאמר שלא להקיץ, אעפ"כ תכבדי אותו במיני מרקחת וכן הוה. כשבא הרב מהרש"א ואמרה שהרב בעלה ישן כעת ורצתה להקיצו ולא רצה המהרש"א, ונתנה לו מרקחת על כלי כסף מוזהב. והיה מעט אבק על הכלי ויאמר המהרש"א זה אבק ריבית, באשר שהרב מהר"ם היה עשיר והלוח על עיסקא ג), אז השיגה הרבנית מה בדעת המהרש"א שאיזה אדם אמר לו עליו מלשינות, והשיבה שזה אבק לשון הרע. ואז כאשר מלא רצונו לשם שמים הרב מהרש"א דרש באותו שבת בבבב"ג ושאל לבני הקהלה שקושיא יש לו עליכם ואותה הקושיא גם עליו, רק שמה שקשה עליו הוא מתורץ. הלא קיי"ל שקהלת אוסמרהא גדולה בערך בכל האופנים מק"ק לובלין, האידך עלה על דעתכם לשלוח אחרי? ובאמת שגם עלי קשה הרבה האידך יצאתי מק"ק אוסמרהא לק"ק לובלין. רק התנצלות שלי באם שיהיה אוסמרהא כפלי כפלים כמו עכשיו לא יהיה לי שני בעלי בתים הגונים כמו בכאן, הגאון מהר"ם והגאון מהרו"ו, ועליכם הקושיא במקומה עומדת, ודרש דרוש שלי. ואח"כ אמר: שאחרי ראותי רצונכם לשמוע לי בדרך קהל לרב, הנני גוזר שהרב מהר"ם והרב הרו"ו יחזרו למקומם, וכן הוה. ואז הלך הרב מהרש"א לבית אבנסנייתו. ומהר"ם ומהרו"ו אכלו עמו סעודה שלישית וישבו עמו ערך חצי הלילה. ובאות' שעה באו משולחים מק"ק פראג אחר מהרו"ו לקבלו לאב"ד לשם ומחמת שהיה קרוב לשבת הוכרחו להיות משובתי שבת בכפר סמוך לק"ק לובלין. ואז ישב מהר"ם על כסא הרבנות בעצמו ולא קבלו ריש מתיבתא בימיו עד יום מותו. והמהרש"א נסע לביתו והגאון מוהר"ש וואלף היה בק"ק פראג. עכ"ל. בשנת שמו"ז העתיק המהר"ם את מושבו לקראקא (ד) למלא מקום

(ג) בספר שיחת חולין פ"ח הזכיר זה ממהרש"ל ובילדותי שמעתי שהיה זה לפי שהסכים על היתר הג"מ מענדיל ר' אבוגדורש מלודמיר, שחלקו עליו הסמ"ע ועוד גדולי דורו במבואר בקונטרס הסמ"ע. ואולי מזה בא התרעומת שהיה בינו ובין הסמ"ע בלבוב כמו שיבא הלאה. (ד) וכנראה שתשובתו בשו"ת שלו סימן ק"ח להגאון מו"ה מרדכי *): „ואין כלי תשמישי בידי מי הם עדיין בק"ק לבוב" היה בעת בואו מתחלה לקראקא בעת היה עוד הגאון מוה' יוסף כ"ץ בע"ס שו"ת שארית יוסף. (* הוא הגאון מוה' מרדכי כ"ד נתן הסכך שחתם א"ע שם סימן קל"א והוא האבד"ק בערוץ ור"מ

הגאון מוה' אלעזר אשכנזי בעל מעשה ה', ויוסף לקח, שנפטר אז בקראקא . לסבה לא ידענו שחרה הלך בשנת ש"ה מקראקא ללעמבערג , ושם כתרחה מנוחה . ושריפת לבוב (הזכרה בהקדמת הדרוש לוי"ד) גם אותו לא הכחירה . ויזכרנה בתשובותיו סי' ס"ח ק"ג, ושם סימן ק"ב הביא שסדר גימין שלו נשרף . זאת ועוד אחרת הוסיפה צרה על צרותיו והוא : איש צעיר לימים ממשפחתו נחלה פתאום בוויין והפצירו בו קרובים של אשתו ליתן גט לאשתו לבל תפול לפני יבמה והבטיחוהו שכשיעמוד מחליו תשיב להיות אשתו כבראשונה . והגאון מו"ה ישע וואלק ב"ץ ר"מ דק"ק לבוב בעל הסמ"ע, והג"מ חנוך הענדל ר"מ דק"ק לבוב הם סדרו הגט בוויין . ואחר שחזר לאיתנו לא רצתה לשוב אליו עוד . והגאון בעל הסמ"ע בתשובות גאוני בתראי סימן ק"ב והמשאת בנימין מסימן ע"ה עד סימן ע"ה והמהרש"א (ה) בסוף חידושי הלכות לגימין והרב הב"ח בתשובותיו החדשות סימן צ' וצ"א היו מהמקלין שהיא מגורשת והמוציא לעז ילכד בחרם ר"ת, ולעומתם הגאון מהר"ם ועמו הגאון מו"ה מרדכי יפה בלבושי והג"מ בנימין בינש מפוזנן בשו"ת שלו מסימן קכ"ב עד סימן קכ"ו הכריחה להנשא לבעלה הראשון . מובן כי לא היה דעתו נוחה מהם . גם בענין שידוך נפלגו בדעותיהם בתשובות פ"ב . גם בענין תולעים בריאה בתשובות קכ"ז . ובמצבת קודש ח"א א' סימן י' יוספר בשם הפנקס מהח"ק כי הג"מ אברהם שרענצילס האב"ק לבוב בע"ס איתן האזרחי שהיה או אחד המיוחד מיקירי העדה תורה וגדולה בו נצמדים , תלמיד להסמ"ע , עשה משתה לחתונת בנו , וקרא למהר"ם מלובלין האב"ד דשם . אחר כלות המשתה הלך הג"מ אברהם שרענצילס אחרי המהר"ם ללותו לביתו, והביטה האשה הרבנית (אשתו השניה בת הג"מ פנחס הרוויץ מקראקא, כי הראשונה מתה על פניו שס"ד) כי הג"מ אברהם שרענצילס הולך אחריו והוא אינו רואה . אמרה אליו בזה"ל : אינך רואה שנברא רבה כזה הולך ללוותך, ויען ויאמר לה : האם רבו הגאון לא היה ראוי

(ה) רבים שיערו לפי שחלק עליו המהרש"א בזה, לכן הזכיר המהר"ם בחידושו לשבת (דף פ"ד) דברי המהרש"א בד"ה מפין במת ובא"ד מה לפנים וכו' שלא בדרך הכבוד * ע"ש . אבל הרואה חידושי מהר"ם המסודר שבת אחר ע"ז , ואחריו כל סדר מועד וקדשים טהרות כסדר לימודו, יראה כי כתב זה עוד כמה שנים לפני שע"ב השנה שקרה בה המחלוקת אודות הגט הנ"ל . ובסימן קכ"ז בתשובותיו אדות הגט מו"ו ה' הביא את הרב מהרש"א בשם : „אהובי מחותני האלוף המרום פ"ה נ"ו ר"ג ור"מ מוה"ר שמואל סג"ל יצ"ו . והסבה האמתית היא , כי איש האמת היה רבינו מהר"ם ולא נשא פנים בתורה כאשר נראה במקומות רבים בשו"ת שלו . ואולי לא ידע מי חיבר את המהרש"א כי בתחלת דפוסי חידושו, לא נזכר שמו, רק חד כבני ישיבה דק"ק פוזנן, ולכן לא הזכיר המהר"ם שם שם המהרש"א .

דק"ק לבוב. בע"ס לאן קדשים על סדר קדשים, ונפטר בלוב כ"ח תשרי ש"ח ונסח מזכתו במלכת קודש ח"ח ו' סימן ו' וח"ח ב' סימן י"ח, ובהקדמת ס' שערי עזרה על אה"ע (לוב 1866) כתב שהרב לאן קדשים היה חתן המהר"ם מלובלין אבל מאותה השבועה נחלה שאין זה אמת .

* עי' הלאה במאמריו המהר"ם והלך נפשו . הערת העורך

ג"כ שילך ללוותי? מיד חרה אפו של הג"מ אברהם שרענצילס. אך המתין עד כלות החתונה. אז עשה אסיפה גדולה וקרא לכל הפרנסים ופרנסי דר"א. כי הג"מ אברהם שרענצילס היה ג"כ פרנס דר"א ונשיא אה"ק וצוה לפני הועד לאמר: כבודי אני מוחל אך כבוד רבי הגאון הסמ"ע אינני מוחל. ובכך דעתו שמהר"ם לא יהיה פה לאב"ד. ונפלגו הפרנסים בדעותיהם וסוף הדבר היה שממעם המלך הוכרח המהר"ם לנסוע משם. ובשנת שע"ד נתקבל שנית לאב"ד בק"ק לובלין (1). ויגוע וימת ביום ד' י' אייר שנת שע"ו ועתה לא נודע מקום קבורתו בלובלין. ובין נוסחי מצבות חצר מות מאז נמצא גם נוסח מצבתו. ואלה הדברים נחרתו על מצבתו: מ' ש' י' ח' ה' א' ב' י' (לפ"ק) רכב ישראל ופרשיו, מאיר לארץ וקדושו. אור חכמים וישרים, יחיד בדורינו בכל עברים, ראש לוועד הנבחרים, ביום רביעי נמלו המאורים, נר לדור דורים. גם שר למאיר ובא קרא עלינו חושך יום בצהרים, דבר ודין קשה וחמורים, לו הקריבו להשיב בסברים, ירו הגדולה הראה בחכמת סתרים. הרביץ תורה והעמידה בהדורים, וי לנו בחודש זיו הורם העמרה מכל המורים. מורנו ורבינו הגאון רבן של כל בני הגולה מוהר"ר מאיר וצלה"ה ב"ר גדליה האב"ד ור"מ דקהלתינו, לסדר אחרי מות קדושים, קדושתו ופרישתו יזכר ויגן עלינו, יסופר לדור אחרון שקול כמשה ואהרן. ת נ צ ב"ה.

ג.

תלמידי המהר"ם

רבינו מהר"ם ז"ל העמיד תלמידים למאות, ומן המפורסמים ונודעים לנו הם המה: א. הגאון ר' מאיר כ"ץ האבד"ק אמסטיבאווי מאהליב בעמ"ח ספר גבורת אנשים, בהגאון מו"ה משה האבד"ק דאנהוויץ ואבי הש"ך (תשובתו בחלקת מחוקק אה"ע סימן י"ז ס"ק כ"א). ב. הגאון מו"ה ישעיה ז' סג"ל הורוויץ בעמ"ח ספר של"ה. יש לו הסכמה בספר נשמת אדם, שפע מל. ויש לו תשובות בשו"ת חינוך בית יהודה (סי' ז' קי"ח קמ"ה) והובא במהר"ם שי"ף חולין (הף ג"ז), והביאו המהר"ם בתשובותיו סימנים ב' י"א ל"מ מ"ט. ג. הגאון מוה' משה ר' יצחק ר' בינמס מק"ק פינסק אבד"ק לובלין בע"ס מהרורא בתרא, חתן המהרש"א. הביאו בתשובות מהר"ם סי' פ"ו פ"ז. ד. הגאון מוה' נתן שפירא

(1) בלובלין נמצא בהכנ"ס של מהר"ם העומד על עזרת נשים הימיני לביהכנ"ס המהרש"ל (עיין כרם שלמה הג"ל פ"א) עם עזרת נשים בצד הביהכנ"ס. ושם עד היום מקום מסודר לעיו"כ קטן. ולמעלה בכותלי הביהכנ"ס מטילי ברזל מכותל לכותל. האגדה תגיד כי בשנת ת"י עת נלחמו הפולנים עם חיל אלעקסיו דוכס מאסקווא והקאזאקים, והם הבקיעו ובאו לעיר ונהרגו אז כמה קדושים, אז הטילו נסרים על מטילי ברזל, ושם היה רכיש העדה וקציניה. (2) וצ"ע בדברי הרב עיר הצדק (בהערות צד 35) שהשל"ה החריס על הקונים שו"ת מהר"ם.

מקראקא בע"ס מגלה עמוקות הביאו בתשובותיו סי' צ"ב צ"ג ק'. ה. מחותנו הגאון מוה' שמואל זנוויל מקראקא אבד"ק ראזנוי הובא בכתונת פסים (דף כ') ובשו"ת פני יהושע. והובא בשו"ת מהר"ם סי' ס"ה ק"ה ק"ו ק"ז. ו. הגאון מוה' יהושע ז"ל מקראקא בעמ"ח ספר שו"ת פני יהושע וברוב תשובותיו הביא את רבו מהר"ם. ז. הגאון מוה' דוד מעביל שפירא מקראקא אבי הרב מחבר ספר טיב הארץ הביאו המהר"ם בשו"ת סימן ק"ח. ח. הגאון מוה' יעקב אבד"ק ליקאווי, בריסק, לובלין ונפטר שם יום ו' ט"ו כסליו ת"ד והספידו בס' תפארת ישראל, כת"י באוקספורד (פ' וישב), והוא היה בן הג"מ נפתלי הירש האבד"ק לודמיר ואבי זקנינו הרב ר' העשיל מקראקא. ט. הגאון מוה' נתן שפירא ר"מ ודרשן בלובלין, נפטר שם י"ז אלול תי"ב, נזכר בתשובות ב"ח החדשות סי' נ"ו ס"ד, בספר ברכת המים שמות אנשים אות ז' ובטיב גיטין סימן פ' וחיבר פירוש על ברהמ"ז הרך פרד"ס בצירוף פזמונים למהרש"ל, לשבת. הוא היה בן הגאון יצחק שפירא מלובלין בהג"מ נתן מהוראנא בע"ס מבוא שערים. י. הרב החסיד מוה' נתנאל מלובלין הובא בשו"ת הב"ח סי' פ"א. י"א. הג"מ יוסף אשר ב"ר משה ר"מ דק"ק לובלין, נפטר כ"ג תמוז שצ"ה. י"ב. הג"מ שמואל בהג"מ אליעזר אשכנזי מקראקא, הוא חבר חידושי גפ"ת על כתובות וקידושין (פרוסטיץ שע"ח) והיה ר"מ באפמא. י"ג. הג"מ מרדכי משעברשין בהג"מ נפתלי הירש בעמ"ח ספר קטורת הסמים על התרגומים. י"ד. הג"מ יעקב במוהר"פ מקרעמניץ האבד"ק פיננשוב הביאו בספר ברכת טוב נהרג בגזירת ת"ח. ט"ו. הג"מ שמשון באך אבד"ק אוסטרעהא הביאו בשו"ת מהר"ם סימן קכ"ב ובקונטרס אוצרות חיים לר"ח ראפופרט ובמגילת יוחסין למהר"ל ובס' שם ושארית לש"ב הרה"ח ר' יוסף כהן צדק (צד 61). ט"ז. הגאון מוה' יחיאל מיכל טיימר מקראקא בעמ"ח ספר ברכת המים והובא בגאוני בתראי. י"ז. הג"מ אפרים זלמן שור אבד"ק שעברשין, בריסק, הוראדנא, לובלין במח"ס תבואת שור, קיצור הבי"י (לובלין שע"ז), הביאו בשו"ת ב"ח החדשות סימן ב', בלב אריה (פ' וירא), לחם הפנים יו"ד סימן רע"ח ובעיר תהלה. ונפטר בלובלין כ"ח תשרי שצ"ד. הוא היה בן הג"מ נפתלי הירש שור אבד"ק לובלין והגליל. י"ח. הג"מ מאיר ז"ק אבד"ק לבוב. כ"ב בשו"ת איתן האזרחי בסופו, ובסוף קונטרס אוצרות חיים. י"ט. הג"מ צבי הירש מרגלית מקראקא אבי הג"מ יעקב קאפיל בע"ס מזבח יעקב (דפוס ווינעצא). כ. הג"מ ישראל איסר אבד"ק אפמא בהג"מ שמהה בונם מקראקא. יש לו תשובות בשו"ת גאוני בתראי סימן ל"ט, שו"ת ב"ח סי' קל"ז, ב"ח החדשות סימן כ"ה. כ"א. הג"מ חיים האבד"ק קרעמניץ, הובא בשו"ת פני יהושע ח"א חאה"ע סימן י"ג, והספידו בס' איתן האזרחי (פ' יתרו), והביאו במגילת יוחסין למהר"ל, חתן הג"מ אלעזר האבד"ק פפד"מ בהמקובל ר' הירץ חזן.

ד.

שמות בניו נכדיו ויוצאי חלציו

מבניו הנודעים לנו הם המה: א. הגאון מוה' גדליהו אבד"ק ליבמלא הובא בהקדמה למר אחיו בתשובות מהר"ם, חתן הגאון מוה' אהרן אבא הלוי ר"מ דק"ק לבוב, הביאו בשו"ת מהר"ם סי' כ' ס"ב קט"ו קט"ז קכ"ב קל"ד קל"ט ק"מ, ובאיתן האורחי סי' ל"ט, ובשו"ת הב"ח. ב. הגאון מוה' יצחק המוציא לאור והכותב הקדמה בראש תשובות אביו. וכנראה שהוא המובא בתשובת מר אביו סימן ק"ט, חתן הגאון מוה' ליבא האבד"ק סאטנוב הובא בשו"ת מהר"ם סימן כ"ד ובשו"ת משאת בנימין סימן ז'. ג. אשת הגאון מוה' אליעזר ליפמאן היילפרין גבאי מלובלין (שה"ג החדש מ' ס"ט, ושם במעות ליטמאן, כמבואר בגוף הכ"י) בהגאון הגדול מוה' אברהם היילפרין אבד"ק לבוב בעמ"ח ספר אהבת ציון עה"ת (לובלין שצ"ט), והובא בשם „מחותני" בשו"ת מהר"ם סימן י"ד, נפטר בלבוב י"ט טבת ת"ט, בן הגאון מוה' משה היילפרין אבד"ק בריסק, בע"ס זכרון משה עה"ת (לובלין שע"א), הובא בשו"ת רש"ל סימן י"ט ובהאסיף תרמ"ז (צד 101), ובשם „מחותני" בשו"ת מהר"ם סימן י"ח (חותנו של המהרש"א כמבואר בגדולת שאול, ובמצבת קודש ח"ד) בהג"מ אליעזר זבולון היילפרין.

הגאון מוה' אליעזר ליפמאן היילפרין הנ"ל חתן המהר"ם, בניו היו: א. הגאון מוה' יצחק אייזיק (ח) האבד"ק טיקטין הובא בשו"ת בית יעקב לחותנו, ספר עולת יצחק שו"ב (דף י"ט), יש לו הסכמה בס' מגדול דוד, סידור שער השמים לשל"ה. ב. הגאון מוה' כתרילא זקינז של הרב סדר הדורות. ג. הג"מ יעקב מלובלין הספידו בס' איתן האורחי (פ' נשא). ד. הג"מ אברהם הובא בשו"ג החדש מ', ס"ט. ובהאסיף תרנ"ד צד קנ"ז. ה. הג"מ בנימין וואלף בע"ס נחלת בנימין (אמשטרדם תמ"ב) יש לו הסכמה בספר מראה יחזקאל, היה חתן הגאון האמיתי מוה' יעקב האבד"ק בריסק לובלין.

הגאון מוה' בנימין וואלף בניו היו: א. הג"מ נפתלי הירש אבד"ק פינטשוב לובלין. נפטר בלובלין יום ו' עש"ק כ"ב אלול תמ"ב והובא בס' ברכת הזבח (זכחים לג), הקדמת ספר מגן דוד (להרה"ק ר' דוד מטאלנע) הוצאה שניה לבוב, זרע ברך (פרשה וישב), ידי משה על המדרש רבה (דברים פ"ו אות ב'), מגלה עמוקות (פרשה בהעלותך), ראש יוסף על הש"ס. ויש לו הסכמה בספר בית יהודה, זרע אברהם עה"ת, עולת תמיד ושבת על אור"ח. אשתו הרבנית המפורסמת ביראה בחכמה מרת פייגעלע נפטרה

(ח) בניו היו הגאון מוה' אליעזר ליפמאן היילפרין אבד"ק טארניגראד. הגאון מוה' וואל היילפרין אבד"ק לויצק, פינסק, אוסטראה. יש לו הסכמה בס' ברית שלום. בית הלל. כבוד חכמים) והגאון מוה' יחזקאל היילפרין מאפטא שהו"ל שו"ת מהר"י הלוי (נאיוויט תצ"ט).

בלובלין יום עש"ק ו' תשרי תנ"ב היא היתה בת זקנינו רבי ר' העשיל מקראקא. והוליד ממנה : א. הג"מ בנימין וואלף חתן הג"מ אל"י ליב חתן הרב בעל מהרורא בתרא (הקדמת מגן דוד הנ"ל). ב. הרבנית מרת הדסה אשת האלוף הפרנס מוה' חיים ב"ר שמואל ז"ל דרשן (אבי הר"ב עיר בנימין) וה"ר חיים היה אבי הפרנס דר"א המפורסם מו"ה אברהם ר' חיימל מלובלין שהובא בספר לוחת העדות .

הגאון מוה' אברהם ב"ר ליפמאן גבאי הנ"ל, בנוי היו : א. הגאון מוה' זעליג בעל שם, חותנו של הג"מ אלעזר ליור, נפטר בלובלין תפ"ו. ב. הגאון מוה' בנימין וואלף הפרנס דר"א חתום ר"א ר"ל בהסכמה על ספר בית יעקב (תנ"ג) שערי בנימין והובא בספר אנשי שם סימן קי"א ובפנקס הח"ק תמ"ח תמ"ט ונפטר בלובלין יום עש"ק כ"ו כסליו תס"ה. ג. הרבנית אשת הג"מ ישראל איסר האבד"ק לובלין בהר"ב מהרורא בתרא חתן המהרש"א. ד. הגאון מוה' ליפמאן אבד"ק חעלמא .

הגאון מוה' בנימין וואלף ר"א ר"ל הנ"ל בנוי היו : א. הרב הגדול מוה' משה ז"ל מלובלין נפטר שם ה' שבט תקי"א, הובא בספר אנשי שם סימן קי"א . ב. הרה"ג מוה' אלעזר אבי הרה"צ מו"ה בנימין וואלף, נפטר בלובלין י"ב שבט תקכ"א. ג. הרה"ג מוה' יחיאל מיכל רב בליפרשיהל בהכנ"ס דשם. ד. הרה"ג מוה' צבי הירש נפטר בלובלין כ"ו סבת תקי"א . ה. הרה"ג מוה' מאיר ז"ל האבד"ק חעלמא, אפטא, לובלין . ויש לו הסכמה בספר אהל יעקב חידושי אגרות, אבן העזר על מ"ס, ברית שלום, זרע ברך שלישי, זרע ישראל, מגן אברהם (הוצאה ראשונה אמשטרדאם), פנים מאירות ח"א, וחידושי הובא בספר קול יהודה תענית (דף כה). הגאון מוה' מאיר ז"ל היה חתן הגאון מו"ה דוד האבד"ק אוסטרהא בעל הט"ז והוליד ממנה האשה הצנועה מרת דאבריש אשת הגאון הפרנס דר"א מו"ה משה דאברישם כמבואר בספר מנחת משה (ווארשא תרמ"ב). אחרי פטירת אשתו לקח את הרבנית הצנועה מרת העסיא ע"ה בת הגאון מאור הגולה רבי רבי העשיל והוליד ממנה : א. הגאון המפורסם מוה' יהושע העשיל ז"ל מחעלמא פו"מ דר"א. יש לו הסכמה בס' דמשק אליעזר, חתן הגאון המפורסם יצחק ר' אשר-מק"ק רישו בהג"מ משולם זלמן מ"ק ווילנא בהג"מ בנימין וואלף אבד"ק זמיגראד בעמח"ס עיר בנימין (אחי הפרנס ר' חיים חתן ה"ר בנימין וואלף ר"א ר"ל), חתן הר"ר אברהם הלוי מקראקא חתן הג"מ יהושע מקראקא בע"ס מגיני שלמה ושו"ת פני יהושע. ב. הקצין המפורסם אביר הרועים התייר הגדול מוה' משה פרנס דר"א חתן הקצין המופלג מוה' שמעריל ז"ל חתן הג"מ וואל אבד"ק שעבערשין בע"ס מגיני זהב בן בתו של הג"מ דוד אבד"ק לבוב בעל הט"ז .

הגאון מוה' משה פרנס הנ"ל בנוי היו : א. הרבנית מרת בת שבע ע"ה אשת הקצין המופלא גן הדסים מוה' שמואל אבד"ק עיר חדש גליל קראקא אבי

הגאון מוה' אברהם יהושע העשיל מאפמא . ומנחתו כבוד בק"ק מעיבוב . חתן הקצין המופלג מוה' יעקב ז"ל מק"ק מוטשין בהרב מוה' יהושע ז"ל בהג"מ יעקב בע"ס ברכת יעקב . ב. הרבנית מרת וויטל אשת הג"מ שמואל (בהג"מ אליעזר ליפמאן היילפרין אבד"ק העלמא) אבי הג"מ אריה ליב היילפרין אבד"ק אפמא , סאמיטשוב , בע"ס חידושי מהר"א על גיטין (רבו של הג"מ יעקב יצחק „היהודי" מפרשיסחא) ויש לו הסכמה בס' מעשה חושב , חוסן ישועות . אבי הג"מ ישראל אבד"ק ווישיגראד, ווענגראווי והגליל . יש לו הסכמה בס' אלופי יהודה (ווארשא תקע"ח) , צמח לאברהם (שם תקנ"ה) . ג. הג"מ ישכר בעריש אבד"ק לובמלא הובא בס' אדני פו (פרשה לך) , יש לו הסכמה בס' בית לחם יהודה על יו"ד (זאלקווי תפ"ט) . ד. הג"מ עוזר אבד"ק באמבערג הובא בחק יעקב סימן תמ"ג סק"ז . ה. אשת הגאון מוה' יוסף אבד"ק לבוב, יש לו תשובות בשו"ת איתן האזרחי סימן כ"ב וסימן מ"ד, והובא בשו"ת צמח צדיק סימן מ"ב והסכים על ש"ך יו"ד, ונפטר בלבוב ביום ג' ט"ז תשרי תי"ב, והספידו באיתן האזרחי פרשה אמור, ויש לו הסכמה בס' נחלת יעקב (אמשטרדם תי"ב), אחי הגאון מוה' יעקב ר"מ דק"ק לבוב (בע"ס קיצור אברבנאל הובא בקאמאלאג לפרופיסור שטיינ-שניידער ויש לו הסכמה בס' זכרון משה וחתום בשו"ת מהר"ם מלובלין סימן קכ"ב) בחר"ר אליקים היילפרין הנקרא געץ, בהג"מ יוסף אשכנזי היילפרין. נפטר יום ה' ב' ניסן שפ"ב בק"ק פאדווי, בהג"מ יעקב יהושע היילפרין מאפמא וראב"ד בק"ק פאדווי, בע"ס שו"ת נחלת יעקב (פאדווי שפ"ג), והובא בשארית יוסף סימן ס' . בני ה"ר יוסף הנ"ל: א. הרה"ג מו"ה זאב וואלף . ב. ה"ר אריה ליב . ג. האשה מרת ליבא אשת הגאון מו"ה משה ב"ר דוד סג"ל הובא תשובתו בספר איתן האזרחי סימן מ"ג . ד. אשת הגאון מו"ה נחמן הכהן האבד"ק בעלזא, דובנא . יש לו הסכמה בס' לב אריה עה"ת , נחמת ציון , צפנת פענח חדש . הוא בן הגאון מוה' מאיר ראפפורט מגזע הג"מ שמחה מפרוסטיין בע"ס קול שמחה, שיר ליום השבת (פרוסטיין שס"ג), ב"ר גרשון כהן איש פורט רפא*) מוויניציא, אחי ה"ר יחיאל רפא (תלמיד המהר"ם פאדאווי ונפטר בוויניציא י"א סיון של"ז אבי הרה"ב חות יאיר הראשון) בנו הג"מ אברהם כהן רפא. נפטר בק"ק פורטו י"ז מרחשוון שנ"ד (אחי הג"מ אריה ליב אבד"ק פראג אבי הג"מ ישראל יחיאל ראפפורט מקראקא, נפטר שם שע"ד והספידו בספר איתן האזרחי. אבי הג"מ אברהם ראפפורט הכהן ז"ל שרענצילס האבד"ק לבוב בע"ס איתן האזרחי .

(ט) (הערה זו היא לצד 48 לסוף שורה 18) על מצבת אבן קבורתו בלובלין (בין הגאון מו"ה יצחק אייזיק אבד"ק לובלין בהג"מ אריה יהודה ליב סג"ל, ובין הג"מ צבי הירש אבד"ק לבוב לובלין בהג"מ זכריה הנביא) נכתבו הדברים האלה: „חשך השמש וירח קדר . בפטירת צאן קדשים רועה עדר. יום השישי ויכל המלוכה מכבוד מוריניו הגאון המפורסם מוה' מאיר זצוקלה"ח כי נעדר. אשר אור תורתו היתה זורחת בק' לובלין והגליל. ה' ימים במרחשוון נסתלק והלך בחדר לפניו מן החדר. לפרט פ'ג'ת' הרמע מעין כל לא נעדר וה' פרצות עמו יגדור תנצב"ה" .

(*) יעוין בס' תולדות אבי משפחת ראפפורט מאת הרה"ח רייפמאן ז"ל.

בני הג'מ נחמן הכהן הנ"ל: א. הגאון מוה' גרשון הכהן ראפורט אבד"ק בעלזא, הובא בפתח השער לס' אהל יוסף ובהקדמת בן בתו בספר הלכה אדם מישראל. ב. הגאון החסיד מוה' בנימין הכהן ראפורט מ"מ דק"ק בערוואן. ג. הרבנית מרת מיכלא אשת הג'מ אברהם עפשטיין מסאטנוב אבד"ק רעכניץ. הובא בספר אור נעלם סימן כ"ח פמ"א ח"ב סימן ס"ה. בן הג'מ מאיר הלוי בן האלוף הרופא הג'מ יחיאל מיכל עפשטיין חתן רבנו הלבוש, בתו מרת בילא ע"ה אשת הג'מ ראובן מלכוב. אבי הג'מ מרדכי גימפל ראבד"ק לבוב בע"ס מפלגו ראובן. ד. אשת הג'מ שמואל נפתלי הירץ אבד"ק בריסק בהג"מ אריה יהודה ליב אבד"ק סטאבניץ, זאמישמש, בריסק, קראקא, בע"ס שו"ת שאגת אריה וקול שחל, בהג"מ שמואל הירץ ז"ל בהג' בעל הב"ח (פתח השער לספר עין הדעת טוב, לנכדו). ה. הגאון מוה' משה מאיר הכהן ראפורט מלכוב. הובא בס' זכר החיים לבן אחיו הג'מ חיים כהן ראפורט דרוש ז'. ובפתח השער לס' ברוך מבנים אשר חתן הג'מ שמואל שמעלקא אבד"ק אוסטרעהא. הוא אבי הג'מ יצחק הכהן ראפורט ז"ל אבד"ק אוסטרעהא ואבי הג'מ ברוך אברהם ראפורט אבד"ק הוראדנא, פיורדא. נפטר שם כ"ג ניסן תק"ו (הובא בהערותי לאנשי שם להרה"ח ר"ש באבער סימן שנ"ב) ואבי הג'מ ישראל הכהן ראפורט אבד"ק ביחאווי, ואבי הרבנית אשת הג'מ נתן נטע אבד"ק טורביץ. יש לו תשובות בס' ברית אברהם (ברלין תקי"ד), ר"ח כהן מלכוב חיו"ד סימן ל"ז וסימן ל"ח ול"ט, חתנו הג'מ יוסף תאומים אבד"ק איסטראוויץ, וממנו משפחות גדולות עד דורינו לשם ולתפארת.

הגאון מו"ה ברוך אברהם הנ"ל בנו: א. אשת הג'מ שמואל שפירא אבד"ק פראג והביאו ביערת דבש ח"א דרוש י"ג, תורת הקנאות ליעביץ (צד 79) נפטר שם ט"ו שבט תק"י ונוסח מצבתו בגלעד סימן צ"ו. בן הג'מ אליהו שפירא אבד"ק טיקטין, פראג, בע"ס אליהו רבה או"ח, וחידושי גפ"ת, נפטר שם ח' ניסן תע"ב ונוסח מצבתו בגלעד סימן צ"ו. ב. הג'מ אריה ליב הכהן ראפורט אבד"ק שנייטיב, הייצפעלד, וירצבורג. ויש לו הסכמה בחי' הרא"ם עה"ת יו"ד חידושי מהר"ם לובלין (זולצבאך תקי"ב). ג. הג'מ צבי הירש הכהן ר"פ אבד"ק וואלירשטיין, האמבורג. ויש לו הסכמה בחידושי מהר"ם מלובלין (תקי"ב) אבי הג'מ שמחה בוגם ר"פ בע"ס חידושי הרשב"ץ על כתובות וגיטין. פרפרת רשב"ץ על תמניא אפי'. ואבי הג'מ יצחק כהנא אבד"ק בינא. הביאו בנודע ביהודה קמא סימן א' ויש לו הסכמה בספר מראה כהן. ד. הג'מ יצחק ראפורט אבד"ק וואלירשטיין. ויש לו הסכמה בס' אליהו רבה על מ"ס. ה. הג'מ זאב וואלף ר"פ מפזורדא. אבי הג'מ יצחק האבד"ק לייפניק בע"ס דרכי תשובה כת"י מאה שערים, אבי הג'מ בנימין זאב וואלף הכהן ר"פ האבד"ק פאפא, בע"ס שמלת בנימין, עדות לישראל והובא בתשובות איש ריבו החתם סופר חחו"מ, נפטר ועש"ק מ' ניסן תקצ"ד. ו. אשת הג'מ ישראל אבד"ק

אופיבאך, והובא בס' עיר דוד (דף ס"ח), בהג"מ נפתלי הירץ האבד"ק לבוב. ז. הג"מ שמחה הכהן ראפפורט אבד"ק הוראדנא לובלין. יש לו הסכמה בס' אור ישראל, בית יעקב (תצ"ו), וזע בירך שלישי, מניני שלמה, ראש יוסף על ש"ס, והובא בס' אוצרות חיים, לנכדו ר"ח מאוסטרהא ס"ו ע"א ע"ב, דברי אריה כת"י, כנסת יחזקאל סי' ט"ו ס"ז, עשרת צבי (דף נ"ז), עיר דוד סימן פ"ב, פרדס רמונים, קול יהודה, שכל טוב (זאלקאווי תק"ט) פ' לך ויחי. ויש לו פירושים בס' זכר החיים לבנו (דרוש ט"ו ט"ז), נפטר בק' שעברשין ז' אב תע"ז בדרך הלובי לקבל הרבנות דק' לבוב. ה"ר שמחה הנ"ל היה חתן הג"מ ישראל סווינחער אבד"ק דובנא. ובזיווג שני חתן הקצין ר' ירחמיאל מיוזיס מלבוב. בניו הם: א. הרבנית אשת הג"מ חיים יהודה ליב וויטינגא ז"ל אבד"ק קיראן, לבוב, יאריטשוב. נפטר שם ג' שבט תק"ל. ויש לו הסכמה בס' מאמר מרדכי עה"ת, מעמי המסורה, עדות ביהוסף (למר אחיו הג"מ יוסף מנלונג) והובא בהקדמת שו"ת בית יעקב להג"מ יעקב היילפרין אבד"ק זוואניץ. בהג"מ אליעזר סג"ל אבד"ק העלישוי. ב. הג"מ גרשון ראפפורט הכהן אבד"ק אייברענהיים (עלוים) מגענצא, נפטר שם כ' אייר תקכ"ח. ג. הרבנית מרת רבקה אשת הג"מ אריה ליב אבד"ק נאוהרדאק, וויטעפסק, בע"ס דברי אריה כת"י. ד. הג"מ נחמן הכהן ראפפורט חתן הקצין מוה' דוד כתבן חתן רבינו הש"ך. ה. הרבנית מרת שרה נפטרה בלובלין ד' אייר תקל"א אשת הג"מ צבי הירש אבד"ק האלבערשטאדט, והובא בס' זכר החיים, לגיסו (דרוש כ"ה) ובכמה ספרים. בהג"מ נפתלי הירץ אבד"ק קאוולי, מיטקין, לבוב. בהג"מ ישראל אשכנזי. בניו הובאו בהקדמת ספר מן דוד (הוצאה שניה). ו. הג"מ יוסף ראפפורט הכהן ראבד"ק פינסק, מינסק (תולדות הרב סדה"ד צד 4). ז. אשת הגאון המפורסם מוה' שלמה זלמן אבד"ק ביאלא, בהג"מ יעקב לורמיר אבי הג"מ צבי הירש אבד"ק לוקאטש, בע"ס חמרת צבי, אבי הה"צ מוה' יעקב, אבי הרב מוה' יחזקאל, אבי הקצין מוה' זלמן וויטקינד משקלאב. ח. הג"מ שלמה ר"פ הכהן האבד"ק חעלמא (ברכת יעקב, לנכדו). ט. הג"מ צבי הירש ר"פ הכהן אבד"ק וואלקאווסקי, בוקטשוויטש, הובא בספר דברי אריה וחתום בגב"ע ב"ת כנסת יחזקאל. י. הג"מ בנימין וואלף הכהן ראפפורט האבד"ק קאלמירא פוסק לוקאטש בע"ס גבולת בנימין עה"ת הובא בתשובות אחיו חאה"ע סימן א'. יא. הג"מ ישראל הכהן ראפפורט אבד"ק קאלוירא, פוסק, הובא בסיומא דספרא שבתשובות מר אחיו מוה' חיים הכהן הנ"ל. חותנו של הר"ר יצחק מוואלאוין אבי הגאונים המאוה"ג מוה' חיים אבד"ק וואלאוין והר"ר שלמה זלמן המשובח בספר תולדות אדם והר"ר שמחה והר"ר נחמן זי"ע. יב. הגאון מוה' חיים הכהן ראפפורט אבד"ק זיטעל, סלוצקין, בניו וצאצאיהם מפורסמים רבנים גדולים עד ימינו אלה.

הרב הגדול מוה' ישראל איסר אבד"ק לובלין חתן ר' אברהם בן הגאון ר' ליפמאן היילפרין הנ"ל הוליד: א. הרבנית מרת דרעויל ע"ה אשת הג"מ אליעזר

ליפמאן היילפרין אבד"ק העלמא, יש לו הסכמה בספר שערי שמים. בן הר' אברהם בר' ליפמאן הנ"ל וילדה לו את האשה מרת דינה ע"ה אשת הר' צבי הירש ז"ק וממנו כמה משפחות נכבדות הלא הנה כתובות על ספר דעת קדושים (פעטערבורג) ואחרי מות בעל נעוריה נשאת להגאון האדיר מו"ה אברהם אבד"ק נווארדהק וילדה לו את הג"מ ישראל איסר אבד"ק פינסק, ברוסק י). יש לו הסכמה בס' באר יצחק על תיקוני זוהר. עוד אחת מבנותיו היתה אשת זקני הגאון מו"ה עוזר אבד"ק מעזריטש רוצוועל ונפטר שם. ויש לו הסכמה בס' אבן שוהם (לונדן תקל"ב), ויש לו תשובות בשו"ת עמרת צבי כת"י להג"מ צבי הירש מברלין. כהגאון הקדוש רבינו אברהם איבש אבד"ק פפד"מ בע"ס ברכת אברהם עה"ת וש"ס.

הג"מ עוזר היה אבי הג"מ ישראל איסר אבד"ק ריצוועל חתן הקצין המפורסם בדורו מו"ה משה מלעוורטיב. הובא בפתח השער לס' מעין המרכות מבנו.

הג"מ ישראל איסר היה אבי הרבנית מרת גאלדה רבקה גיטל נפטרה בלובלין תקצ"ב. אשת הג"מ נתן שנתקבל לאבד"ק לובלין ונרפסו ממנו הגהות בסוף שו"ת שיבת ציון על הנוב"י (ווארשא תרמ"א), אבי הרב המאוה"ג המפורסם מו"ה אברהם איבש זי"ע מלובלין הוא מר אבי ועמרת ראשי תנצב"ה. הג"מ אברהם אבלי ז"ל פרנס דד"א יש לו הסכמה בספר דמשק אליעזר עה"ת נפטר בלובלין ד' דחז"ה פ"כ"א ניסן תק"ו, אבי הג"מ ישראל איסר, אבי הג"מ אברהם אשר אבד"ק אליק, אבי הג"מ יו"ט ליפמאן אבד"ק קאפוליא בע"ס קדושת יו"ט, נכדו בעת הג"מ יו"ט ליפמאן אבד"ק מיר.

הג"מ מרדכי ליבש'ס פרנס דד"א מק"ק זאלקווי. בניו: א. אשת הג"מ אלכסנדר שור בע"ס תבואת שור. ב. הג"מ אברהם אבלי אבד"ק זאלקווי חתן הקדוש מו"ה יצחק מזאלקווי. ג. אשת הקצין מו"ה יעקבקי מזאלקווי דובנא נכד המהר"ם מלובלין אבי הר"ר בנימין וואלף אבי הר"ר גדליהו חתום בלוחת העדות להר"ר יונתן מפראג אבי הרה"צ הג"מ אברהם חיים אבד"ק זלאמשוב בע"ס אורח לחיים. ד. הקצין הפרנס דד"א מו"ה ישראל איסר מזאלקווי הובא בהאסף תרנ"ד וזרעו לברכה גדולי מדינתנו עד היום. ה. אשת הג"מ יצחק הכהן ראפפורט מאוסטרהא הנ"ל חותנו של הג"מ אשר עניול אבד"ק פינטישוב (בר"ר דוד) יש לו תשובות בשבות יעקב ח"א סימן ק"ו יש לו הסכמה בספר ברית שלום, זרע ברך שלישי, לקח טוב (פפד"א תס"א), מדרש רבה (אמשט' תע"ה), מסגרת השולחן, נפטר בפינטישוב יום ה' י"א אדר תע"ו חותנו של מר

(י) מזכרונותיו עיין במכתבי הנדפס לספר עיר תהלה תולדות רבני עיר ברוסק. עוד מתולדותיו תמצא בהקדמה לספר אגודת אויב על דרוש להג"מ משה זאב אבד"ק טיקטין ובסוף ספר בית יעקב להג"מ יעקב היילפרין אבד"ק ווואניץ ובספר זכרון טוב מהרה"ג מנעשכיו (פעטרוקאב).

זקני הג"מ יהושע העשיל אבד"ק וולין טארלא (בהר"ר ישכר בעריש מקראקא . בהר"ר העשיל מקראקא) חותנו של מר זקני הג"מ יעקב יוקיל הלוי איש הורוויץ אבד"ק באלחזה בראד גלוגא , ועליו סמכו הגאונים בעל פני יהושע והכרתי ופילתי לדון ולהורות (וסילק עצמו כמבואר בלוחת העדות במכתב הר' אשר לעמיל ראבד"ק גלוגא) נפטר בק' גלוגא י"ג אלול תקמ"ז . בניו יבאו אי"ה בתולדות זקננו הר"ר העשיל מקראקא אשר אתנו בכתובים .

ו

שמות הרבנים וגדולים שהובאו בשו"ת מהר"ם מלובלין

אלה שמות הגדולים אנשי השם שהביא רבינו מהר"ם ז"ל בשו"ת שלו :
 א. הגאון מו"ה פייבש אבד"ק שידליב ברוסק קראקא הביאו בתשובות סי' ב' פ"א . הוא רבו של הב"ח הביאו בתשובותיו סי' ל"ד פ"ז גאוני בתראי סי' מ"ד מ"ו אור"ח סימן תקפ"ד סק"ב ויו"ד סימן ע"ט והביאו בכבוד חכמים ובס' אליהו רבה אור"ח . ב. הג"מ יצחק י"ל הביאו סימן מ"ז . ג. הג"מ משה ב"ר גד מווירמיווא הביאו בס' כ"א ופ"ח לבעוס על הר' יוסף אשכנזי האבד"ק מיץ . ובהערות לעיר הצדק (צד 34) הביא דברי הר' יוסף מרירות על המחבר , שמצא אור"ח ש"ב ר' יוסף כהן צדק מלונדן . ד. הג"מ מאיר י"ב סג"ל הביאו בתשובותיו סימן כ"ה וסימן ק"א . ה. הג"מ שמעון וואלף אווערבוך הביאו בתשובותיו סימן כ"ו (עיון כרם שלמה תולדות הרש"ל פרק י"ז) . ו. הג"מ דוד ב"ר יעקב הביאו סימן כ"ח ובשו"ת הב"ח סימן פ"א ובעיר הצדק בהערות (צד 35) ובעיר תהלה . חיבר חידושי הלכות (שאלוניקו ש"י) , היה אבד"ק שעברשין . ז. הג"מ יהודה ליוואי המכונה מהר"ל מפראג הביאו סימן נ"א נפטר בפראג ח"י אלול שס"ט . ח. הג"מ צבי הירש הביאו בתשובותיו סי' נ"ב וקי"ג . ובתשובת משאת בנימין סימן ק"ח הביא : „מו"ה יעקב ומו"ה צבי הירש י"צ" . לדעתי הוא הג"מ נפתלי הירש מרגליות ז"ל מלודמיר הובא בשו"ת הב"ח ססי' ע' ונפטר שם שפ"ב . ט. הג"מ זיסקינד סג"ל הביאו בתשו' ק"ד ומ"ב סי' מ"ז ר"מ דלבוב ונפטר שם י"ג ניסן ת"א . ובסי' נ"ג שם , הוא הג"מ זיסקינד מלובלין בן הג"מ יונתן נפטר בלובלין י"ד שבט ת"ג . י . הג"מ מרדכי יפה הובא שם סימן נ"ז וסימן קכ"ג הוא הר"ב הלבושים נפטר בפונזין ג' אדר"ש שע"ב . יא . הג"מ דוד סג"ל

(א) אולי זה היה הג"מ יצחק אייזיק בר' יחיאל אבד"ק לבוב שבא עם המהר"ם עה"ח בוועד דר"א בלובלין שלא ישתדל לקנות הרבנות המובא במכתבי לעיר תהלה .
 (ב) כנראה שזה היה הג"מ מאיר עפשטיין אבד"ק ווענגראווי . אבי הג"מ אברהם עפשטיין אבד"ק הוראדנא ברוסק . אבי החכם המופלג מו"ה יחיאל מיכל עפשטיין . חתן הר"ב הלבוש וכנראה שהג"מ מאיר הנ"ל היה חתן ה"ר ישראל בן הר"ר שכנא . הביאו בס' ברכות המים שמות אנשים אות ש"ן .

היה אבד"ק מאנוסטריסק ור"מ דק"ק לכוב ושם נפטר כ"א בסלוי ת"מ, הובא בשו"ת איתן האזרחי סי' י"ט מ"ג הביאו בתשרי ע"ו. י"ב. מחותנו יג) הג"מ ישבר אבד"ק ווירמיווא (מקודם היה אבד"ק פינסק) בה"ג מ"ה נתן שפירא מהוראדנא הביאו בשו"ת סימן פ"ח והובא במגלה עמוקות פ' שמות. י"ג. הג"מ משה מת אבד"ק אפמא גליל קראקא בע"ס מטה משה הביאו שם בשו"ת סימן פ"ח והביאו בתשובות משאת בנימין (עיין שם ושארית לש"ב הרה"ח יוסף כהן צדק). י"ד. הג"מ ל"ב אבד"ק בריסק הר"ב מנחת יהודה עה"ת שם. מ"ו. הג"מ יוסף אבד"ק לכוב הוא ר' יוסף קאזי. ט"ז. הג"מ נפתלי צבי הירש אלמשילר בה"ר אשר שם סימן פ"ט אבד"ק קאנסטינא ואולי הוא ה"ר נפתלי הירש מלודמיר. יז. הג"מ שמואל. הוא ה"ר שמואל ב"ר משה ר' הלל'ס המובא בפתח השער לספר בית הלל. אבי הג"מ משה מאק אבד"ק שאריגראד וחותנו של הר"ב פני יהושע. יח. הג"מ בנימין שלום אבד"ק פודהייץ שם בתשובותיו סימן ק"י. יט. הג"מ שבת"י) מפרעמיסלא סימן פ'. כ. הג"מ שלמה רופא הביאו סימן ק"א והובא בהערות לעיר הצדק (צד 10) ובהערות ש"ב הרה"ח שוח"ה שם (צד 68) ובכרם שלמה תולדות הרש"ל (צד ל"ג) ובהערותי לאנשי שם סימן קל"ה. כ"א. הג"מ יואל הלוי הביאו שם ונפטר בלכוב. הביאו בברכת המים אות ע'. כ"ב. הג"מ בנימין הביאו שם סימן ק"ב. אבד"ק טיקמין בע"ס משאת בנימין והוא הביא בספרו סימן פ"ח את המהר"ם ומובא בשו"ת הב"ח סימן פ"א. כ"ג. ר' משה מקאמארני סימן ק"ט ובשו"ת גבעת שאול לה"ר שאול אבד"ק לאמז, משנת תק"י, מתחם את עצמו ג"כ לנין ונכד של המהר"ם מלובלין וחתן ה"ר יצחק כהנא שפירא בן הרהמ"ח ספר מפלגי ראובן לה"ר מרדכי גימפיל ב"ר ראובן משנת תק"ב, כתב שאביו היה חתן ה"ר מרדכי גימפל ב"ר יעקב בהג"מ שמואל רעבלים נכד המהר"ם מלובלין. כ"ד. הג"מ אברהם הביאו בשו"ת קכ"ז הוא ה"ר אבא מקראקא שהביאו בשו"ת ב"ח החדשות סי' מ"ב שהתפלל באותו בחכנ"ם ועמד למעונו נגד החון. ואחד מהם היה דן מורנא שהביא בתשובותיו קכ"ז, אבל המחלקות היתה בק' בעלו כי זמן בא הב"ח לקראקא היה שנת שע"ט (תשובות ב"ח סימן צ"ח) ואז לא היה המהר"ם בהאי עלמא.

יג) ובנראה שהג"מ יצחק כ"ץ שפירא חותנו של המהר"ם היה קרובו, לזה קראו מחותנו.

* אדות הגאון ר' שבת'י מפרעמיסלא עיין האסיף תרמ"ט צד 125 — 129 שמה נכתבה תולדותו ע"י הרה"ח הנודע פרופיסור קויפמאן ועיין גם בהאסיף תרמ"ח צד 197.
הערת העורך

המהר"ם והלך נפשו

(מלואים למאמר הקודם)

המהר"ם החזיק ישיבה. מרדתו עמדה. תלמידים רבים נהרו אליה. המהר"ם ותלמידיו. דרך למודו בכלל ובישיבה ובחידושו בפרט. לשון ארוכה וקצרה. מהר"ם אהב לישא וליתן בשו"ת. דרכו בהן. לפעמים אהב להגיה ולפעמים חש להגיה. רוח בקורת מפעם בקרבו.

רבינו מהר"ם מלובלין (ח) הרביץ תורה בישראל והקים ישיבה גדולה רמה ונשאה"ב, והוא המיץ שמה לקחו בתלמוד ותוספות. הישיבה שלו עשתה לה שם על פני חוץ ותלמידים רבים נהרו אליה ועשו בה חיל, ורבים יצאו ממנה ונעשו לראשי ישיבות ומורי הוראה בישראל"ג. הישיבה היתה חכובה עליו במאד והקדיש לה כל עתותיו. ועד כמה היה מרוד בעניני הישיבה והלמודים שלמד בה נראה מזה, שלעתים תכופות חתם את עצמו: „הטרוד כעת בעסקי הזמנים בלמודים התורנים האלהיים כדי לרוות צמאון בני ישיבתי החשובה"ד, „אני עמוס בעול עבודת שמים להספיק ולרוות צמאון ישיבתי"ה, „הטרוד כעת במרדת הזמן בלמודים התורניים כדי לרוות צמאון בני ישיבתי"ו, „ומאפס הפנאי וטרדת הזמן ברוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והמהוללה יצ"ו בדברים הלמודים האלהיים"ז, „הטרוד במרדת הזמן כדי לרוות צמאון בני ישיבתי החמודה והמהוללה בלמודים האלהיים"ח, „הטרוד במרדות עבודת אלהא רבה עבודת הקדש, קודש קדשים, כדי לרוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והחשובה בלמודים האלהיים"ט. „אין לי כעת להאריך בראיות מרוב הטרדה המוטלת עלי כעת בהתהלל זמן הלימוד עם בני ישיבתי המפוארה יצ"ו שיש לי כעת ת"ל"י, „הטרוד כעת במרדת עבודת הש"י ותורתנו הקדושה לרוות צמאון בני ישיבתי הגדולה והחשובה יניקא וקשישא העומדים על משמר פקודת דת מורשה"י. כה נראה את המהר"ם מרוד מאד בעניני הישיבה והלמודים שבה. ומה ישמח עליו לבו בראותו אשר תלמידיו עושים חיל בלמודים: „הגיעוני דבריך ודברי שאלתך, יכתוב לאחד מתלמידיו, וששתי עליהם כעל כל הון, בראותי שכלך הוץ עולה במעלות העיון וטהרת עיוןך פונה אל התכלית מבחר התכליות"ב. דרך לימודו בהישיבה היתה באריכות לשון יג, „לפרש סוגיא דשמעתין בפלפול עמוק ומחודד"יד, „ע"ד היופי והנעימות"טו. לא כן היתה דרכו

ח) נקרא בפי כל בשם „מהר"ם מלובלין" על שם עיר מולדתו לובלין. ראה גראטץ בספרו גד"כרך י' צד 59. ג) שו"ת מהר"ם מלובלין סימן פ"א. ג) שם סימן פ"ה. ד) שם סימן פ'. ה) שם סימן פ"א (1) שם. ז) שם סימן צ'. ח) שם סימן ק'. ט) שם סימן קי"א. י) שם סימן קכ"א. יא) שם סימן קכ"ה. יב) שם סימן צ"ב. יג) ראה חידושי מהר"ם לע"ז כ"ב ולגדה ב'. יד) חידושי החולין ב'. טו) שם ט'.

בחידושו על התלמוד ותוספות, שמה הוא אוהב רק את הפשט הפשוט (א) ולדבר בלשון קצרה, כאשר אומר: „ויש עוד לפרש כוונת התוספות בדרך אחר אלא שאין להאריך“ (ב), „אבל כאן אין להאריך“ (ג). ולפעמים הפסיק מדקדוקיו שהי' לו לדקדק עוד, כדי שלא להאריך בדברים, כמו שאומר: „ועוד יש לדקדק דקדוקים רבים בשיטה זו אלא שאין להאריך“ (ד). ועד כמה חש להאריכות נראה מזה שאומר: „כמה שכתבתי והרחבתי בו לשון ה' יכפר בעדי“ (ה), כי „ברוב דברים לא יחדל“ (ו). ואם לפעמים כיוצא מן הכלל האריך בפירוש דבר אחד מצא מחויב לנפשו לתרץ את עצמו מה ראה על ככה לצאת מגדרו. משום שראה: „התלמידים נבוכים בו“ (ז), או „כדי להקל העיון מהתלמידים“ (ח), „שלא יצטרכו התלמידים להטריד שכלם בזה“ (ט), או „כדי להלהיב לב התלמידים ולפתוח לפניהם פתח העיון וחדוד הלכה“ (י). ולפעמים האריך בפירושו להטעים דבריו משום שראה: „מקצת מתחכמים לפרש . . . בדרך רחוק מהאמת“ (יא). אבל בתשובותיו שהשיב לשואליו בדבר הלכה היתה דרכו „להשיב בארוכה“ (יב), „בראיות מדברי הגמרא והפוסקים הראשונים ואחרונים (ג)“.

רבינו מהר"ם אהב לישא וליתן בדבר הלכה, ובשמהת לב השיב לשואליו דבר. ושאלתי ובקשתי, יכתוב מהר"ם לאחד משואליו, שבכל זמן שיבאו ליד כ"ת איזה דברי שאלות ותשובות כאלה וכיוצא אל תסתירו פניכם ממני כי ששון לבי המה להשיב לשואלי דבר" (ד). „אם יתחדשו אצלכם עוד שאלות ברינים והוראות הנני מוכן להשיב לכל שואל כי באלה חפצתי“ (טו), „הלא זה פעלי ומעשה ידי תמיד ושערי פתוחים להשיב לכל שואלי דבר כיד ה' הטובה עלי“ (טז), „כי באלה חפצתי להשיב תמיד לכל שואלי דבר כפי אשר יורני מן השמים“ (יז).

המהר"ם לא חש לחרם שהחרים רבינו גרשום מה"ג (יח) על המגיהים ספר התלמוד ופה ושם נראה אותו אומר: „ג"ל דטעות נפל בספרים“ (יט), „נראה להגיה“ (כ), „בן צריך להגיה“ (כא), „טעות סופר וצריך לגרום“ (כב), „טעות סופר וצ"ל“ (כג), „ג"ל דטעות סופר הוא וצריך למחוק“ (כד), „טעות סופר הוא“ (כה), „והספרים מוטעים וחסרים“ (כו), „והספרים לפנינו מוטעים“ (כז). לפעמים הגיה גם במקום שאיננה נחוצה ההגחה, כמו שאומר: „נראה לי להגיה . . . ואע"ג דיש לישב הספרים שלפנינו זה נראה יותר“ (כח). לפעמים חש לשבש ולהגיה ואומר: „ואי לא מסתפינא דט"ס הוא“ (כט), „ואי לא מסתפינא הוה אמינא דראי לגרום“ (ל), „ואי לא מסתפינא

(א) חידושו לחולין ט"ז. (ב) שם פ"א. (ג) שם ק"ד. (ד) ע"ז ס"ו. (ה) שו"ת מהר"ם סימן פ"ג. (ו) נדה ד'. (ז) שבת ד'. מ"ז. (ח) שם ל"ז. (ט) שם כ"ו. (י) חידושו לכת"ב קמ"ח. (יא) שם בבבא מציעא ס"ב. (יב) שו"ת מהר"ם סי' קל"ו. (יג) שם סימן קל"ה. (יד) שם סימן י"ז. (טו) שם סימן י"ט. (טז) שם סימן ק"ג. (יז) שם סימן ק"ז. (יח) עיון במאמרנו רבינו מישה איסרלש פרק ז' (יט) חידושו לגיטין ה'. (כ) שם ו'. (כא) שם מ"ט. (כב) שם נ"ד. (כג) שם ס"ב. (כד) בבא מציעא כ' בחידושו. (כה) שם נ"ו. (כו) מכות ט"ו שם. (כז) נדה ו' שם. (כח) חידושו ליבמות ג"מ. (כט) שם שבת נ"ה. (ל) שם סנהדרין ד'.

ה"א דט"ס הוא" ח), „ואי לא מסתפינא הייתי אומר למחוק . . . צ"ו, „ואי לא מסתפינא מחבראי אמינא דהאי . . . לא שייך לרבור זה . . . אלא שהסופרים טעו וכתבוהו כאן" ג). לפעמים רוח הבקורת מפעם בקרבו ו„בפנים שוחקות" אומר: „דרשא דת"כ אסמכתא בעלמא היא" ד), „י"ל שדרך דרש הוא" ה), „דאין דרך התנא דברייתא למידק כל כך בלישנא" ו), ועל זאת שאמרו ז' חז"ל והביאם רש"י „דאותן לויים שעלו עמו (עם עזרא) היו קצוצי בהונות כשאמר להם נבוכדנצר שירו לנו משיר ציון עמדו וקצצו בהונותיהן" ח), מתמיה מהר"ם ואומר: „ודבר תמיה הוא שחיו כל אותן הימים עד שחזרו מן הגולה" ט). ועל המנהגים הקדושים בעיני התלמודיים י' הוא אומר: „דיש חילוק בין מנהג חשוב לשאינו חשוב" יא). ואינו אומר כרש"ל „שמנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד אעפ"י שמצאו לו סמך מן המקרא ולא דוקא מנהג חכמים אלא אפילו מנהג ספנים וחמרים" יב).

ב.

מהר"ם וחוק דעתו. מההר"ם ותוספות. התנגדותו למהרש"א, רש"ל, רבי יוסף קארו. התנגדותו לשו"ע, אי סבלנתו. נשא פנים לגאונים ואחרונים, מהר"ם לא היה חוקר ולא היה מקובל. האמין בקבלה וקדושתה.

ישנם חכמים רבים אשר מדי יחקרו ויגידו דבר או אז יחתמו המה כטבעתם שהאמת אתם. וגם אם יבואו כל הרוחות שבעולם לא יזיוון אותם ממקומם. וביותר נראה אצל החכמים המפלפלים בדבריהם: כאשר המה האריכו בדבריהם הרבה אודות הדבר הזה ידמו בלבבם אשר בודאי כווננו המה אל מטרת האמת ואתם הצדק ודעתם זאת יודיעו לכל. ואחד מן הגדולים האלה היה רבינו מהר"ם, הוא אומר בחווק דעתו: „האמת הברור הוא כאשר כתבתי בלי שום ספק" יג), „ואין לזו ממה שכתבתי" יד), „מה שכתבנו נראה לי אמת ברור" טו), „ועפ"י דרך זה יבאו דברי התוספות על נכון" טז), „וא"א לישב באופן אחר כי אם כאשר כתבתי" יז), „ומה שכתבתי נראה לי נכון" יח), „אין לפרש באופן אחר אלא כאשר כתבתי למעלה" יט), „לפי מה שכתבתי עולה הכל כהוגן" כ), „לפי מה שכתבתי יתישב שפיר" כא), „כן נראה לי . . . ובענין אחר א"א ליישב" כב), „זה נראה לי ברור בלתי ספק כלל" כג), „לפי מה שכתבתי אתי שפיר" כד), „כן נראה לי ונכון הוא" כה), ובטוח אנכי שגדולי המורים יסכימו גם כן לדעתי" כו), „מה שכתבתי הוא קרוב ונכון" כז), לפי

ח) בחידושו ביצה ה'. כ) שם חולין פ"ד. ג) שם גטין ג'. ד) שם עירובין לא. ה) שם ב' ו' שם ב"ק ד'. ז) ילקוט תהלים עה"ב על נהרות בכל וכו'. ח) רש"י קדושין ס"ט. ט) חידושי מהר"ם ליבמות פ"ו. י) עיין מאמרנו רבינו משה איסרלש פרק יו"ד. יא) חידושי מהר"ם לפסחים נ"א. יב) ים של שלמה ב"ק פ"י סימן מ"ב ועיין מאמרנו הנ"ל פרק יו"ד. יג) שו"ת מהר"ם סימן קי"א. יד) שם קכ"ו. טו) חידושי מהר"ם לישבת ל"ט. טז) שם ב' ז'. ז) חידושו לביצה כ"ט. יח) שבת ס'. יט) שם ס"ז. כ) שם פ"ד. כא) שם צ"ט. כב) בב"ב ח' כג. ע"ז ח' כד. שם מ"ה. כה) שו"ת מהר"ם סימן ק"ה. טו) שם קל"ח. כז) גטין ס'. (8)

מה שכתבתי אין כאן קושיא כלל" (ח), "ולפי מה שכתבתי אתי שפיר" (ז), ועכ"פ כוונת התוספות א"א לישב באופן אחר כי אם כאשר כתבתי" (ג), "ואני פירשתי סוגיא זו בדרך לימוד הישיבה בדרך נכון מאד" (ד), "וברוך זה יתישב הכל כהוגן" (ה), "ואין כאן קושיא כלל" (ו), "ולפי מה שכתבתי בנמרא אתי שפיר בפשיטות" (ז), "ולפי פירושינו עולה הכל כהוגן בלי שום גמגום" (ח), "לפי מה שכתבתי עולה הכל שפיר" (ט), "לפי מה שפירשתי אתי שפיר" (י), "הדרך שכתבתי שאני מורה בו הוא הנכון לכל הדעות ואין בו ספק ופקפוק" (יא), "כן נראה לי ונכון הוא" (יב), "מכל אלה נראה עד כמה היה חזק בדעתו להאמין אשר כל דבריו אמת וצדק" (יג), "ויותר נשתומם לראות עד כמה היה תקיף בדעתו שהוא מתמיה אם אחר גדול אמר שלא כדבריו, כאשר אומר: "ועמדתי מרעיד מחריש על דברי הרא"ש הנ"ל שהרי פירוש הברייתא הוא פשוט כאשר כתבת" (יד), "חזק דעתו נתן לו ידים לבקר אחר גדולים אנשי השם: התוספות שכל מגמת המהר"ם בחידושיו היתה, לפרשם ולהיות להם לסתרה" (טו), גם המה לא יכלו לעמוד בפני בקורתו ואומר: "דברי התוספות בדבור זה הן מגומגמים" (טז), "לשון התוספות מגומגם ומיותר" (יז), "כל לשון התוספות במסכת זו (ביצה) מגומגם ואינו מדוקדק" (יח), "לשון זה של התוספות אינו מדוקדק" (יט), ולפעמים הוא אומר: "דלשון זה איזה גליון הוא וטעו הסופרים וכתבוהו בפנים" (כ), "מתוך לשון דבור זה מוכיח שאינו מגוף התוספות וגליון הוא" (כא), "גליון הוא ואינו מדברי התוספות" (כב), "אין זה מדברי התוספות רק גליון הוא וטעה הסופר וכתבו בפנים" (כג), "כל זה גליון הוא" (כד), "איזה תלמיד טועה הגיה" (כה).

כן הוא מבקר את המהרש"א ואם כי לא זכר שמו המפורש אבל המתבונן היטב בדברי מהר"ם יראה אשר על המהרש"א יסבו. הנה הוא אומר: "ואע"ג שדברים פשוטים הם לכל מי שיש לו עיון בתוספות מ"מ כתבתי זאת שראיתי הפירושים הנדפסים חדשים מקרוב באו וראיתי שפירשו דברי התוספות ורש"י בדרך זר ורחוק ובדרך שאיננו נכון ע"כ כתבתי זאת שלא יטעו אחריו" (כו). והלאה הוא אומר: "גם בכאן כתב אותו מפרש בדברי התוספות דברים שאינם נכונים" (כז), "וראיתי בדברי אחד בזמנינו שכתב כאן בביאור דברי התוספות... אבל ממה שכתבתי אתה רואה שהוא לא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש ושגגה היא בידו" (כח), "והארכת בדברים הללו הפשוטים כדי להוציא מלב המעיין הדברים שאינם אמתיים שכתב כאן אותו המפרש הנזכר לעיל מיניה בסמוך,

(ח) גיטין ס"ג. (ג) סנהדרין ד'. (ג) ביצה כ"ט. (ד) בבא קמא ד'. (ה) שם. (ו) שם כ'. (ז) חולין כ"ט. (ח) שם מ"ד. (ט) שם נ"י. (י) שם פ"ה. (יא) שו"ת מהר"ם סימן צ"ב. (יב) שם סימן ק"ה. (יג) ברוב תשובותיו חתם את עצמו "כתבתי למען האמת". (יד) שו"ת סימן קי"א. (טו) חידושי לחולין ק"ד. (טז) סוכה י'. (יז) ביצה ה'. (יח) שם ז'. (יט) סנהדרין ע"ד. (כ) חולין ק"ה. (כא) ביצה ל"א. (כב) חולין כ"ג. (כג) נדה ו'. (כד) בבא מציעא נ'. (כה) בבא קמא ב'. (כו) חידושי מהר"ם לשבת נ"ח. (כז) שם. (כח) שם פ"ד ועי"ש במהרש"א.

שממה שכתבתי יבין המעיין שאין מקום לדבריו והן דברים שאין ראוי לכתב ואין צריבין סתירה כי הן נסתרין מעצמן" (ה), "והארכתי בזה הגם שפשמ דברי התוספות פשוט שכן הוא, אלא שראיתי מקצת מתחכמים לפרש דברי התוספות הללו בדרך רחוק מהאמת, וכדי להוציא מלבם כתבתי זה" (ב), "והארכתי בפירוש דבור התוספות זה הגם שדברים פשוטים הן משום שראיתי מי שפירש דבור זה בדרך זר משובש ושקר וכדי שלא ימעו אחריו הוכרחתי לכאר דברי התוספות על נכון" (ג). מכל זאת נראה אשר רק על המהרש"א ירמוז בדבריו על דבר "הפירושים הנדפסים חדשים מקרוב באו" אשר בימיו ראו חידושי המהרש"א אור בפעם הראשונה. גם על הרש"ל שהוא בעצמו מכנהו בשם "פה קרוש" (ד) הוציא משפט: "שלא עמד או לא ראה על תוכן שיטת הסוגיא" (ה), "ודברי ספר חכמת שלמה לא נהרא לי" (ו), "והשתא לא נצטרך לדחוק לפירושו של ספר חכמת שלמה, כי אין משמעות התוספות בדבריו" (ז), "בספר חכמת שלמה רצה לישב הגורס... אבל דחוק הוא" (ח), "ובספר ח"ש כתוב... ורחוק מאד" (ט) "ומה שכתב בספר ח"ש ע"ז נ"ל דשלא לצורך הוא" י, "ופירש בו פירוש דחוק" (יא), "בספר ח"ש מגיה... אבל לא יתיישב שפיר" (יב), "והארכתי בדברים הפשוטים כדי להוציא מדברי ספר חכמת שלמה שכתב בדבור זה דברים שאינם ואי אפשר לסובלן" (יג), "ותירץ מה שתירץ בדחוק" (יד), "ומה מאד רחוקים דבריו ממנו" (טו), "ודברי ספר ח"ש בפירוש דבור זה רחוקים הם בעיני" (טז), "תירוצו דחוק מאד" (יז), "פירושו דחוק" (יח). ועל רבי יוסף קארו הוא אומר: "הלא האמת תעשה דרכה ששגגה היא ביד הכית יוסף" (יט), "שמה שכתב הכית יוסף... שגגה היא בידו" (כ).

"בצאת ספר שלחן ערוך למהר"י קארו לאור עשה רושם בעולם" (כא) והרבה גדולי עמינו בזמן ההוא לא היו נוחים ממנו כאשר הרבה מגדולינו קמו נגד היד החזקה של הרמב"ם אשר הראשון הלך בעקבות זה האחרון (כב). ובארצות פולין קמו נגד השלחן ערוך שני גדולים אנשי השם: הגאון המבקר רש"ל (כג), ורבינו מהר"ם. זה האחרון הוציא כל רוחו עליו ואומר: "אין ממנהגי ומדרכי להיות עסקי בדברי בעלי השו"ע וקל וחומר לבנות יסוד באיזה הוראה על דקדוק סודות דבריהם, כי לא נתנו מרועה אחר רק הם דברים נלקטים מחוברים מדברים נלקטים נפרדים שכמה פעמים לא יוצרק חבורם" (כד),

(א) חידושי מהר"ם לשבת פ"ד. ועי"ש במהרש"א. (ב) בבא מציעא ס"ב וע"ש במהרש"א. (ג) סנהדרין ע"א. (ד) שו"ת מהר"ם סי' קי"ג. (ה) חולין כ"ה. (ו) קרושין ג'. (ז) יבמות צ"א. (ח) חידושי מהר"ם לנדה ט"ז. (ט) יבמות ט"ז. (י) שם ה'. (יא) שבת ק"ל. (יב) שם ס'. (יג) סוכה ל"א. (יד) עירובין ב'. (טו) בבא מציעא ס"ה. (טז) שם ס"א. (יז) שבת מ'. (יח) שם ט"ז. (יט) שו"ת מהר"ם סימן קי"א. (כ) שם סימן קי"ד. (כא) רבי איזיק הירש ווייס בדור דור ודורשו ח"ה צד 294. (כב) עיין דור דור ודורשו הנ"ל. (כג) בהקדמתו ליש"ש חולין ושם פ"א סימן י"ב ועיין בספרי כרם שלמה פי"ב. (כד) שו"ת מהר"ם סימן י"א.

„אין מדרכי להעמיד שום יסוד ובנין של פסק דין על ספרים כאלו שהם כראשי פרקים ואינם מובנים ורכים נבשלים בדבריהם להתיר את האיסור או לזכות את החייב או בהיפוך בעו"ה" (ח). מכל אלה נראה למדי את תוקף דעתו של רבינו מהר"ם, וביותר נראה את חוזק דעתו ואי סבלנותו מדי פגע איש בכבודו והרס את דבריו, או אז הוציא את כל מגפותיו אל לב המולולו ושפך עליו בוז וקיקלון במדה נפרזה ולא יכולת מעצור לרוחו הכועס, כמו שכותב: „שעמד אחד שאינו מבעלי הוראה ואינו בן גילי כלל נקרא בשמו ר' יוסף אשכנזי וזדון לבו השיאו לסתור דברי ושלח יד לשוננו וכתב עלי דברים שלא ניתנו לכתוב על איש כמוני. . . איה אפוא דברי השפל שכתב עלי דברים שאינם כדאי לכותבם. . . כל מי שיש לו עינים לראות יראה שכל דבריו הם הפך האמת. . . שאף לפי סברתו הכוזבת של אותו הבזוי והשפל. . . שאינו כדאי בעיני להתוכח עמו לסתור דבריו כי אחרי מי ארדוף הלא המפורסמות אין צריכין ראייה ומופת, גם אין זה דרך התפארות ממני כאשר ידוע ומפורסם הוא שת"ל העמדת תלמידים הגונים הרבה ככל הגדולים הקדמונים ורוב תלמידי המה היום כולם ראשי ישיבות ומורי הוראה בישראל אשר השפל והנזוף הנזכר אינו כאחד מתלמידי תלמידיהם, והביטו נא וראו טפשות לבו של אותו האיש. . . וכבר עלה על דעתי לגלות קלונו ברבים ולהרים המצנפת והעמרה מראשו פ"ה בב"ה הגדול דק"ק לובלין בהתאסף קיבוץ גדול מראשי ישיבות ומנהיגי כל הארצות ביומא דשוקא, אך חזרתי ממחשבתי זאת מלעשות זאת בפרסום גדול כזה פן יהיה לו לכבוד שאיש כמוני ישפל בשפל כמותו" (ג). ואם כי היה תקוף בדעתו עכ"ו הרכין ראשו נגד גאוני קדמונים: „כיון שיצא מפי הרי"ף והרמב"ם ז"ל ראוי לחוש לדבריהם" (ג), „הלא מאורי של עולם המה אשר באורם נראה אור" (ד), „ומי יקל ראשו להקל כנגד אבות העולם אלא לשית לב לדעתם" (ה), „שגם אנכי על כרחי במלה דעתי אצל דעת הרשב"א" (ו), וביותר נהג כבוד לאחרונים ובטל דעתו נגד דעתם. ומנהגו היה „תמיד לשמוע לעצת חכמים אחרונים" (ז), „ומאנתי כזה בתחלת המחשבה בתכלית המיאון בסבת ומעם לשמוע לעצת מה שכתבו האחרונים" (ח). ודחה גם דברי התוספות נגד האחרונים (ט), גם דחה דברי הרמב"ם (י) ומדרכי (יא) ומורחי (יב) נגד האחרונים.

כל הספרים שחיבר המהר"ם ז"ל הנדפסים ואשר עדיין בכתובים (יג) לא חיברו כי אם לפלפול ושור"ת להלכה ולמעשה, ולא נמצא בהם דבריו

(ח) שור"ת רמ"א סימן קל"ה. (ב) שם סימן פ"ח. (ג) שם סימן ו'. (ד) שם סימן כ'.
 (ה) שור"ת מהר"ם סימן קל"ג. (ו) שם קל"א. (ז) שם סימן כ"ב. (ח) שם סימן כ"ז. (ט) ע"ש סימן קי"ד.
 (י) שם קל"ג. (יא) שם קל"ג. (יב) שם. (יג) ספריו אשר בכתובים שמותם ותוכנם נכתבו ע"י בניו בהקדמת שור"ת מהר"ם.

בעניני הפילוסופיא או הקבלה, שזאת האחרונה משלה ממשלה רבה בימיו ובארצו. ובחידושויו לש"ם כשהגיע לאגרות שיש בהן ענין רב להחוקרים מצד זה ולהמקובלים מצד זה לענות בו, דלג הוא עליהן ולא שעה להן ולא פירשן כיתר בני גילו הרש"ל מהרש"א רמ"א, אשר הראשון פירשן בדרך הקבלה (ח), והאמצעי בדרכי הקבלה והחקירה (ז), והאחרון בדרך החקירה (ג) לבד. מכל זאת נראה אשר מלבד חכמת התלמוד לא ידע מאומה והחקירה והקבלה היו רחוקות ממנו כי לולא זאת לא היה עובר עליהן בשתיקה. אבל מאמונתו שהאמין שאשה אחת נבעלה לשד (ד), ומתיקוניו שנתן לעוברי עבירה (ה), נראה שהאמין בחכמת הקבלה וקדושתה. ועל דעתו „ראוי שכל ספר קדוש כזה (ו) לא יובא לבית הדפוס שלא יבאו להשתמש בו בני אדם שאינם כדאים לו" (ז). הוא רצה לחתום תורת הקבלה בלמודה שלא תהיה מובנת ומלומדת לכל כרצון בני גילו הרש"ל המהרש"א והרמ"א, שגם המה עמדו נגד המפרסמים את הקבלה כאשר הראתי זאת במקומות אחרים (ח).

מעראן (מיראל) בחורף תרנ"ז.

שמואל אבא האראדעצקי

שמות החכמים וכנויהם

א

כתוב בסדר הדורות שר' יוחנן בן זכאי נקרא קופת הרוכלים. ואנכי לא מצאתי זאת בתלמוד, האמנם על ר' יוחנן בן נורי נמצא שבח זה (גיטין ס"ו). אבל באדר"נ (ספי"ח) נאמר עליו שהיה קופה של הלכות. ואם נמצא כמ"ש בעל סדה"ד על ר' יוחנן בן זכאי כזה, אומר ששבח זה היה לו לפמ"ש (קדושין כ"ב) א"ו דרש ר"י בן זכאי כמין חומר. ופירש"י כמין בשמים התלויים על הצואר, ע"כ נקרא קופת הרוכלים.

ב

שם העצם של ר' מאיר היה ר' מיאשה (ולגירסא אחרת, מאישה) ונקרא

(ח) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב. (ג) עיין ספרי שם משמואל סימן י"ט. (ג) עיין מאמרנו רבינו משה איסרלש פרק ה'. (ד) שו"ת מהר"ם. (ה) שו"ת מהר"ם סי' מ"ג מ"ד מ"ה. (ו) כספר עמק הברכה לאביו זקנו הגאון ר' אשר ז"ל אשר בניו מוצאוהו באמתחתו בכתובים (עיין הקדמת בניו לשו"ת מהר"ם) והוא ספר קבלה. ועי' בראש המאמר תולדות מהר"ם. (ז) שו"ת מהר"ם סימן פ"ג. (ח) כספרי „כרם שלמה" „שם משמואל" „רבינו משה איסרלש".

ר' מאיר כמ"ש (עירובין י"ג) לא ר' מאיר שמו אלא מאישה שמו ולמה נקרא ר' מאיר שהוא מאיר עיני חכמים בהלכה. ככה הגירסא האמיתית ולא כמ"ש הרמב"ם דר' מאיר הוא ר' נהוראי. (עין סדה"ד הוצאות הרה"ג ר' נפתלי משכיל לאיתן ע' נהוראי) ועיין קדושין ספ"ד שמביא רבי במשנה אחת לר' מאיר ולר' נחמיה וע"כ ששנים הם. ועיין ר' מאיר הוקיר שפת קודש ואמר: (שקלים ספ"ג) כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלה"ק וכו' מבושר לבן עוה"ב, ובא"י דברו בלה"ק ע"כ נקרא ר' מאיר. (אכן שם, "אחרים"*) אף כי רשב"ג הנשיא קרא לר"מ בן עיין הוריות י"ג, עוד נמצאו אנשים שנקראו בשם אחרים. עיין סדה"ד ע' ר' מאיר ובבבבורת התלמוד להר"י הלוי אות אחרים באריכות). ובגמ"טין ס"ו א' קראו לר"מ בשם חכם וסופר עפיר"ש שם, כי היה לבלר (עירובין י"ג) ורב אמר האי דמחדירנא מחבראי שראה ר"מ מאחוריו (ועיין סדה"ד ערך ר' מאיר).

אכן לר' נחמיה קראו נהוראי (עירובין שם) שהיה שפתם שפת ארמי, והוא ג"כ ע"ש שמאיר עיני חכמים בהלכה. וע"כ נמצא לר' מאיר ור' נחמיה דפליגי (עיין מגילה ט"ו, ועוד) כי שני ת"ח הם רק שזה נקרא בלה"ק ר' מאיר וזה ר' נהוראי.

ג.

רב קרא עליה דר' אלעזר בן שמוע, טובינא דחבימאי" (כתובות מ' ועוד) פירש"י מאושר שבחכמים. אשרו, מתרגמינן טובאי וכו' וכמ"ש ל שהשתמשו בלשון ארמי. וביוחסין בשם רב צמח גאון פ' מופלא שבחכמים (ועיין יד מלאכי אות מ' ובעין זוכר מ') וערש"י עירובין כ"ח (ופסחים נ"ג ותוספתא שביעית פ"ו) אהינו דטובינא, שם מקום. אמנם נמצא שם מקום טבעון (ע' נדה כ"ב תוספתא מגלה פ"ב וירושלמי מגלה פ"ד מכשירין פ"א מ"ג) איש טבעון. ובס' שבע חכמות ע' טבעון הביא בשם חכם אחד שעיר טבעון היא עיר טהעבען בארץ יון שהיה שם בית תלמוד הרופאים. ואם כנים דבריו, ויכל היות שמ"ש טובינא דחבימי יוסב על טבעין, טהעבען שהיו שם חכמי יון חכמים מחוכמים. והוא היה רבו של רבי (יבמות פ"ד) והלך למצות מדותיו (הקומץ י"ח) ובצדק נקרא טובינא דחבימי.

(*) כבר נשאל בבית מדרשם של חכמי התוספות אדות ר"מ ואחרים: כי, מצינו בכמה מקומות, "אחרים" במחלקות אצל ר' מאיר" (ע"ז ס"ד בתוספות ד"ה אחרים) "וכלל דאחרים לא היינו ר' מאיר" (שוטה י"ב בתוספות ד"ה אחרים). ועיין ברכות ט' בתוספות ד"ה אחרים) אכן המכרזים החדשים חרצו משפטם, "דכבר כדורות שלפני רשב"ג היו חכמים אשר נקראו בשם אחרים" (מבוא המשנה להרב ברילל צד 217 וע"ש ועיין בדור דור ודורשיו ח"ב צד 158), הערת העורך.

ד.

ר"א הקפר (אבות פ"ד) כפי שכ' בעל מוסף הערוך (ערך קפרן) שענינו בל"ר תלתלי שער היורדים מן הראש על הפנים, היה לר"א ג"כ שערות כאלה לגוי ע"כ נקרא הקפר. וראה (נדרים פ"ק) ספור משמעון הצדיק, שפעם א' בא אדם אחד מן הדרום וראיתו שהוא יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים ואמר לו: בני מה ראית להשחית שערך זה נאה וכו'. מזה ראינו ששערות נאות תכשיט לאדם נאה ע"כ היה לר' אלעזר שערותיו תלתלים וסדורות, ולזה אמר ר' אלעזר הקפר (שם) שנויר נקרא חוטא. והבן

ה.

ר' עקיבא נקרא אוצר בלום (גיטין ס"ז) וערש"י (והוא מאדר"ג) שהיה דומה לעני שנטל קופה ויצא לשרה מצא שעורים נתן בה, וכן לחמים (וקוסמין) וכו' וכו' וכשבא לביתו בורר כל מין לעצמו ע"ש ברש"י ובחלופי נוסחא באדר"ג. ומסיים רש"י אוצר בלום סגור מסגירות לברן מחיצות מחיצות כמו שעושין לתיבות גדולות וכו' (כמו פיו בלום וכו') ובעל בקורת התלמוד ע' בלום כ' שהוא עפי"מ שאמר ר"ע (אבות פ"ג) סיג לחכמה שתוקה כלומר שהחכמה סגורה בלבו של ר"ע כאוצר בלום, והוא ידע לפלס דרך העיון בקודש ע"ש באריכות וכתב עוד שם שבתוספתא סוף מבשרין אר"י בן קבוסאי שכל ימי וכו' ולא מצאתי אלא באוצרו של יבנה בלבד ומאוצרו של יבנה למדתי שמהור אחד מזה על מאה טמאים. ובוה מורה על רוב ספרים שנמצאו ביבנה שכתבו חכמי סנהדרין. ונקרא עש"ז ר"ע אוצר בלום ע"ש שהיו בידו אוצרות הלכות מספרים וכו'. וסיים עוד בפשיטות: אפשר שלזה נקרא ר"ע אוצר בלום לעומת מה שנקרא מנגדו ר' ישמעאל חנות ^{החנות}, כי דרך הסוחרים להיות להם חנות ואוצר בחנות מניחין בה מיני סחורה מסודרת מכל מין ומין וסארטירטעס לאגער) אבל כאוצר משימין הסחורות באין סדר, רק במדה גדולה ואם כלה הסחורה מהחנות מביאין מן האוצר וכו' ר' ישמעאל למד כל התורה בכלל ופרט וכלל (שבועות כ"ו) אבל ר"ע הרבה מאד תורה ומצוה ודרש תלי תלים של הלכות על כל אות ואות ודרש התורה ברבוי ומיעוט וריבוי וכו' (שם) לפיכך נקרא אוצר בלום.

אכן התוספות כתבו דאית דגרסי אוצר בלום בסמ"ך שהיו אוצרותיו בלוסין וחתומין ומעורבין ע"ש אבל לא נדע פתרון מלת בלום על כיון. ובאדר"ג שהיו שמועותיו מעורבבים ואח"כ סדר אותן. הלכות לעצמן ואגדות לעצמן. וכשאני לעצמי אומר כי מלת בלם ממה שנמצא (עמוס א') ובלם שקמים. שעניני חפוש וחקירה ולקוט וברור ע' אוה"ש שרש בלם ור"ל מברר השמועות, מזוקקות שבעתים באוצרו. וזה יגיעה גדולה באוצר מסחורות רבות ומינים שונים ובכ"ז מבוררים כל מין במדה גדושה. ולצורך הקונים מכל

מין לברו אך מעט נקרא חנות מזוינת / עוד ראיתי בערוך השלם שהאריך
 בזה בערך בלם ומסיים: ועוד י"ל לענין אוצר בלום שהוא מלשון יון וענינו
 מלא על כל גדותיו יע"ש.

זעליג הכהן לויטערבאך

פירושים והגות

לדברי התלמוד והמדרש

א.

ירושלמי ברכות דף ו' ע"א (פרק ג' הלכה א') „כד דמך רבי יסא קביל
 ר' חייא בר ווא אבילוי ואייכלון בשר ואשקיתון חמר. כד דמך ר' חייא בר
 אבא קביל ר' שמואל בר יצחק אבילוי ואייכלון בשר ואשקיתון חמר. כד דמך
 ר' שמואל בר יצחק קביל ר' זעירא אבילוי ואייכלון מלופחין“.

שני גדולי דורנו פירשו את המלות האלה: „קביל אבילוי“ בדרך שאינו
 נראה נכון בעיני: מורי ורבי ר"ז פראנקעל ז"ל כתב בפירושו לירושלמי (מס'
 ברכות ופאה) „קביל עליו ר' חייא אבילות כאלו הוא קרוב שחייב עליו אבילות“
 וכן בספרו מבוא הירושלמי דף קכ"ו ע"א כתב: „ובאשר מת—רבי שמואל בר
 יצחק—קביל ר' זעירא אבילות עליו“. וכן הרב רא"ה ווייס בספרו דור דור
 ודורשיו חלק ג' דף 99 כתב: „ובמות רחב"א קבל עליו אבילות כתלמיד על רבו“.

והנם שניהם פירשו מלת „אבילוי“ כאלו נאמר אבילו או אבילותא בלשון ארמית
 או אבילות בלשון הקדש. ואין הדבר כן, כי „אבילוי“ הוא תרגום אבילוי כלומר
 המתאבלים עליו ומלת „קביל“ אינו כמו קבל עליו כי היא מלשון קבול פנים
 כמו בדברי שמואי (אבות פרק א') הוי מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. ורק
 בפירוש זה יש למלות אייכלון ומשקיתון טעם. דבאור דברי הירושלמי בלה"ק
 הוא זה: כאשר מת ר' יסא—הוא ר' אסי—קבל ר' חייא בר אבא את המתאבלים
 עליו (ר"ל יצא לקראתם או בא להברותם) והאכילם בשר והשקה אותם יין, וכן
 עשה ר' שמואל בר יצחק אחרי מות ר' חייא בר אבא עם אבילוי. רק ר' זעירא
 האכיל את המתאבלים על ר' שמואל בר יצחק עדשים מפני שזה היה מנהג
 המקום (לשון הירושלמי שם: מימר כמה דהוא מנהגא).

ב.

ירושלמי פאה דף ט"ו ע"ד (פרק א' הלכה א') „ר' אבא אבוי דר' אבא

בר מרי בשם ר' אחא. כתב הר"ז פראנקעל ז"ל בפירושו: "מ"ס דאם ר' אבא אבוי דר' אבא היאך היה ר' אבא שני זה בר מרי אם לא שנאמר שהך בר מרי קאי אר' אבא א' והכי פירושו ר' אבא שהי' אבוי של ר' אבא ובנו של מרי". ויותר נראה דצ"ל ר' אבא אבוי דר' אבא ר' אבא בר מרי, כלומר ר' אבא אבוי דר' אבא אמר בשם ר' אבא בר מרי. ומשני הפרושים הדחוקים האלה יותר נראה לי לומר כי מלת "בר" לפני מלת "מרי" מיותרת היא וצ"ל: "ר' אבא אבוי דר' אבא מרי", ורבי אבא מרי נזכר פעמים רבות בירושלמי והוא מאחרוני האמוראים אשר בארץ ישראל (עיי' מבוא הירושלמי דף נ"ה ע"ב).

ג.

ירושלמי יבמות דף י"א ע"ב (פרק י' הלכה י"ג): "אמר ר' זעירא מאן דמר לי הרא מילתא אנא משקי ליה קונדיטון התיב ר' תנחום... אמר הא אויל קונדיטון". הלשון הזאת "הא אויל" (כלומר הלך לו או אבד) היא מסגנון לשון ר' זעירא ואולי לא נמצא בירושלמי בפי אמורא אחר. ובפי ר' זעירא מצאנוה במקומות האלה: ירושלמי דמאי דף כ"ג ע"ד: הא אוילא מובלא דנבורא. ירושלמי שבת דף ח' ע"א (וכן ירוש' סנהדרין דף כ"ח ע"א): הא אוילא הרא מן תלמידיו דר' חייא רובא. ירושלמי ברכות דף י"ב ע"א: הא אוילא ההוא דרב ושמואל. ירושלמי יבמות דף ט' ענ"ד: הא אוילא [ה]יהא דר' חונא.

ד.

ירושלמי עבודה זרה דף ל"ט ע"א (פרק א' הלכה א): "א"ר אבא חזורנו בכל המקרא ולא מצינו מקום ששמו טבאל". מלת "מקום" אין לה ענין כי מי יחשב שטבאל מקום היה ויבקשנו בין שמות המקומות אשר במקרא, לכן נראה לי שתחת מקום צ"ל מלך כי על טבאל זה אמרו פקח ורצין (ישעיה ז') ונמליך מלך בתוכה את בן טבאל. ואולי היה נכתב מ' הוא ראש תיבת מלך וסופר קדמון נשתבש לכתוב מקום במקום מ'.

ה.

בבלי עבודה זרה דף ל"ו ע"ב: "אמר ר' זירא צער גדול היה לי אצל רבי אסי ורבי אסי אצל ר' יוחנן ור' יוחנן אצל ר' ינאי ור' ינאי אצל ר' נתן בן עמרם ור' נתן בן עמרם אצל רבי תינוק עבו"ם מאימתי מטמא בויבה ואמר לי בן יומו וכשבאתי אצל ר' חייא אמר לי בן תשע שנים ויום אחד וכשבאתי והרציתי דברי לפני רבי אמר לי הנח דברי ואחוז דברי ר' חייא". על זה כתבו

בתוספות ד"ה צער : „מדאמרינן ופלוגי אצל פלוגי משמע שכולם היו בדור אחד וכולם בימי רבי“. ודברי התוספות האלה מתמיהים הם מאד כי כל יודע סדר דורות חכמי התלמוד לא נעלם ממנו כי החכמים הנוכרים במאמרנו זה הם חכמי דורות שונים ובאים זה אחר זה וכל אחד מהם תלמיד לנוכר לפניו. ובאמת אין מדברי התלמוד „ופלוגי אצל פלוגי“ ראיה על שכולם היו בדור אחד כמו שחשבו בעלי התוספות כי דברי מאמרנו בדרך קצרה נאמרו, ואלו נאמרו בשלימותם, היו הולכים על דרך זה : אמר ר' זירא צער גדול היה לי אצל ר' אסי ורבי אסי [אמר צער גדול היה לי] אצל ר' יוחנן. [אמר צער גדול היה לי] אצל ר' ינאי. [אמר צער גדול היה לי] אצל ר' נתן בן עמרם ור' נתן בן עמרם [אמר צער גדול היה לי] אצל רבי תינוק עכו"ם וכו'... ובעל הדברים הבאים אחרי כן הוא ר' נתן בן עמרם (הוא ר' יונתן בן עמרם תלמיד רבי כנודע מבבא בתרא דף ח' ע"א) והוא הוא שבא אחרי שמעו דברי רבי אצל ר' חייא ואחרי כן בא והרצה דברי ר' חייא אצל רבי. ור' יונתן בן עמרם מסר את דברי השמועה הזאת לר' ינאי וכן ר' ינאי לר' יוחנן ור' יוחנן לר' אסי ור' אסי לר' זירא (הוא ר' זעירא) כאשר היה לכל אחד מהם צער מפני שלא ידע דין תינוק עכו"ם ובא בצערו אצל רבו .

•

בבלי בבא מציעא דף כ"ה ע"ב: „אמר ליה ירמיה לר' זירא מאי דכתיב קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו אמו לא ידעינן דקטן וגדול שם הוא אלא כל המקטין עצמו על דברי תורה בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא וכו'“. במאמר הזה חסר זכר התשובה על שאלת ר' ירמיה ואם נאמר כי הוא השואל והוא בעצמו המשיב באמרו : „אלא כל המקטין וכו'“ למה נזכר ר' זירא והלא ר' זירא רבו של ירמיה היה וכי מנהג התלמיד לשאול מרבו דבר ולהשיב לפניו על שאלתו אשר שאל ממנו. ועל כרחך צריך אתה לומר שהמשיב הוא ר' זירא והוא בעל המאמר כל המקטין עצמו וכו', ואם כן למלת אלא אין לה טעם וצריך לומר שהיה כאן בתחלה „אמר ליה“ ר"ל ר' זירא לר' ירמיה והיה נכתב בראשי תיבות א"ל ובמקום ר"ת אלה כתב סופר קדמון בטעות אל' הוא אלא .

•

ויקרא רבה פרשה ו' בראשה : „אמר ר' אחא הרא הוא רוח הקדש סניגוריא היא מלמדת זכות לכאן ולכאן אומרת לישראל (משלי כ"ד כ"ח) אל תהי עד חנם ברעך ואח"כ אומרת להקב"ה (שם פסוק כ"ט) אל תאמר כאשר

עשה לי בן אעשה לו". מלת זכות מיותרת היא והוא כמו פירוש למלת סניגוריא הנכנס בין דברי המאמר. כי כך דרך לשון קדמונינו לומר למד סניגוריא על פלוני וכן אמרו למד זכות על פלוני אבל אין דרכם לומר זה וזה יחד. ועיין דברי ר' אחא בעל מאמרנו המובאים לקמן סימן י"ד.

ת.

איכה רבתי על פרק ב' פסוק א' ד"ה ולא זכר הדם רגליו : „אמר ר' חנינא בר יצחק אין הקב"ה זוכר אותו הדם של בין רגליו של זקן שנאמר ואברהם בן תשעים ותשע שנה בהמולו בשר ערלתו". אף על פי שנראה מהמשל שבא אחר דברי ר' חנינא בר יצחק בשם ר' יודן שגם ר' חנינא בר יצחק דרש הדם כאלו נקרא הדם ר"ל דם של מילה. לא אכחד השערה אחרת והיא שר"ח בר יצחק דרש הדם כאלו נקרא הדם אך לא בטעם דם כי אם מגזרת הרמין תתעברון (דניאל ב' ה') ופירושו אבר הוא מקום המילה.

ט.

רות רבה פרשה א' (על פרק א' פסוק א' ד"ה ויהי רעב בארץ) : „ר' ברכיה בשם ר' חלבו שנים באו בימי אדם הראשון ר' הונא בשם ר' אחא אחד בימי אברהם ואחד בימי למך". הפלוגתא הזאת מוסבה על המאמר המונה ו' רעבון שבא לעולם. אחד בימי אדם הראשון ואחד בימי למך ואחד בימי אברהם. והמאמר הזה עם הפלוגתא הנוכרת נמצאת שלש פעמים בבראשית רבה בסוף פ' כ"ה ובראש פרשה מ' ובראש פ' ס"ד ושם אמר ר' ברכיה בשם ר' חלבו שנים באו בימי אברהם והוא הנכון. ואולי היה עיקר דברי ר' חלבו כזה : שנים באו בימי אברהם שנאמר מלבד הרעב הראשון (בראשית כ"ו א') והוא דרש דברי המקרא מלבד הרעב הראשון אשר היה בימי אברהם מכלל שהיה גם רעב שני בימיו, וחסרו מלות „שנאמר מלבד הרעב" מדברי ר' חלבו ונשארו המלות „בימי אברהם הראשון" ונתקנו תקנה שהיא קלקול ונכתב „בימי אדם הראשון". — ועוד אעיר על זרות לשון „עשרה רעבון באו לעולם" בכל המקומות הנוכרים וגם במדרש שמואל פרשה כ"ח סימן ג' ולמה נלוה השם בלשון יחיד אל שם המספר עשרה והוא שלא כדרכי הלשון, לכן לבי אומר לי שעיקר המלה היה רעבין והוא לשון רבים ממלת רעב ולפי שלא נהגו להשתמש בלשון רבים ממלת רעב עזבו מלת רעבין וכתבוהו בוא"ו אעפ"י שאין דרך הלשון לדבר כן.

קחלת רבה על פרק ב' פסוק ט' : „אמר ר' אחא אמר שלמה כל תורה

שלמדתי בזקנתי פסטירין באף נתקיימת בי". מאמר זה וגם המלה הנכריה אשר בו אין להן פירוש שהדעת נוחה ממנו. ובאמת נתערבו בו שני מאמרים כאשר נמצאה הנוסחא הנכונה בספר ישן נזכר במתנות כהונה וגם בילקוט שמעוני וז"ל: "אמר ר' חנינא בר פפא כל תורה שלמדתי באף עמדה לי אמר ר' אחא כל התורה שלמדתי במסטירין עמדה לי". והנה ר' חנינא בר פפא דרש מלת אף ואמר שאף חכמתי היא תורה הנלמדת באף, כלומר בכל מאמצי כח וביסורין. ור' אחא דרש מלת חכמתי ואמר ממה שאמר שלמה חכמתי ולא אמר החכמה משמע שהיא התורה שלמד במסטירין וע"י טעות נשתבשה מלת מסתירין או מסטירין למלת פסטירין אשר איננה נמצאת במקום אחר. ובעבור שהמלה המשובשת הזאת קרובה בכיטויה למלה רומית posterins שהוראתה בזמן מאוחר, פירשוה כמלת בזקנתי כלומר בימי זקוני והמלה הזאת נכנסה בין דברי ר' אחא וכן נכנסה בו מלת באף אשר בדברי ר' חנינא בר פפא מקומה.

יא.

קהלת רבה על פרק ד' פסוק י"ב: "אמר ר' זעירא משפחות ומשפחות הם משפחת סופרים מעמדת סופרים וכו'". נראה לי שחסר פה מקור המאמר במקרא ר"ל דברי הימים א' ב' נ"ה ומשפחות סופרים והן המלות אשר יסוד דברי ר' זעירא נבנה עליהן.

יב.

פסיקתא דרב כהנא פסקא כ' (דף קמ"א ע"א) "אמר ר' ראובן קרינא תעקרה אמר ר' מאיר רני עקרה עקרה אימה שעקרה אומות העולם הה"ד זכור ה' לבני ארום וכו' (תהלים קל"ז)". ואלה דברי המוציא לאור את הפסיקתא הוא ידידי החכם הגדול ר"ש באבער: "קרינא תעקרה בב"י אקספארד ובילקוט ישעיה הרי נא עקרה ובכ"י פארמא וכרמולי הרנה עקרה ולכל הנוסחאות אין פתרון". הפתרון לדברי ר' ראובן נמצא במדרש חוית (על פרק א' פסוק ה') כי שם נמצא המאמר בשלימותו וזה לשונו "ר' ביבי בשם ר' ראובן אמר הא רנה עקרותא היא אלא רני עקרה שלא ילדה בנים לגיהנם". ואם כן בפסיקתא הנוסחא מקומעת היא ועיקר הדברים חסר מן הספר ולא נשאר בו כי אם המלות הראשונות וגם הן נשתבשו. ומעם דברי ר' ראובן ברור הוא הוא שואל על דברי המקרא רני עקרה איזו רנה יש כאן והלא עקרות היא ומה רנה יש לעקרה. והוא משיב עקרות זו לשבח הוא, כנסת ישראל נקראת עקרה באשר לא הולידה בנים לגיהנם אך בנים אחרים ילדה. ושאלת ר' ראובן היא השאלה אשר שאל אותה מין אחד לברוריה אשת ר' מאיר ותשובתו היא התשובה אשר השיבה ברוריה את המין כמו שנמצא בבבלי

ברכות דף י' ע"א. ודבר פלא הוא כי בפסיקתא אחר דברי ר' ראובן נזכרו דברי ר' מאיר בעלה של ברוריה הדורש מלת עקרה בדרך אחר.

יג.

פסיקתא דרב כהנא פסקא ל' בסופה (דף קצ"ד ע"א): „הקב"ה מרמו להן ישראל ואומר להן תניין יומיא". והוא דרש על דברי המקרא היום הזה (דברים כ"ו מ"ז) הסמוכים לפרשת הוצאת מעשרות. ונדרשו מלות „היום הזה" כלשון ברכה כאדם שאומר לחברו תהא שונה את היום הזה, כלומר תהא זוכה לעשותו פעם אחרת כאשר זכית לעשותו עתה. ובמקום „תניין יומיא" צ"ל „תנון יומא", תנון הוא לשון צווי לרבים ויומא הוא כמו היום הזה. ובנוסחא האחרת מפסקא ביום השמיני עצרת (שם דף קצ"ה ע"ב) נמצאו המלות נעתקות ללשון הקדש. תהו שונים היום הזה בטובה. ומלות „תהו שונים" הן כמו תנון בארמית. ובירושלמי מעשר שני דף נ"ו ע"ג (פרק ה' הלכה ח') נמצא דרש הפסיקתא על פסוק היום הזה (ושם הדורש בפסיקתא ר' יודה בר סימון) מיוחס לר' יוסי בר חנינה, וזה לשונו: „ולא עוד אלא שכתוב בה היום הזה תני יומא".

יד.

פסיקתא דרב כהנא פסקא ל"ב (דף קצ"ו ע"א): „אמר ר' אחא מצינו שכל המלמד סניגוריא על ישראל הקב"ה מרוממו בעולם דכתיב (ישעיה ל' י"ח) „ולכן ירום לרחמכם". על איזה יסוד בנה ר' אחא דרשתו וכיצד מצא ענין מאמרו בדברי המקרא? לפי דעתי הוא דורש לרחמכם מלשון ארמית כי כלשון ארמית קחים הוא כמו אוהב בעברית ודרש ירום כמו ירים, והוראת מלות „ירום לרחמכם" הוא כאלו נאמר ירום (או ירומום) את האוהב אתכם ואוהב ישראל הוא המלמד סניגוריא על ישראל והקב"ה מרוממו בעולם.

מו.

תנחומא (הוצאת ר"ש באבער) וישב סימן י"ד: „אמר ר' ירמיה ראה מה כתיב רגלי חסידיו ישמור (ש"א ב' מ') ובי הם צריכין שימור אלא משל ההדיוט אומר גודרין את הגדור ופורצין את הפרויץ". המאמר הזה המיוחס לר' ירמיה הוא מקוטע ממאמר ארוך בירושלמי ונאמר שם ע"י ר' ירמיה בשם ר' שמואל בר יצחק. עיין ירושלמי פאה דף מ"ז ע"ב (פרק א' סוף הלכה א') וכן ירושלמי קדושין דף ס"א ע"א (סוף פרק א') ועוד ירושלמי סנהדרין דף כ"ו ע"ג

(פרק ו' הלכה א'). ומה שנוכר בתנחומא כמשל הדיומ נאמר בירושלמי בלשון ארמית ועל דרך שאלה „וכיני סינין סיניא ותיעין תריעה“ כלומר וכי גודרין את הגדר ופורצין את הפרץ .

מז.

תנחומא ראה (על דברים י"ב כ"ט. בתנחומא הוצאת ר"ש באבער חסר המאמר הזה): „מהו הסתופף (תהלים פ"ד י"א) ר' תנחום בר חנילאי ורב חד אמר אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אפילו יש לי פרקטלין וטרקלין בחוצה לארץ ואין לי אלא הסף בארץ ישראל בחרתי הסתופף. וחד אמר...“ משתי המלות הנכריות אשר במאמר הזה מלת טרקלין ידועה לכל והיא triclinium בלשון רומי, אבל מלת פרקטלין לא מצאתי ביאורה וגם מעריכי המלות לא זכרוה. ולפי דעתי צריך לתקנה ולכתוב פרסטלין והיא מלה יונית peristylan אשר הוראתה אולם מפואר בעמודים המקיף את הבית וגם החצר בפנים הבית אשר עמודים מקיפים אותו. והמלה הזאת אולי נמצאת עוד פעם אחרת בדברי רז"ל כי בירושלמי שבת דף ז' ע"ד (פרק ו' הלכה א') נאמר על דברי המשנה ולא בעיר של זהב: „רב יהודה אמר כגון ירושלם דדהב רבנין דקסרין אמרין פרוש טוק טקלין“. אף לפי גירסת הערוך ערך פרסטקלין (כרך ו' דף תל"ז בהוצאות קאהוט) יש מלה אחת במקום השלש והמלה הזאת פרסטקלין הוא ג"כ לפי דעתי משובשת ממלת פרסטלין הנזכרת ולדעת רבנין דקסרין עיר של זהב אינה צורת עיר שלמה כי אם צורת בנין מפואר הנחשב כעיר .

יז.

מדרש שמואל פרשה י"ג סימן ה': „לחד קצר דמית“ ותר"ש באבער במדרש שמואל שלו העיר על מלת קצר: „בילקוט כתוב בגליון קצר פי' חולה אם כי כן הוראת המלה בכל זאת להוראה זו אין שייכות לכאן ולמה מזכיר שהיה חולה ובלי ספק היה פה כתוב מלה אחת המורה על אומנות אביו“. דברי ר"ש באבער נכונים הם והנני בא לקיים את דבריו ואומר כי במקום מלת קצר צריך לקרות קצב כי הקצבות היתה אומנות של האב, כאשר נראה מדברי המעשה, כי האם הביאה את הבן אצל חברו של אביו המת למען ילמדנו אומנתו של אביו. „והוה אמר ליה חליש רישיה דדין והוה מחליש רגלוי חליש רגלוי והוה מחליש רישיה“. ופירש חליש: הפשט עורו כי תרגום והפשיט (ויקרא א' ו') ויחלש (בתרגום ירושלמי). והנה הקצב התחיל לאמן רי הנער באומנתו בצוותו אותו להפשיט עור של ראש בהמה פלונית או להפשיט עור של רגלה והנער עשה הפך דברי הקצב הפשיט הראש תחת הרגלים והרגלים תחת הראש .

יה.

מדרש שמואל פרשה ט"ו בסופה: „עמד דוד ומסרה לשלמה בנו בעמידה ואתה ה' חנני והקימני ואשלמה להם (תהלים מ"א ו"א)“. ועל זה העיר ר"ש באבער: „נעלם ממני איך דייק מזה“. ולפי דעתי דרש בעל המאמר (ר' שמואל בר יצחק) מלת ואשלמה מגורת פעל השלים שהוראתה מסירה (כמו בלשון השלמת נפש ובמלה הארמית אשלמתא היא מסורת), ודרש והקימני כמו רמזו על מה שכתוב בדברי הימים ב' פרק כ"ח פסוק ב' ויקם דוד המלך על רגליו ואם כן לפי דרשה זו בקש דוד המלך מהשם שיקום על רגליו וישלים (ר"ל וימסור) להם (לשרי ישראל ולכל הנזכרים שם בדברי הימים) את תבנית בית המקדש.

יט.

שחר טוב מזמור צ' סימן י"ד: „[הגה] ר' יהודה בר' בימון אמר זו מרידה רבנן אמרי זה הנער שהוא הוגה ומת בתורתו“. וכתב הר"ש באבער על מלות זו מרידה: „וזכ"י האחרים ובנדפס זו מרידה ולב' נוסחאות אין מובן“. ובאמת צריך לתקן המלה ולכתבה: מרדיא או מורדיא והיא המלה הנמצאת בבבלי בבא מציעא דף פ"ו ע"א ובמגילה דף ט"ז ע"ב: מרדיא דלברות ופירוש רש"י בב"מ: „מרדיא עין שרב החובל נהג בו הספינה לרחקה מן האבנים ומן המכשולים ובלע"ז גוברני"ל" וכן כתוב בערוך: „המשוש של מלחים שמנהיגים הספינות“. ואם כן פירש ר"י בר סימון מלת הגה בענין משוש ומעם כלינו שנינו כמו הגה כמעט חלפו עם אניות אבה (איוב ט' כ"ו). ונלמוד מזה כי בימי ר"י בר סימון נודעה למלת הגה הוראה זו. ויש לנו עוד ראיה על כי גם ימים רבים אחרי ר"י בר סימון לא נשכחה הוראה זו אשר למלת הגה כי בעל הפיוט אשר יאמרוהו בליל כל נדרו כי הגה כחומר ביד היוצר נשתמש במלת הגה בהוראת משוש כי אמר: „כי הגה כהגה ביד המלח ברצותו מחזיק וברצותו שלח“. ולפי השערתו נוסדה הוראה זו אשר למלת הגה על הוראת פעל הגה בקצת מקומות המקרא: שמואל ב' כ' י"ג (כאשר הגה מן המסלה). משלי כ"ה ד' וה' (הגו סגים מכסף, הגו רשע לפני מלך) ישעיה כ"ו ח' (הגה ברוחו הקשה). ועוד על דבר אחד אעיר פה והוא כי רש"י ור' נתן פירשו לברות באמרם כמרדיא דלברות שהוא שם נהר. אך לפי דעת א"א ר' שמעון בכרך ז"ל ולפי דעת חכמים אחרים צריך לתקן מלת דלברות כי עיקרה דלברנית ולברנית (גם בדרך קצרה בורני) היא אניה הממהרת ללכת.

בוראפעשט בורח סיון שנת התרנ"ז.

בנימין זאב באבער

המכונה

Prof. W. Bacher

דברי ימי חי ר' הירש הענא

ושתי תשובות ר' דוד אופנהיים אדותיו

מאת

דוד בר' יהודה קויפמאנן

ב' התשובות האלה אשר אני נותן לפניך היום מאוצרו הטוב של הגאון ר' דוד אופנהיים, הגנוז בבית עקד ספרי בית מדרש הרבנים של הרב הילדסהיימר בברלין, בכ"ו, "נשאל דוד", יקרות הנה עד מאד. הן מפאת כותביהן אשר במקום גדולתו שם היה ענותנותו, כי אין חזונו נפרץ בספרותינו ולא נשאר לנו רק מעט מזער מחכמתו הרחבה מני ים נדפס בספרים, הן מפאת הגבר אשר ראה שבט עברתו. והן הנה באמת כאספקלריא המאירה להראות לנו את רוח דעת עצה וגבורה השולמת בלי משא פנים בדין ברורות שחלפו, כי גם הרב המוכה בשוט דברים קשים כגידין בתגרת רוחו של כביר ממנו, לא היה בן בלי שם, כי אם שלשלת היוחסין בנם של קדושים אשר ידיו רב לו בתורה ובחכמה עד שקראוהו לרב מדינת פפאלין בעיר היידלברג לכהן פאר במקום אשר רצו להושיב בו בתחלה את כבוד ר' דוד אופנהיים (1) אשר לא אבה לעזוב קהלת פראג עיר ואם בישראל לשבת על מדין בעיר מצערה אם כי קרובה היא במאד לעיר מולדתו ווארמס. כמעט לא היה רב בישראל אשר ראה גדולה ומתלאה עושר ועמל כבוד וקלון כר' הירש הענא, כי הוא נפל במלא מוכן המלה מאיגרא רמה לבירא עמיקתא. וכבר אמר נואש לחייו, כאשר הצילו ה' ממצור וממצוק ויהי לנס. בשנת תכ"ב כאשר היתה קהלת ווינא הישנה עומדת עוד על תלה נולד בקרבה הילד צבי הירש הלוי (2) לאביו ר' חגי חנוך בנו של הרב ר'

(1) עיין דברי ימי היהודים במדינת קורפפאלין להרב לעווינשטיין צד קנ"א הערה א'. ואגרת הרבנות אשר שלחה המדינה הזאת להרב הגאון ר' דוד אופנהיים תראה אור אי"ה עם שאר אגרות אשר הריצו אליו לעת מצוא. והנה בכתובים נעתקות באמתתתי כותך יסוד הכ"י אשר בבית עקד ספרי הקהלה בהנובר.

(2) מכ"י מינכן סימן שצ"ד הראיתי לדעת כי ר' צבי הירש בן הגאון הגדול ר' חנוך הלוי הנקרא הירש פרענקיל העתיק בשנת תל"ז פרשת שלח לך, העברונות אשר בראש כתב יד הזה. והוא נער בן חמש עשרה שנה. ובסוף הכ"י יזכור שקבל במתנה כ"י עברונות אחר, הנכלל גם כן בכ"י הזה, מידו ר' שלמה הכהן המנוח אשר ישב למולו בעיר פראנקפורט דמין וכהן פאר שמה בתור דיין. עיין רשימת כ"י מינכן להח' שטיינשניידר הוצאה שניה צד ר"ט.

דוד הלוי מעיר איוונשטט במדינת הגר³) ולאמו מרת רימשל, בתו של הקצין המפואר ראש גבירי קהלת ווינא ר' קאפיל פרענקל⁴). בית אביו ובית זקנו היו מתנוססים כאבני נזר, כי תורה וגדולה כאחד נמצאו בהם. וכל חיי רוחו של ר' יעקב קאפיל סג"ל אשר עלו בעיניו על כל כבוד עשרו ופרשת גדולתו הוראשי חכמי ישראל אשר הביא אל ארמונו למען ילמדו בניו ויעשו כמתכנתם. ובאמת זכה לראות בנו יוצא חלציו עולה למעלה למעלה על סולם השלמות, ה"ה ר' ישראל פרענקל אשר היה יושב על כסא ההוראה בקהלות קדושות בישראל כמו ברודא בארץ מעהרן פינסק וגם ווירצבורג בארץ בייארן⁵). לעת כזאת כאשר נתגדל ר' צבי הירש על ברכי אביו ר' חגי חנוך היה נער עם דודו ר' ישראל והיו עיניו רואות בעורו ילד רך להורתו את מורה דודו ה"ה גאון זמנו ר' אפרים הכהן בעל שו"ת שער אפרים אשר הגלה עם גולת ווילנא ובא לחסות בצל קורתו של ר' יעקב קאפיל סג"ל ולהורות את בנו ר' ישראל עד אשר קראוהו ראשי קהלת אובין בארץ הגר⁶) להשיבחו על כסא הכבוד ולעטרהו בעטרה שהולמתו. בימים ההם זרחה על שמי קהלת ווינא שמש צדקה ה"ה ר' גרשון אשכנזי אשר הריצו אליו שאלותיהם כל גאוני הגולה כשואלים אל אלהים ונפשו חשקה בר' חגי חנוך⁷) כי אותו ראה צדיק וישר באדם אשר עם כל כבוד בית חמיו לא התנשא ולא מש מתוך אהלה של תורה, ובאהבה ואחוה ורעות התהלכו שניהם יחדיו עד אשר התפוררה הקהלה והלכה בגולה בשנת ת"ל ונתפרדה החבילה. ור' גרשון הלך לו לעיר מיץ בארץ צרפת לשבת על מדין ור' חגי חנוך פנה לעיר פירט בארץ בייארן להאחו בקרבה עם כל בני ביתו. בכבוד וביקר ישב ר' חגי חנוך במקום תחנותו החדש ושמו הטוב היה הולך ונודף למרחקים וכל חכמי העמים בנירנברג ובבית מדרש החכמות בעיר אלטדורף שמעו את שמעו ובקשו תורה מפיו עד אשר בחרוהו ראשי ק"ק באמברג לרב וגם שם לא ארכו לו הימים, כי קהלת האנוי מהרה לקראו אליה להאיר אור תורתו בתוכה עד אשר ככה נרו בש"ק י"ג תשרי תנ"א⁸). ואת בנו ר' צבי הירש היה שולח כבר בשנת תל"ו, כאשר היה בן ט"ז שנים, להיות שוקד בלמודים בק"ק פראנקפורט אשר השקתה בימים האלה כל ערדי צאן קדשים, נערי בני ישראל, אשר נהרו אליה מכל אפסי ארץ לשתות בצמא את דברי הגאון ר' אהרן שמואל קיידנובר ראש גולת ווילנא⁹). ויהי ר' צבי הולך וגדול ויתארח

(3) עיין מזה שכתבתי עליו בספרי על גולי ווינא צד קצ"ו הערה ב'.

(4) שם צד קל"ב קט"ח קצ"א וקצ"ח הערה ה'.

(5) שם קע"ט הערה ה' וס' לעויוונשטיין צד רל"ח הערה ב'.

(6) עיין ספרי מגלת אובין לר' איצק בן הקדוש ר' זלמן ר' מאשלש שולהאף סג"ל

ז"ל והקדמת שו"ת שער אפרים וספרי על גולי ווינא צד פ"ח הערה ח'.

(7) עיין ספרי על גולי ווינא צד פ"ד והלאה.

(8) עיין מקור הדברים שם צד קצ"ו עד צד קצ"ט.

לחברה עם בני הישיבה עד אשר בחר בו אחד מקציני הקהלה ר' שמואל מייניץ ויתן לו את בתו קלארא לאשה (10). וישבר ר' צבי בעיר פראנקפורט כי אותה אזה למושב לו. אזהבי אביו ומעריצי שמו אהבוהו ויקרבוהו אליהם, והיו כאשר נחרבה העיר ווארמס ביום ג' י"ב סיון תמ"ט ע"י חיל הצרפתים ויושביה ברחו הלכו בשבי ומלטו את נפשם מתוך התבערה אשר הציתו במחמדיהם נמלט גם ר' יאיר חיים בכרך עם שאר הגולים אל תוך רחוב היהודים של העיר פראנקפורט לגור בה ויבחר בר' צבי ויזכור לו את חסדי אביו הנאמנים אשר היה נקשר בנפשו בעבותות של אהבה (11). ר' צבי אשר שכל את ידיו בעודו בימי נעוריו והיה לסופר מהיר, עמד לימין ר' יאיר בהיותו בורר ומוקק ומלבן את המון הכתבים אשר התאספו אתו כל הימים אשר היה יושב ושונה בביתו בק"ק ווארמס ויבר לו את תשובותיו אשר השיב לכל המריצים אליו את שאלותיהם, ור' צבי העתיק אותן בעטו עט ממהר בכתבים להיותן נכונות וצבורות לתתן על מכש הדפוס, וגם נמצא את שמו הטוב מוזכר לברכה בשו"ת חות יאיר כאשר הוציאן בעלן לאור בשנת תנ"ט בעיר פראנקפורט (12). ובאותו פרק עבד ר' צבי עבודת פרך כי יותר שהעתיק את כתבי אהבו ר' יאיר חיים עוד היה מעמים על שכמו מלאכה גדולה ונכבדה לסדר לדפוס את שו"ת עבודת הגרשוני להגאון ר' צבי אשכנזי ולהקים שם עולם לרבו של ר' דוד אופנהיים אשר יתאר לנו את גדולתו בהקדמתו אשר ענד עטרה לראש ספרו, וגם הספר הזה ראה אור הדפוס בעיר פראנקפורט בשנת תנ"ט. ויותר שהיה ר' צבי סופר ומעתיק כ"י, היה מלומד בנסים ומעמיק בנסתרות ובנפלאות מבני ארם, וכל ישעו וכל חפצו היה בקבלה המעשית ועל כן התארח לחברה עם המקובלים אשר היו בעת הזאת נמצאים למכביר בקהלת פראנקפורט, ובפרט עם ר' דוד גרינהוט אשר היה מילידי עיר פראג ומגדולי עיר פראנקפורט (13). וגם כאשר נבחר ר' צבי לכהן פאר בקהלת אידשטיין במקום ר' דוד גרינהוט אשר היה שם אהלו בתחלה, לא עזב את מקום מגוריו וכסאו כסא ההוראה בעיר אידשטיין היה עומד בעיר פראנקפורט (14). והיו בשנת תס"ב כאשר קראו פקידי מדינת פפאלץ לר' דוד אופנהיים לעמוד בראשם ולצאת ולבוא לפניהם בתור רב המדינה והוא לא

9) עיין דברי ימי רבני פראנקפורט להרב הורוויץ ב' מ"ט והלאה.

10) לעווינשטיין צד 151.

11) עיין ספרי על ר' יאיר חיים בכרך צד פ"ב וק"ז.

12) ר' צבי יזכיר בהקדמתו לשו"ת עבודת הגרשוני שבעל חות יאיר יתן לו תודתו על פעלו אשר גמל אתו, בהקדמת ספרו. אבל לא שם כי אם על דף רכ"ט ע"ב נמצא דברי ר' יאיר חיים אשר יקראתו „סופר מהיר ולמדן מופלג פה על הטוב יזכר שמו כהר"ר הירש בן הגאון כמהור"ר חנוך זצלה"ה שהיה אב"ד ור"מ בק"ק הענא לפנים”.

13) עיין ספרי על גולי ווינא צד ר' הערה א'.

14) שם צד קצ"ט.

אבה למגמתם ויבחרו בר' צבי ויקראוהו אליהם להעתיק את אהלו ולבא לגור אתם בעיר היירלברג, ור' צבי לא התמהמה אף רגע ויהי לרב מדינת פפאלץ, ומקום תחנותו היה עיר היירלברג אשר לא היה שם רב מעת אשר צוה ר' יהודה החסיד את צואתו, ורק לעתים רחוקות בא שמה כאורח נטה ללון רב ומורה צדק לסדר קידושין וגטין, כאשר גר אתם גם בעל חות יאיר מבלי להאחו ולהשתקע בתוך מחנם (15). בשנת תס"ד כבר נמצאהו בעיר היירלברג ושם רב המדינה נתן לו מטעם הממשלה. ומי חכם ויבן ויקרא בתולדות דורות עולמים כמעל ספר פתוח לדעת מה המריץ והכאיב את רוח קדשו של ר' דוד אופנהיים להתקצף כל כך ולהכות באגרופ על קדקד על פחותו של ר' צבי אשר לא מוזר היה לו מתמול שלשים, כי כבר קרא את שמו הטוב על ראש ספרי אהוביו ורבותיו ה"ה ר' גרשון אשכנזי ור' יאיר חיים בכרך. כי עם כל הליכותיו בקודש אשר לא נשא פני איש ולא הכיר פנים במשפטי דתנו אולי היה מעביר על מדותיו ולא היה הולך עם בנו של ר' חגי חנוך הלוי ראש חסידיו אשכנזי בחמת רוחו הקשה אם לא היו עוד דברים נעלמים מאתנו אשר הציתו את אפו. אבל אם חטא ר' צבי הוא נלקה מיד ה' שבעתים ושבע בכל המאתו, כי אף אם עלה לגדולה והורם כסאו מרום מראשון, לא הרך על במתי ההצלחה רק לדרת מטה ולפול אל שאול מתחת. ויהי בתחלת שנת תס"ט כאשר כבה שמשו של דודו ה"ה ר' בערמן פרענקל בנו של ר' יעקב קאפל סג"ל אשר היה רב מדינת אנשכך בארץ ביארן (16) נתעלה ר' צבי ונקרא לשבת על כסאו ולמלא את מקומו, כי אחיו ר' אלחנן (17) היה זרוע ימינו של שר המדינה ה"ה מארקגראף ויילחם פרידריך בן משק ביתו ואיש חסדו, ולא היה קצין כמוהו אשר ידיו רב לו מבלי שיאמר לו אדם מה תעשה, ויזכור את אחיו הקטן ר' צבי ויקרבהו אליו וישיבהו על כן רב מדינת אנשכך ומקום מושבו היה שוואבך. אבל לא ארכו הימים והנה השמים התקדרו בעבים, כי בשנת תע"ב אבד את חנו בעיני השר וישימהו במשמר אותו ואת אחיו כי מחו על שניהם כזבים והלשינו עליהם דברים אשר תצלינה כל אזני שומעיהם, ועל ר' צבי הירש החפואו דברים אשר לא כן עד אשר גזרו אומר להניחו בצינוק ולא יראה אור השמש עוד לעולם ובמעט דנהו לשריפה כאחד המכשפים והמנחשים, כי אמרו עליו שגם הוא עשה במחשך מעשהו והשתפק בילדו נכרים דברו אוב וידעוני. ועל ספריו אשר נמצאו בביתו חרצו משפט שהם כלם מעשי תעותעים ודבריו כשפים. כשמנה שנים ישב ר' אלחנן בבית האסורים אחרי אשר יסרוהו בשוטים קבל עם עד אשר פדה ה את נפשו ונאלו מכל עונותיו בשנת ת"פ. אבל רע ומר ממנו

(15) עיין ספרי על ר' יאיר חיים בכרך צד פ' הערה א' ושם הראתי כי בשנת תמ"ד היה ר' אייוק מרגלית מפוזנא רב בעיר היירלברג, עיין לעיונישטיין צד צ"ג.
 (16) עיין ספרי על גולי וינא צד קצ"ד והלאה.
 (17) שם פ"ח הערה ה' וקצ"ט הערה א'.

היה גורל ר' צבי אשר נאסר בשנת תע"ג והיה כלוא כ"ד שנים בבית הכלא ואולי היו כלים כל ימיו כמו ימי אחיו בבית האסורים, לולא רחם עליו ה', כי ברוב חסדו חשב המגדול אשר היה אסור בו להתמוטט ולפול ארצה בשטף מים רבים אשר שטפו את אשיותיו בהמונם ובשאונם. ויהי כאשר שלחו את האסורים שמה החוצה הסירו גם מידיו את הנחשתים וגם הוציאוהו הפשי בחמלת פקודי עיר שוואבך עליו. אבל לא ארכו לו עוד הימים כי גופו נהיה ונחלש ורוחו חבלה מרוב צערו אשר סבל בימי מרודיו בשבתו תפוס במשמר. וגם חיי שלום ושלוה אשר חי בחק קרוביו אנשי משפחתו בעיר געמינד לא הספיק עוד להשיבו לאיתנו. והנה לשנים עוד שלש וימת בן ע"ה שנה בשנת ת"ק ידוע חולי איש מכאובות ושבע רוגו אשר שתה את קבעת כוס התרעלה וחמת ה' והוא לא עשה רעה מימיו ולא אשם בנפשו מעולם (18).

אם אמת כפי הספור אשר יספר לנו בנו ר' העניך, יצא ר' צבי מדלת המסגר מבלי כל, רק בידו האחת חבילה מלאה ספרים אשר היו חיי רוחו ושעשועיו בימי עניו ודחקו ובאחרת עמו וספור כל הצרות והרפתקאות דערו עליה. והנה אם נחקור מה איפוא אלה האוצרות אשר החזיק בהם בעת הצלתו הנפלאה כאלו חיוו תלויים בהם, לא נמצא רק שנים או שלשה ספרים קטנים אשר נותרו לפלטה עד היום הזה והם כעין קיצור קטן מש"ע יו"ד עד סימן קפ"ט (19), ופירוש תמניא אפי עם ביאור הלל הגדול (20), ודברי ימי חיוו עד יום גאולתו (אבל השנים האחרונים לא ראיתי). ולהיות שגם אלה לא ראו אור הדפוס כי לא זכו ויצאי חלציו להקים שם אביהם המת על נחלתו, 'אציגה נא הנה דבר אחד מספרו, דודי לצבי"ה פירוש מוזמר קי"ט אשר התחיל לפרש אביו הגאון ר' חגי חנוך עד אות ו' וזה היה חלקו מכל עמלו שהשכיל להשלים את מעשה ידו אביו המנוח (21), ורק על זאת נכספה וגם בלתה

(18) שם צד ר' הערה ה' מה שהבאתי מהקדמת ס' אספקלריא המאורה לר' כרדכי מאדיל בר' יהודה זלקי פרענקל דיון שוואבך. ומה שהדפוס לעווינשטיין מפנקס ההזכרות בקהלת באלברין בספרו צד קנ"ג הערה א'.

(19) ולא מצאתי אף שמיץ ראייה או רמז על הספר או בתוכו כי באמת מעטו של ר' צבי הירש הענא יצאו הדברים.

(20) עוד נותרה לנו לפלטה, חרוזה מעין המאורע שאירע לו בתפיסתו" שיר של ל"ב חרוזים ארוכים אשר בראשיהם נמצא את השם: צביכונהירש [ר"ל צבי יכונה הירש] בן הגאון מהר"ר חגי חנוך סג"ל ז"ל אשר שם מספר לנו כי נראה לו על כותל מורחיו של בית האסורים כתבים מכתבים שונים כתב לוחות י"ה ה' הצבאות ישב הכרוכים עם שארי שמות הקדושים והטהורים עם ככבים מאירים כספירים ואש מתלקחת שחורות אדומות ולבנות ויחדד וילפת עד אשר נמר אומר בנפשו ללמוד ט"ו או י"ה פעמים המשנה מהחל עד כלה עד אשר היתה שגורה על צצית לשונו ולהכיר חיבורו על הלל הגדול. והרב לעווינשטיין הדפיס את השיר כלו בספרו צד רצ"ה מתוך הכתב יד.

(21) ואלה איפא דבריו בשיר הגל':

אות וי"ה התחלתי. וי"ז מוסף על ענין ראשון תמשה אותיות הקדמות:

נבאר[נ]ם מאדוני א"מ הגאון ז"ל טרם נתבקש בישיבות המעלות:

אבל בכ"י הספר דודי לצבי נמצא בראש אות ז': אמרי פי מיום מיתת אאמ"ו הגאון זצ"ל.

נפשו שיודפס פרי עטמו זה, כאשר הראינו לדעת מתוך הסכמתו של הגאון ר' שמואל הילמן אב"ד מיץ (22), אשר הסכים להדפסת הספר בשנת תקי"ד כאשר דמה ר' העניך בנו לקיים את מצות אביו. מעשה אבות סימן לבנים. וכמתכנתו אשר ראה ר' צבי את אביו קושר קשרים ואורג ביחד את כל שמנה כתובים שבכל אות ואות במזמר קי"ט עפ"י מה שנמצא באגדת חז"ל, כן עשה גם הוא. ואם כי נראה בעינינו כמביא לחמו ממרחק וכמדלג על ההרים וכמקפץ על הגבעות לישר מה שאיננו עקוב, בכל זאת דומה הוא בנפשו כאלו היה רודף אחר הפשט בכל מאמצי כחו ורק על כן בררתי מתוך ביאוריו רק דבר אחד אשר בו יקום לימין החריפים והמפולפלים למען לא יראה כאלו בזה להם לעג להם ולתבוע בעלבונם. בראש אות מ' יתחיל בדברים האלה: "מה אהבתי וכו' טרם נבוא לבאר ה[פ]סוקים אלו כאשר שהגעתי לבאר אהבת המקום ב"ה וב"ש הוכרתי לכתוב מקודם ההתנצלות על שהלכתי כביאור זה קרוב לפשוטו מה ש(ה)לשון הפסוק הוא סובל ולא יותר ולא כן דמיתי מקודם שהלכתי ג"כ בגדולות ונפלאות כאשר הסדר הוא עכשיו בדורות הללו. ובפירושי על הלל הגדול שם בארתי בבאור רחב בהקדמות הרבה אשר עין הקורא יראה שמה. אמנם כאשר שיבאו ימי זקנתי ואהבתי את ה' בכל לבבי ונפשי ומאודי וידעתי בידיעה ברורה שנוח הוא לה' לילך בדרכי הפשוטה, גמרתי בלבי בפירושו זה לילך בעקבי ראשונים תנאים ואמוראים גדולים אשר קטנם עבה ממתניאואחריהם כרוכים הלועזים אשר כל פירושם וחיבורם הוא בדרכי הפשוטי. והנה אל ידמה בשביל כן שום אדם בלבו ללעוג ח"ו על אותן הדרשנים הדורשים בדרך רחוקה וכן על אומרי חלוקים בהלכה ותוספת, ובפרטות אותן אנשים שאין לבם פתוח ואין הבנתם משנת לבואם לכלל זה כי מימיהם לא דרשו וגם אמנם ידעו מחילק ובילק, זה דרכם כסל להם וגדול עונם מנשוא כי אותן אנשים מבזין התורה בפני עמי הארצים בסכרם שיש לנו שתי תורות ח"ו והמה אינם יודעים שהמלעיגים מחמת חסרון דעתם ומחמת קנאת איש מרעהו עושים זאת. כי אותן לומדים אשר להם הבחירה לדרשם היטב בדרך רחוקה וגם לאמרם חילוקים בפלפלא חריפתא מלא צנא להם נאה ויאה לדברם דבר אם לעקל או לקלקל בינם לבין עצמם ולא ברבים ולא לזולתם וכאשר אמרו חז"ל על יתרו שאמר: עתה ידעתי כי גדול ה' מכל אלהים מלמד שלא הניח ע"ז שלא עבד, מוכח מזה אדם אחד שאין לו השגת הבחירה אשר ברצונו יברור או זה או זה לא יכול לומר זה רע וזה טוב, ובפרטות שתמיד ולעולם הוצרך להיות החידוד קודם הליבון, החידוד בנערותו של אדם והליבון בוקנתו. וכתבתי כל זה למעני אשר לא יאמר אדם בקראו את אשר כתבתי שהלכתי בדרך פשוטה שחלילה וחם מלעיג ומואם אני בלימודים רחוקים הנ"ל חס לי לזרעא דאבא

ואם כן נראה אם לא שגיתי ברואה כי ו' ולא ה' אותיות הראשונות הם מלאכת ידי ר' חנוך, (22) עיין לעוויגשטיין צד קצ"ח והלאה.

כי גם בי דבר ה' ונתן לי לב להבין ופה לדבר ולשון לימודים, ויודע אני שאם אין בינה אין דעת, כי בינה היא פרוודור לדעת, כיון שהוא בא לכלל בינה שהוא מבין דבר מתוך דבר הוא בא לכלל דעת שהיא אמיתית התורה והמעיון שם בפירושו' במשנה במסכת אבות ימצא כדברו, ולכן אם לא ירגיל אדם בחריפות ובפלפול בימי נעורו לא בא לידי אמיתית של תורה בימי זקנותו ודי בהערה זו".

ואחרי הדברים והאמת האלה, יבואו נא דברי ר' שמואל הילמן ממיץ ויעידו ויגידו כי כדאי היה הספר בעיניו שיפוצו מעינו חוצה, כי הוא לא היה מראשי המסכמים בכל מקום ורכו היתה למשוך את ידו מהתסכמות ובכל זאת לא נסוג אחור הפעם הזאת, כאשר שאל ר' העניך בנו של ר' צבי הירש הענא ממנו את הסכמתו ועמד לימינו לתמוך. ומכתבו בכ"י ממש עודנו נמצא בתוך הספר דודי לצבי (23) אשר לא ראה אור הדפוס מימיו :

„ויעף אלי אחד המיוחד שבעדר גוע תרשישים נכון לחשים ה"ה התורני המושלם כ"ש מוהר"ר העניך נר"ו בן הגאון המפורסם מוהר"ר צבי הירש נר"ו [צ"ל : זצ"ל] נכד הגאון מו"ה העניך אב"ד דק"ק הענא. ויגע על פי רצפה כתובה משני אבריה, חיבור למהור פירוש נחמד על תמניא אפי מאב ובנו הגאונים הנ"ל אשר קריתי בו „שנים ושלוש" דלתות לדוגמא ומעמתי מצוף דבש כי נעמה. ולהיות שאביו הת' מו"ה צבי הירש הנ"ל גיור בגורת עירין על בנו להשתדל בחריצות ידיו להעלות ספריו על מזבח הדפוס, ושיחור פני לאמצו כמו פי ולדרוש סמוכין בתורה ואף גם שאנכי מן הצנועין המושכין את ידיהן מזה, כי ספרים החדשים בזמנינו רובא דרובא המה שלא לצורך ועשות ספרים הרבה וגו', אפס כיון שהדבר זה איננו נפקא לן מידי דתא, והמה דברי אגדה המושכים לבן של אדם ולעשות נייחא לצדיקים בקבר למען יפוצו מעינותיהם חוצה, אמרתי לחקוק את דברי בעט ועופרת. לעמוד למשמרת להסכים שיהיה מדפים ועולה, ובודאי בשפתם לא נמצא עולה. מהור זהב כולו, ולמען שלא ישלחו הצדוקים בעולתה ידיהן לחסיג גבול רעהו, להרפיסו פעם אחרת על מתכונתו, הן ע"י עצמו או ע"י גירי דיליה, סני ליה בארור המסיג גבול רעהו, ולטרקיה ליה חויא דרבנן דלית ביה אסותא. כ"ד המדבר לכבוד התורה ולומדיה פה מיץ יום ג' א"ך סיון תקי"ד לפ"ק.

הצעיר שמואל הילמן

החזנה פה ק"ק מיץ ואגפיה יע"א

ולא לחנם כנה ר' שמואל הילמן את ר' העניך בשם נכון לחשים, כי גם הוא חפץ כאביו בחכמות נסתרות, ויש עוד ספר קטן הנקרא בשם „גלוי דעת"

(23) בטעות כתב הרב לעוונישטיין צד קנ"ב שם' דודי לצבי הוא פירוש על הלל הגדול והוא באמת באור מזמור קי"ט.

חברו ר' חנוך בר' הירש הלוי ז"ל המכונה פרענקל פה איברברין שנת תקי"ד לפ"ק Oberbronn en Alsace. והספר הזה יכיל בקרבו חכמת היד ושרטוטיה עם ציורים וחכמת הפרצוף ושרטוטיהן וחכמת תנועות וראות האברים וחכמת ההולדיים (!) עם מעט מוער מחכמות הככבים וחכמת סגולות האבנים והכרתיהן (והחלק הזה איננו נשלם). ואם כי יאמר בהקדמתו שרק על כן קרא ספרו בשם גלוי דעת כי רק לגלוי מילתא בעלמא חקקו על ספר, וגם ישביע בניו שלא יעשו קריאתו קבע ותורתם עראי, בכל זאת יורה לנו למדי שכל ישעו וחפצו היה בסגולות ובנפלאות מרוח בני אדם ועמל ודרש בכל מאמצי כחו אחרי כל ספר וספר במקצוע החכמות האלה אשר מהם רוח צמאונו ורעבונו לדברים כבושים עתיקים ומקובלים כאלה.

ומלבד בנו ר' העניך עוד היתה לו בת לר' צבי ושמה קילא והיא היתה נשואה לר' אברהם כ"ץ שיף ובנה הנקרא על שם זקנה הגאון ר' חנוך בשם ר' העניך כ"ץ שיף היה מורה הוראה ותופש בישיבה בעיר באלברין במדינת עלום ומידו באו ספריו של ר' צבי הירש ובתוכם ספור צרותיו ומרודיו במגדול שוואבך לידי נכדו ר' יששכר בער בן כ"ה אברהם כהן שיף אשר הורה בני ק"ק קאסטיל סמוך לעיר מייניץ עד שנת תרכ"ח משך זמן נ"ד שנה. וכאשר יספר לנו ר' בער בהקדמתו אשר כתב בראש ההעתקה שהעתיק בה לבניו את ספרו של ר' אליקים כרמולי על ר' צבי הירש וימי שבתו בין אסירי חשך וצלמות, מידו בא לו יסוד הספור הזה להח' כרמולי אשר הוציאו לאור בשפת אישכנו במ"ע איוראעליט בשנת תרכ"ח אחרי אשר היה עמלו של ר' בער להדפיס את הספור בעצמו ובתומו וגם פירוש דודי לצבי עולה בתוהו וכל מאמצי כחו נשארו מעל. ועל טוב יזכר גם בענין הזה שמו של המדקדק הגדול מפרשו של רש"י ומבאר פיוטינו ר' וואלף היידנהיים, כי כאשר יזכיר ר' בער הראה אליו את הכתבי יד אשר היו גנוזים באוצרותיו ור' וואלף כבר היה מוכן ומוזמן להדפיסם בכית דפוסו בעיר רעדלהיים בדמים מעטים אם רק ישכיל ר' בער להביא אליו חותמים במספר ראוי ונכון אבל ימים ושנים חלפו ועברו ולספרי ר' צבי הירש לא היו גואלים ועודנם בכתובים ושמן היה מכוסה בחשך וערפל חתולתם לולא בא ר' אליקים כרמולי וחקרם. ומי יתן וימצא במהרה יסוד הספור של כל עמלו של ר' צבי למען יראה אור הדפוס במתכנתו כאשר יצא מידי בעלו המדוכא והמורדרף בלי חשך, כי הוא לבדו יפקד עוד ולא בא לצל קורתו של הרב דר' סאלפעלד אב"ד מייניץ אשר מידו באו לי ספר קיצור ש"ע וספר דודי לצבי וב"י המורה לצדקה ר' בער קאסטיל וספר גלוי דעת אשר על פיהם הטפתי מלתי.

ולרגל מלאכתו על תולדות ר' הירש הענא תבאנה נא התשובות אשר הנני מעתיק פה מתוך כ"י שו"ת, נשאל הוד"ח חלק אה"ע סימן ל"ג וסימן ל"ד :

שאלה ל"ג

תמן תנינן במס' קדושין דף י"ג ע"א : א"ר יהודה אמר שמואל כל שאינו יודע בטיב גיטין וקדושין אל יהא עסק עמהן ואמר ר' יהודה (י) וקשין לעולם יותר מדור המבול. ומזה יצא מ"ש בעל המשביר בש"ע בסדר הגט סעיף ק"א וז"ל : מאד יש לאדם לזהור שלא להשתדל בענין גיטין אם לא שיהא בקי בהל' גיטין כי רבו בהן הדקדוקים ובקל יוכל אדם למעות בהם והוא פיסול ממזרת עכ"ל.

והנה ראיתי צבי רין כדרכו בדרכים שהאשה מתגרשת בו וסדר גט א', הלא הוא הרב אשר הוא יושב כעת בק"ק היידלברג בשמו מוהר"ר הירש הענא והאשה מתגרשת היא כעת פה ק"ק פראג, והובא הגט לפנינו ע"י שליח להולכה וראינו שאין צבי מחזיק אורו אור תורה הוא וללמוד הוא צריך כי לפום ריהטא כולו מוקשה ונולקה בחסר ויתור וחליף תיוהא קא חזינא הכא ותמה ותמה אקרא. וזה יצא ראשונה : שכתוב בגט, וששים וחמשה, ה"ל למכתב וחמש וכדאיתא בש"ע סימן קכ"ו סעיף ה' בחשבון השנים יכתוב לשון נקבה.

אמנם משום מעות זו לכד אין לפסול הגט וכדאיתא שם בהג"ה : כתב לשון זכר במקום לשון נקבה כגון שה"ל לכתוב חמש וכתב חמשה כשר. וכתבו האחרונים דאפילו לא ניתן ואין שעת הדחק כשר. מ"מ תמיה קיימת איך טעה בדבר שהתנוקת של בית רבן יודעין כי בתורה ובנביאים וכתובים לא מצינו אצל שנים רק חמש ולא חמשה. ויכהו אל החומש והוסף חומש, הא חדא.

שניות מדברי סופרים, שנכתב בגט שם העיר היידל בערג פעם אחת נכתב בשתי תיבות ובפעם שנייה בתיבה אחת, וגם הוא כתב בגט היידל בערג בעי"ן ובהרשאה חתם עצמו היידלבורג. וגם יש עוד חילוק לפ"ז בין בורג לבערג, אם יש לסוים בגימל או בקו"ף כמבואר ג"כ בת"ש בנוסח באמבורג או באמבורק ע"ש, ותליא בזה אי נקראת ע"ש החר או על שם מבצר, אם ע"ש הר כותבים בערג ואם ע"ש מבצר נקרא בורק בקו"ף עי' בפוסקים.

ולוי נראה ולבי אומר לי שמעולם ושנים קדמוניות לא נתנו שום גט בהיידלבורג, כי בודאי על צוואת ר"י החסיד לא עברו. שלא ידור רב בהיידלבורג ולכך כתב לשון שבדה מעצמו פעם כך ופעם כך.

ושלש אלה כתב בנימין דמתקרי' זאב. מתחלה טעה שכתב אצל זכר דמתקריא

(* במס' קדושין י"ג ע"א אשר לפנינו נמצא דבר זה בשם רב אסי אמר ר' יוחנן. העורך

בא"ל וצ"ל דמתקרי ביו"ד עיין במס' גיטין דף ל"ה ע"א איך פלנית בת פלנית קבילת גיטא מן ידא דאחא בר הדי' דמתקרי איהי מרי, עיין בהגהות אשר"י. ולשון התפוכות ידבר מזכר לנקבה ומנקבה לזכר כמו גבי חמש כתב חמשה כנ"ל ומעה באות קלילא, ה'.

אמנם אי משום ה"א לא אריא דאיכא לצדד בדיעבד וכו' במקום עיגון אין לפסול הגט בשביל זה וכדאיתא בתשובות מהרי"ו סי' ק"ך בסדר הגט וז"ל שאלתי למר היאך לכתוב בגט היכי שיש להאשה ב' שמות אם יש לכתוב דמתקרי או דמתקריא ולא פשט לן מר ובתרגום של מגילה עיינתי ומצאתי לפעמים דמתקרי ולפעמים דמתקריא עכ"ל. וכן הוא בתשובת מהר"א ששון שאלה למ"ד דף נ"א ע"ב ומשם יש ללמוד דה"ה באיש אם היפך וכתב דמתקריא במקום דמתקרי מהיכי תיתי לחלק כי לא חילוק ידענו.

ואפשר אחר העיון מלת דמתקריא לגמרי מיותר כי דרך לקרוא אותו מתחלה בשני שמות אלו בנימין זאב וכמבואר בבית שמואל סימן קכ"ט ס"ק כ"ד וז"ל ואם נקרא בשני שמות או הוא להיפך צריך לכתוב שניהם בלא מתקרי ואם כתב דמתקרי הוי שינוי. ורביעי בגודש כתב העומד כאן בהידל בערג ולא כתב העומד היום כנוסחא' של כל הגיטין היום קובל עליו. ואפשר דאי לא כתב כלל העומד היום וכו' כשר בדיעבד כמבואר בש"ע ובטור סימן קכ"ח מ"מ כאן שכתב העומד ולא כתב היום אפשר דמגרע גרע כי לשון עומד הוא פועל הווה משמע שמושבו קבוע ועומד שם וזהו אינו כי הוא רק כארח נטה ללון משוט בארץ ומתהלך בה. וחמישי יוסיף לדבר בשם של האשה המתגרשת חיה דמתקריא חילה קשה בממ"נ טעה אי סבר דשם חילה הוא לשון הקודש לכן כתב דמתקריא א"כ ה"ל לכתוב חילה בחד יו"ד כמו חיה ואי השם הוא לשון לעז ה"ל לכתוב המכונה ולא דמתקריא וגם ה"ל לכתוב חילא בא"ל או חיילי ביו"ד ואף שהחנצל שכתב כן ע"פ הסופר שלנו ודאי לאו ספרא דוקנא הוא ולא מר בר רב אשי חתום עלה. ועמ"ד הש"ש כתב בשם האשה וכל שום וחניכא דאית ליכי ולאבתיכי ולמקומיכי ולמקומי' ולאבתיכי. זהו כולו מיותר כיון שלא כתב העומדת היום במקום כיון שהאשה לא היתה במקום המגרש כמבואר בתשובת מהרי"ו שם והובא בבית שמואל סי' קכ"ט סעיף ב' ע"ש ובתשובת חוט השני סי' ט' וסי' יו"ד. ואע"ג דהי' נראה לומר שיש לכתוב וכל שום וחניכא וכו' רק למקומיכי ולמקום אבתיכי אינו מן הצורך לכתוב וכמבואר שם בלשון השואל בחוט השני סימן ט'. ואפשר דכוונת מהרי"ו הכי הוא וכו' מ"מ עכ"פ הא כתב שפת יתר כנטול דמי וגם וכל שום וכו' אצל הבעל ג"כ מיותר הוא דכיון דבמקום הנתינה פה אין כותבין וכל שום וכו', כי מקום הנתינה עיקר ובמבואר מתשובת מהרי"ו שם והובא בכ"ש סי' קכ"ט סעיף ג' ע"ש וכן בתיבת בנפשיכי כתב בשני יודין ופה כותבין בחד יו"ד ומקום הנתינה הוא עיקר. וגם בדיקנו בעוקצי דינא ולא מצאתי כן זכאי כי יו"ד קר"ת קחזינא הכי

שחסר כל העוקצין הראוי להיות כמבואר בסדר הגמ סעיף פ"א ואין לו תיקון כיון שכבר חתמו העדים כמבואר שם. ושאר שינוי האותיות ובסדר השורות פגום נכנס ופגום יוצא לא רציתי להאריך בזה.

והנה אחר בדיקת הגמ אבשרא ואטופרא ולישנא אף שאחת ואחת הי' באפשרי להכשיר בדיעבד מ"מ בהצטרפם יחד מן הראוי להחמיר כיון דאתגלי שעדיין אינו יודע במיב גיטין וקדושין אין להתיר אלא במקום עיגון ודוחק גדול ע"כ עליו מוטל אם עדיין הבעל שם בהידל בורג או בסביבו ודרך יום כה ודרך יום כה להדר אחריו במהרורא קמא ובתרא במהדורי מילי ולסדר הגמ מחדש (כי) [בדין] להוציא מכל ספיקות אבל באם שבלתי אפשרי להשיב הבעל כי כבר הלך למרחוק אזי נחזי אנן למצוא תרופה להתיר פה ליתן גט זה לאשה זאת, כי הרבה חששות חששו חז"ל לתקנות עגונות. אבל הדרך הראשון ניחא לי והשני קשה לי. איברא ההכרח לא ישובח ומכאן והלאה חושבנא, שהוא וב"ד יהיו נוהרין בסידור הגמ כי בקלות יהי' ח"ו כמי שסדרן קו"ף ונוח לאדם לסלק עצמו מסידור גיטין ויקבל שכר על הפרישה וסילוק כסדרו. חס לבי בהגיגי וסילוק זה הוא אשור 1) לאשרו בהוד והדר ולא כל הרוצה ליטל את השם בשמות הגיטין כי הימים ידברו וגם השמוש ת"ח גאוני קשישאי ובקי בהן ובשמותיהן. ע"כ דברתי עמו בתוכחה מגולה ואהבה מוסתרת וכסהו כלילה כסוי בדבר שאינו מוסיף הבל ושומנין בלשון זהורית פי המדבר לכבוד התורה וקנאת ה' צבאות תעשה זאת היום יום א' דר"ח תמוז דהאי שתא תסח"ל.

דוד הקטן אופנהיים חונה בק"ק פראג

ומצ"פ על ק"ק נ"ש ובכל מדינות מעהררין.

שאלה ל"ד כתב משנה

עין צבי מחזיק כדקמחזקי אינשי בחזקו' דפרשאי פורש

מיראה מדרם פרושי' לבגדי ע"ה ולעושה הטאת עם

בשגגה בשגגה היוצא ופלטתו הקולמוס לשון הלב

נוקב עד החלול.

חילול השם יוצא מפורש מפיו פומיה אינו מחכים ומראשו וסדרו אינו ניכר סימני טהרה להיות טהור גברא וטהר יומא והיום קובל בקובלנא רבה רב מהיות הקולת קולן של סופרים מקרין ומפריש מאיסורא איסור מוסיף ואיסור כולל וגולל ודופק ועל גבר שמע קול גברא ונפל קלא באודני' מן הרב המסדר את הגמ והודה ולא בוש ואמר אימא גופא דעובדא הכי והכי הוה ומהפך במילי כדיבא במיפך והומה והכחשה תחלת הזמה היא ויש מנהון שמרגלה

(1) עיין כתיבות דף י' ע"ב.

בפומי' לעשות זדונות כשגנות וזכויות לכפר בפר העלם דבר וכקוץ למוכח ומעולם לא ראיתי צבי קיץ ושואל כענין ומשיב כהלכה, ובלל דבריו אין בו מתום ומילי לא מימסרי במסירות קולמוס ומסירות מודעי רבה לאורניתא וקושמא קאי שאינו בקי בגיטין וקדושין במיב להדי מיב והוא בהעלם דבר ובלא דבר, ומה לתבן אצל בר ולהיות עייל בלא בר, ובאלו עי"ל קמצא דגן למקום טהור לפני ולפנים ותומת עצמות יש להן תומת ישרים אבל אינו תוכו ככרו ופוק תנא לברא אינו משנה ומשנה ממטבע שטבעו חכמים וכל המשנה ירו על התחתונה ולא זוה ממקומו מקום חשוב ד"א של הלכה ואמת מלבן לבוני ומלבן פניו ומזדהר במחזורי אפי ושער בנגע הפך לבן והאמת יורה דרכו יורה כחץ שנון. וזה החלי':

הנה ראיתי פנימת של קס"ת ויתר כנמול דמי נמל לשון זהורית ורואה בקס"ת במדבר מדבר כלשון עמו וז"ל: הנה ההעתק מה שהנחתי לפני הסופר הי' מנוקה ומנופה בי"ג נפה מכל מכשול ונדנדו בעולם אך הסופר טעה. וכאשר ראינו היינו משתומ[מ]ים כחדא שעה על אשר טעה בזה בתוספת הי' של חמשה והסרון מלת היום ועו' דקדוקים הרבה. אמנם ראינו שבעל המגרש היה קאי בחד כרעא אארעא ובחד כרעא לברוח או אמרנו וענינו עפ"י הדין והיושר לפי ראות עינינו שהוא גם כשר ואעפ"י שע"פ הדין הי' ראוי לגלות אוניכס מזה. תשובתי בצדה שזהו שייך בדבר שהוא פלפול בין הפוסקים אם לכתוב או לא לכתוב. אמנם זה הדבר שהתנוקת של בית רבן יודעין אותו הטעות וא"כ אינו צורך ובשביל כבוד הב"ד אפלג"טין* לא הזכרתי מזה.

הנה הכבוד נהפך לקלון אי כבוד ואין חולקין כבוד לרב במקום שיש חילול השם או איסור וזהו כבודו אפילו בחול וכ"ש בדברי קדש ובאיסור א"א מה זו שתיקה ומה זו סמיכה לסמוך על קנה רצוץ אשתקיל מלולו ניטל רוב המדבר בלשונו ופיו גמוס ואיפכא מסתברא ליה מאן דאית ליה כאיבי' ליול לבי אסי' לשון חכמים מרפא. וצריך להודיע לרבו להיות לו ידיעה בית רבו ולהרים קולו כסופר ומונה הרי זה משובח בשבח המגיע לכת"בים והמשא בכת"ב ישאו ויתנו מעם לפגם למה פגום נכנס ופגום יוצא וכיצד מעברין על כל פשעיו ועל כל תכסה בדבר המוסף הבל תינוקת של בית רבן יודעין אותו וה"ל לתרץ דבריו תרין ויתוב גברא קא חוינא הכא ותיובתא לא קא חוינא וללמד סניגוריא לעשות סניגור ולסתום פי קסיגור וליישב מה שיש לכאורה שום פקפוק שלא יהיו התלמידים מתהנדסין בדבר ולא יקבעו התלמידים הלכה לדורות כי שבשתא כיון דעל על שביחי והלא מפורש ושום שכל בסדר הגיטין בסדר גמ' שני מיד בעל ליד השליח בסעי' נו"ן וז"ל אם יש איזה שינוי בגמ' שנראה לכאורה שיש פקפוק עליו אלא שנראה להרב שאין בו פקפוק מפני טעמו ונמוקו עמו

(* שם הדינים מורי שיה כפראג הוא: Appellanten.

ושולח הגמ' למקום אחר יש לו לכתוב כתב בפני עצמו מה מעמו כדי שיראה הרב של מקום נתינת הגמ' ליד האשה מה מעמו כדי שלא יהא נדחה נתינת הגמ' עכ"ל.

הרי פשוט לעשות המטבע שמטבעו חכמים מקרקפתא דגברא מונח ורבעי' עלי' להודיע לב"ד שבמקום נתינת הגמ', כל דבר הקשה מעשה מקשה עד ירכה עד פרבא מפרק בלאחר יד הבותבת תשובתו בעדו תשים לפניהם כדי שלא ידחה נתינת הגמ' ודברי הלומת לא מעלין ולא מרדין הוא חלים והוא פותר ותמצית דבריו הואיל ותנוקת של בית רבן יודעין אותו כופין עליו פסכתור ואומרים לו הוי פקח ושתוק ולעשות עין של מעלה כאלו אינו רואה אי' ודי' למינה מלתא דפשימא לי' מבעי' לן דאפשר שלא חלי ולא ארגיש בשום מעו' כיון שהוא בהעלם דבר בכתב התנצלו' שלו ומקיים בלאי' בכרם כדי עבודתו עבודת הקדש בשדה הקדש ע"פ התלם כנגד ראש תור הנשמע בארצינו ליישב מ"ש שם האשה חיילה ולהיות מליץ וישר בעדו ואנחית לן חדא ואידך שירא מאי שייר דהאי שייר אין דין כי אם קביל רוח יתירה דאית בי' רוח שאינו מצויה בים התלמוד ופוסקים ודיני גימין ונלקה בחסר ויתור וחלוף ונמטמם לבו כטוממם שמהפך זכרות ונקבות ונקבות לזכרות ועל' רמיא לאפוקי מחשרא להודיע שלא יצא מבשלה מתחת ידו כמכשול דבר שהתנוק' יודעי' ושלא לתלות בי' בוקי סריקי הלא מצינו בש"ס במס' סוטה שאמר הקב"ה לדוד הריני מכשילך אפי' בדבר שהתנוקת של בית רבן יודעי' ומי לנו גדול מדוד מלך ישראל ואף גם הקב"ה הוזהירו על זה אפ"ה לא היה ניצול מאותו דבר ק"ו וב"ב של ק"ו אגן מאי נענין בתריה וכגון דא צריכא להודיע דלא תיפוק חורבא מיני' ואין נכנסין בחורבה מפני החשר שמעה בדברים שנפלו בה מפולת יד הכותבת ובחרתא שוה איזה חדשים שנוהג רבנות ויש בו משום מויקי' הויק מצוי ושכיחא וברי הויקא הויק שאינו ניכר להיות תעלומות מביט וסוקר בסקירה וזכירה אחת היתה ופרסמן הכתוב וגנאי לת"ה לצאת בו ומה שמתנצל עצמו בנצל ורקב 1) שהמתגרש רצה לברוח ובוה מבריה ארי מנכסיו ואסורא הוא דרבע עלי' כי אונס רחמנא פטרו' והכרח לא יגונה ולא ישובת כי הבעל בנימין זאב יטרוף טרף ולנקוט נגרא בריותא 2) וינס ויצא החוצה מדלתות ביתו דבר זה אין אונס בנימין, כי נראה עדיין הואב בעיר אינו אונס והוי משלחת לשלוח גמ' אחר לאשתו שני' מדברי סופרים ולכופ באגמון ראשו על האלופים קציני מנהיגי מדינה אשר ידם תקיפא ואין בלום חסר ואי לא צאית ה"ל להיות מפקי' לי' מאונא לרמי' עלי' גודא רבא ולשמשי' לקועי' עד שיאמר רוצה אני והן הן תקוני' ואז שבחוהו רבנן לצבי ובתר מרי נכסי צבי משך תור'

1) עיין משנה נזיר ז' ב'

2) עיין בבא קמא ג"ג ע"א.

קדש בכתבא פסול במדברא לשון מדברת חסר ויתיר והוא תולה קלקלתי באחרים באמרו בחסירות ויתירות ל"מ דבקי אנא ואף הוא עושה מבלא וכתב עליו הגט כתקון וכתלכתו ולא ספרא דוקנא כתב והעתיקו במעות ונפליניכא ותכלי בשיראי ו) והעביר ראשון ראשון אבל ע"ד יעלה מן הארש ארשת שפתיו פומי' מחכים עליו והן הן עריו שאנב שיטפא לא דק והי' רץ כצבי בשבילי ר"ה שלא ברצון חכמים אשר מאד מאד הוזהרו באזהרה גדולה ועצומה להיות מתון בדיני גיטין ומתון מתון שוי' ת' תחי' 2).

זאת ועוד אחרת כתב וז"ל וגם נקרא היידלבערג ע"ש החר ובדקדוק כתבנו בע' וגימ"ל כי מצאנו שכל הגוים כותבים היידל בערג ולא בורג ע"ש שהוא מסובב בהרים וגם הרב המופלא מוהר"ח ז"ל בעל חות יאיר סידור גט כאן בהיידלבערג ג"כ כנ"ל, ועל אשר כתבתי בהרשאה היידל בורג בודאי הוא שיטפא דלישנא מכח שהרצים יצאו דחוקים דחופים ומובהלים עכ"ל. תמיהתינו תרי' תמי' מדברי דכירי אינשי מה ששינה לשונו בהרשאה מכגט מהראוי להיות הכל כרימוס אחר ובחדא מחתא מחתינהו ואם שינה ה"ל להודיע כדאי' להדיא בש"ע סי' כ"ד בהג"ה ומ"ש שכל הגוים כותבים וכו' ברין זה אין ללמוד מדבריהם כי לפי כתיבהם בערג ובורג יסיימו הכל באותות שוי' בסוף המלה אבל לפי לשונינו וכתבינו יש חילוק בין בורג לבערק. ומ"ש שמצא כן גט מסודר וגט פשוט לפניו מוהר"ב ה"ה מוהר"ח ז"ל ה"ל להודיע אם קודם מעשה בא שומעי' עליו אם זיינו עלי' וספרו כאן ולאחר מעשה אין שומעין לו אם לא שמכרר הדבר לפנינו ברור כשמלה פרושה במדרש פרושים. ומ"ש להתנצל מצוואת ר"י חסיד שעשה כנגדו וז"ל ומצאתי שני נוסחאו' נוסחא א' כתוב בו שאל ידור בו הרב ששמו שמואל בהיידל בורג, ונוסחא שניה סתמא שאל ידור הרב. ואף לפי נוסחא שני' ראיתי כמה וכמה דברים שצוה רי"ח ופוק חזי מאן עמא דבר שאינו מקיימים אפילו דבר אחר. תמה תמה אקרא פירוקא לסכנתא ואיך נכנסי' בגדר הספק בחלופי נוסחאו' לומר שמא גרם וכתב שם משמואל ושאני שמואל דחוי בי' מפנקתא יתירתא ורב גובריה ובפרטו' בעסק רבנות צריך לזהור טפי כדאמרי' אוי לרבנות וכו' ובודאי חמירא סכנתא כי האי מאיסורא ומה שכתב פוק חזי מאן עמא דבר שאינו מקיימים אפילו ד"א מה לתבן אצל הבר הנכנסי' בלא בר איש בער ולא ידע ושומר פתאים ה' וכל איש הירא והחרד על דבר ה' נזהרים מאד בצוואת רי"ח ע"ד שאל איבך ויגדך וקינך ויאמר לך.

ובאמת מיום עמדו על דעתי הייתי מתמיה על קצת אנשים שנושאים את בנותיהם לאיש אשר שמו שוה לשמו ושניהם יש להם שם א' בשוה, וכדי להנצל מצוואת רי"ח מוסיפין שם לאחד מהן לכנוי ועושיין העיקור למפל ומפל

(1) צ"ל: ונפל תכלא בכלהו שיראי עי' ברכות נ"ו ע"א.

(2) עי' ברכות כ' ע"א ואולי רצה לומר תו חיים.

לעיקור כי היכי דלאש(י)נוי השם ולא להוי שינוי מעשה רב להיות שם שמות בארץ ומאי מהני להם שמותם ומנהגם כי שם הילדות הוא עיקור ופטר את הטפילה מפל בלי מלה לקיים ברית עולם, בכל זה הייתי כקורא תגר ולא ילד בולד התומה מאבות המש"גים כהשג יד הכותבת מעם לשבח בדבר הזה.

אמנם אחר העיון מצאתי און מנהגן של ישראל תורה הוא ושרי להו תגרא כי זכר לדבר מיהו איכא, מהא דאי' במס' סוטה דף י"ד ע"ב אמר שמואל סבא חמוה דרב שמואל בר אמי משמי' דרשב"א וכו' הנה שיחות של ת"ח צריבין למוד. הא דקאמר שמואל סבא מה שאינו נמצא ברהיטא בש"ס כי אם מייעומא דמייעומא אלא להראות דמהני שיטתא לסבא דלא להוי שם חמוהו וחתני' שוים כאחד והוסיפו ל(א)[1] הכינוי לקרוא לו בשמו שמואל סבא ובאמת אמרו שם הנוסף הוא עיקור והראשון הוא מפל וראה לזה ממסכת' ברכות דף י"ג ע"א : כיוצא בדבר אתה אומר לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך ולא שיעקור שם יעקב ממקומו אלא ישראל יהיה עיקר ויעקב מפל עכ"ל. נמצא שם השני העיקור ושם ראשון מפל ועל זה סמכו העולם בסמיכות וקנים, מ"מ שומר נפשו ירחיק ממנו ומכיוצא בזה, ומ"ש מב"ת ועל ארבע לא אשיבנו אודת מלת היום שכתב מר דאפשר מגרע גרע וכו' הפריז על המדה כי לסכרתו שוהו בהכרח מלת עומד משמע דרך קביעות ואתא מלת היום לומר שאינו דרך קביעות רק כאורח נטה ללון א"כ כל הגי'נן הנכתבין במקום שהבעל המגרש דר בקביעות באותו מקום שניתן הגט המה נכתבין שלא כהלכה, כי הלשון עומד היום משמע דוקא היום כסכרת מר כארח נטה ללון ובעל המגרש דר שם בקביעות אלא שמלת היום הוא רק לתוספו' וליפוי' לשון ואם לא נכתב כשר עכ"ל.

הנה בו ביום גרשו הסאה להאי צורבא מרבנן ביילא דכיילא רבה גורשא תלתא לישנא תלתאי ותלת ברמות רוחיה הוא דנקמי וכתב הפריז על המדה הפרים ע"ג קרקע פרוז בן יומא פרוץ מרובה על האומד דעת ואין הדעת סובלתו שיחה במלה שלו ביטל מודעא רבה לאוריתא כי בודאי לישנא יתירה בגט הוא קאי באיסור מוסיף וחיישינן דלמא גיזו לי' לדבורי' כדאי' כמה פעמים בש"ס ומדקדקים בגט על כל אותיותיו ונקודת ועל כל טיפה וטיפה זו מה תהא עליה' ומלת היום הוא מדוקדק כי יש מחר לאחר זמן ולך הבעל משם כי גרים אנחנו בארץ ואולי יוציא מאן דהו לעז על הגט לאחר זמן שיהא כתוב בגט העומד פה ועכשיו אינו עומד פה ויאמרו ששינה מקומו שם המקום עמידת הבעל לכן כותבין היום להנצל מחשש זה ומי פתי יסור הנה לומר שהוא רק יפוי' לשון ושקר חן והכל היופי.

ומ"ש שרוצה לעשות סנגוריא בשם חיילה שהוא מסופק הי' אם הוא שם לה"ק או לעז וא"כ כתבתי הכל בדקדוק ראשון על שכתבתי חיילי כמבואר בתשובת מהרי"ו סי' ק"צ וז"ל שמעתי ממהר"ז כהן שא"ל מהר"ד הלל ז"ל כל היכא דמספקא לן בשם אם ע"ל ה' בסוף התיבה או א' או יש לכתוב ה' בסוף התיבה

עכ"ל מ(תל)לה] דמספקא לי' פשוט לן ואדרבא ממוט' 1) כיון שבשם הספק צריך לכתוב ה' בסופו בשמות לה"ק א"כ ה"ל לכתוב נמי בחד וי"ד מהאי טעמא גופיה כשם הקדש. ומ"ש כתבתי חיילה בשני יודיין כלשון בני אדם אין ההרגשה במבטא בלשון בני אדם בזה דמ"ש חי' או חיילה בכלום מרגישין הוי"ד במבטא וי"ד התוספו' הוא יו"ד שבוירבה רבוי לשון רבוי אחר רבוי ה"ל למעט ולנקוט לשון קצרה, ומה שמוסיף על לשונו איך עלה על דעת מכ"ת לכתוב חיילה שהוא סובל כמה פירושים לשון חיל למלחמה, לשון ממון כמו עשה לי החיל הזה, לשון כח כמו יישר כחו וחילו ודומיהן עכ"ל. נתן עיניו בממון לעשות מלחמה בשלום בכח גברא ולמעמיה דלמא באמת נקרא ע"ש א' מהג"ל לפי טעמיהן ופירושיהן הנ"ל ולכתוב בחד יו"ד וי"ד הנוספות יו"ד קרת קריין ולא כתיבן אוסיפ' מיא אוסיפ' קמחא קמחא טחינא ולא חייש לקמחיה. ומ"ש עוד וז"ל ומ"ש מר בעמודי שש וכו' והנה נראה לפום רהימא ונראה שדבריו מר בלשונו סותרים וא"ז כי מתחלה כתב רק למקומיכו ולמקום אבהתיכו אינו מהצורך לכתוב וכל איננו צריך בכמה מקומות בש"ס משמע שא"צ לעשות, אמנם אם עושה הדבר הוא שפיר טפי ואח"כ כתב כל יתרו כנמול דמי עכ"ל. והנה רוצה לדייק כי הני בני יהודאי דדייקי בלישנא. ונראה בעליל שהוא מבני הגליל ולא תצייטניהו להני כללא דכייל דכל אינו צריך רק לכתחלה משמע ומכנים ראשו בין הרים גדולים כי כבר נחלקו בזה גדולי הפוסקים כדאי' ביו"ד סימן רע"ד פלוגתא בין הרמב"ם והרא"ש בדיון שצריך לזהור לתיג שעמנ"ז ג"ץ וע"ש בט"ז ס"ק ה' מה שמביא ראיה ע"ז מניטין ריש פ"ב ע"ש ונעלם ממנו דבריו התוספות בניטין דף ד' ע"ב ד"ה אי מהאי ע"ש ובברכו' פ' ה' קורא דף ט"ו ע"ב קאמר הש"ס להדיא מי אשמעינן הלכה כר"י שאמר משום ראב"ע ה"א צריך ואין לו תקנה קמ"ל הלכה כר"י. הרי דלשון צריך דיעבד נמי משמע ויעיין בערובין דף מ"ח ע"א דלמא צריך ואין לו תקנה קאמר וכו' ועיין בתוספ' מגילה דף ט"ו ע"ב ד"ה צריך לאומרן וכו' ובא"ח בטור סי' רי"ט מבואר דצריך לכתחלה משמע. כלל הדבר אין למידון מהאי כללא כי הכל לפי הענין לפעמים משמע צריך ואין לו תקנה ולפעמים לכתחלה משמע ולכן להוציא מפלוגתא כתבתי בסיפא לגלוי' מרישא.

ומ"ש עוד, ולעיקרא דמלתא וכו' אלא נראה שהוא שופרא דלישנא ומאן דכתב לא הפסיד עכ"ל. מאן יהיב לי' משופריה וטחו עיניו מראות בתשובות שהזכרתי תשובה ראשונה היא תשובת מהרי"ז וחוט השני מבואר הדין בביאור היטב שאין לשנות וכל המשנה ירו על התחתונה.

ומ"ש מכ"ת עוד על ועל כל שום של בעל וז"ל תמיה לי הלא ידוע מקור הטעם שצריך לכתוב במקום הנתינה כייש לחוש לחששות ר"ת שיאמרו אין זה

(1) צ"ל מטונך עי' ר"ה ד' ע"א (השערת ידידי הרה"ג ר' משה אריה בלאך שי')

המגרש וכו' וכי מפני שהוא מדמה נעשה מעשה הלא דין זה מפורש להלכה בתשובת מהרי"ו ובאחרונים רי"ש סי' קכ"ט דבכל ענין יש לכתוב בבמקום הנתינה דוקא לענין וכל שום וכה"ג כאשר רמזתי בתשובה הראשונה. וכן לענין בנפשיכי כי במקום הנתינה כותבין לכתחלה אף דבדעבד כשר מ"מ לכתחלה לא יעשה כן במקומינו ומסוף דבריו ניכר שכתוב וז"ל והנה פניתי בחובה ולא ידעתי למה ועל מה יעלה על דעת מר להחמיר ע"י צירוף דברים אלו יחד הלא כל דבר בפני עצמו הוא כשר בלי פקפוק וא"כ אין חיבור לצירוף זה, וזה דומה קצת לאמר אם יש בבחמה שנים ושלשה הוראו העולה להיתר וע"י צירוף יחד נאסר דבר זה זר בעיני עב"ל. אומר אני שהוא כזר הנכנס לשמש בפנים ולהפך בצנורא דדשא דרך שם שם חק ומשפט ושם נסחו ולא עמד בנסיון ואינו בקי בסדר עבודה. הנה מה שמצייר בשכלו צורה וחומר לדמות לבהמה הלא מצדו תברא דבבריות הראיה מצינו תרתי לריעותא הוא מריפה אבל קושטא דמלתא דלא דמי להדרי אפילו כי (ע) [א] וכלא לדנא (1) כי עיקר בוונתינו בתשובה ראשונה הואיל ומעה וידע למעו' חמשה וששה מי יודע עד היכן הגיע חסרון ידיעה יותר מכדי חסרונו חסרון הניכר דחזיתי ודבארתי וילמוד הסתום מן המפורש דלא חזיתי ודלא בארתי בענין סדר נתינות הגט לשמה ולשם גירושין לשם כריתות וסדר דיני הקנאה הדיו והגיויל ושאר נתינת הגט הואיל ומעה יותר מתלתא זימנא הוי חזקה דלא אתמחי גברא ולא אתמחי קמיע של כתב הגט וסדר נתינה וכדאי' בש"ע לפנינו בסימן קמ"א סעי' למ"ד בהג"ה יש לפסול הגט אם המסדרים היו ע"ה והוא מתשובת הריב"ש סימן שפ"ח וסי' ש"ץ בשם הר"ן ובתשובת מהרא"ם סי' ל"ה ובתשובת צמח צדק סי' ק"י יע"ש. ומ"ש מכ"ת הלא כל דבר בפני עצמו הוא כשר בלי פקפוק הנה כמה קרקורים ד"וד מקר"קר עד שהכשרתי את הגט במקום עיגון ודחק גדול כאשר הארכתני בתשובתי הראשונה ואין זה רק רמות רוחא לעשות סנגרון לדבריו ומדת חכמים אינו כן. כי מודים דרבנן היינו ש בחייהו ואם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה בפרטות באיסור חמור א"א כי כמה הלכתא גבירת' וכמה הלכותות רברבות איכא לדא מלתא וה' יצילנו משגיאות ויעשה עמנו נפלאות ולטובה אות. כ"ד הכותב היום תבר מגל (2) תסח"ל.

נאום **דוד הקטן אופנהיים** חונה בק"ק פראג

יע"א ומצ"פ על ק"ק נ"ש וכל מדינות מעהררין וצ"ו.

(1) ע"י סנהדרין כ"ה ע"ב.

(2) הוא ט"ו אב ע"פ מאמרם תענית ל"א ע"א.

לקוטים מרב סעדיה גאון.

א.

בשנת תרמ"ו מצאתי במצרים חלק קטן מפירוש רש"י על התורה בכ"י (כ' דפים קטנים 16° בשני קונטרסים, והוא מכיל הפירוש לפ' כי תבוא עד דף י"ד ע"ב, ואח"ז כתוב: „גשלמה פרשת והיה כי תבוא פירוש רבנו שלמה הצרפתי וצ"ל", ומתחיל עוד הפעם: „פרש והיה כי תבוא. ילמדנו. היום הזה יי אלהיך מצוך וג' זה שאמ' הכת' בואו נשתחוה ונכרעה והלא הכריעה בכלל השתחויה" וכו'). ולפסוק י"ד לא נתתי ממנו למת אחרי דברי רש"י לפי נוסחאותינו לעשות ארון ותכריכים תמצא עוד ההוספה הזאת (אשר איננה נמצאת בכל הנוסחאות שבדק הר"א ברלינער בספרו זכור לאברהם): „וראיתי ביסודו של רב רבינו סעדיה למת לחוטא. כמה שנ' כי הנער בן מאה שנה ימות, וכה יקר בעיני יי המותה לחסידיו". וכפי הנראה ההוספה הזאת היא ממעתיק הכ"י, כמו שמצא ברלינער הוספות על שם רס"ג לבראשית א' ול' (ראה אצלו לקוטים בסוף הספר דף קפ"ו). ואודות גוף ההוספה הזאת אקוה לדבר ברצות האל במחברתי על פירוש התורה לרס"ג בחלק ב' מספרי הגאון הוצאת דירינבורג.

ב.

אחר הדפסת החלק הראשון ממחברתי זכרון רב סעדיה גאון (בספרי מקיצי נרדמים לשנת תרנ"ב) אשר שם הדפסתי הקדמת החבור הראשון מן הגאון הוא ספר האגרון, מצאתי ת"ל בגנוי חבילות הדפים כ"י של אוצר הספרים הקיסרי דפה קונטרס ח' דפים מגוף הספר ממלת כלה עד מלת ספחת. ובהערותי אל החלק הזה אוכיח כי את כל המלות הקשות יפרש הגאון בס' האגרון כמו בתרגומיו לכתבי הקדש, ורק במקומות מעטים הוא נוטה בספרו זה מתרגומיו, וגם בהם טעמו ונמוקו עמו כאשר אשתדל לבאר שם. ומלבד מלות המקרא יבאר הגאון כפעם בפעם מלות התרגום והמשנה, באופן שהוא הון יקר לקורות הלעסקיוגראפאי בספרותנו. ואני מכיני לדפוס בחלק ב' ממחברתי הנ"ל (לשנה הבע"ל מספרי מקיצי נרדמים).

ג.

כמו כן מצאתי חלק גדול מספר הדקדוק של הגאון (הנקרא אצל דונש בן לברט והראב"ע בשם ספר לשון עברית וצחות לשון עברית) אשר בעצם וראשונה היה כחלק מס' האגרון, ולאט לאט התרחב ונהיה לספר גדול בעל שנים עשר חלקים, כדרכו של הגאון לתת את חבוריו במהדורות

רבות. ובחלק הספר אשר מצאתי נזכרו החלקים האלה:
 חלק א' אודות כ"ב אותיות (פי שרח אלכ"ב חרף).
 מחלק ב' (אשר שמו לא מצאתי) נזכרו הפרקים האלה: פרק ההוספה
 לחזק (באב אלתפכים), פרק הקצור (באב אלאכתצאר),
 משקלי הפעלים (אוואן אלאפעאל).

חלק ג' אודות הנמיות (אלתצריף).

חלק ד' אודות חלקי הלשון (אגוא אללפט).

חלק ה' אודות התנועות (פי אלנגם).

חלק ו' אודות השוא (פי אלגום).

ועוד מצאתי מאמר (מקאלה) ז' אודות האותיות ואהח"ע (פי אלאחרף
 ואהח"ע) ומאמר ח' בדיני אהח"ע (פי שרוט אהח"ע) אשר כפי הנראה אינם
 חלקים, כי אם פרקים מחלק הראשון.

והמקום המובא מדונש בתשובותיו על הגאון (N) אודות המלה עשיתני
 (יחוקאל כ"ט ג') הוא בגוף הספר כזה: ועלי אן אלערב יקולון וגדתוני עלמתוני
 פיזאוגון אנא מע אנא פאן אלעבראניין לם יצמלחו עלי דלך. ולא יוגד פי
 אלמקרא מא ישבה דלך אלא ואני עשיתני פאנהא ענדהם כלמה מחאל (ואף
 כי הערבים יאמרו מצאתי אותי, ידעתי אותי [במלה אחת] ויוונו אני עם
 אני, אולם העברים לא יעשו כן. ולא ימצא במקרא כזאת רק ואני
 עשיתני, אך היא אצלם מלה בלתי אפשרית; ר"ל מלה שומה בפי פרעה
 שהוא איש נכרי, כאשר יבאר דונש), והחלק הזה אף כמו שהוא חסר הוא
 אוצר נחמד לקורות הספרות ולחבורי רס"ג, וגם הוא יבוא במחברתי וזכרון
 רס"ג הנ"ל.

ד.

כמו כן הנני מדפיס במחברתי זאת את כל הנמצא מתשובות רב
 מבשר על רס"ג, כי הוא יביא כפעם בפעם קודם כל השגה מהשגותיו
 את דברי הגאון בלשונו. בין התשובות האלה נמצאו גם אלה המובאות מר'
 יהודה ן' בלעם ומהראב"ע [ובדרך אנב אשלים את הנאמר אצלי בחדשים גם
 ישנים נומר ז' עמוד 4 אודות כאהלים נמע ה' בכתאב אלחאוי לרה"ג,
 כי מדברי ן' בלעם במחברת ר"ש פוכס ז"ל עמוד xi נראה ברור כי רה"ג
 תרגם המלה כאהלים בערבית אלצנדל כהשערתו שם]. ובעוד אני עוסק
 לסדר לדפוס את התשובות האלה שלח לי ידידי הרי"מ פינס מירושלים
 תוב"ב העתקת דף א' מבאור פרשת קרושים בערבית ומצאתי כי הוא
 לרס"ג, כי רב מבשר (סימן כ') מתשובותיו לפי מהדורתו יביא את דברי הגאון
 וישוג עליהם.

ה.

בכ"י אשר ממנו הדפסתי במחברתי הראשונה (מעמוד ר"ח והלאה) את סוף מכתב בן מאיר הערוך נגד רס"ג, נמצאו גם שאלות בערבית מתלמיד אחד ששמו ר' מנחם אל רס"ג וחלק מתשובות הגאון (חבל כי הסוף חסר והרף האחרון בלוי וממושמש מאד!). ר' מנחם יתן בראש ובסוף מכתבו חרוזים בעברית אשר בראשם חתומים שם הגאון ושמו. ואציג הנה החרוזים שבראש המכתב:

בשם אל בורא עולמו

סודו יגלה כדבר נאמו

עם שארית ישראל עמו

דברים טובים ישמיע לנחמו

יבנה ביתו ועירו ואולמו

הנה מה נאוו ישמיע גאון ממקומו.

מנחל נובע דבש מתוקים

נדרוש פתרון דברים עמוקים

היים וחסד בהם דבוקים

מראש ימין עיר מחסיה חקוקים.

[אודות הכנוי ימין אשר יכנה בו את עיר מחסיה היא סורא ראה מחברתי זכרון לראשונים ג' עמוד 29 הערה 73, ד' עמוד 273 סימן תקנ"א]. בין שאר דבריו יאמר ר' מנחם כי ראוי לומר על הגאון מה שאמר חירם מלך צור על שלמה המלך (דה"ב ב' יו"ד): באהבת ה' את עמו נתנך עליהם ראש. והשאלות והתשובות האלה הן נכבדות מאד וכמעט כולן בדברים העומדים ברומו של עולם. ואם יאמר אומר כי ר' מנחם זה הוא בן סרוק בעל המחברת, וכתב את השאלות בכחרותו באפריקא מרם נסעו לספרד — עליו להביא ראיה. וגם השאלות והתשובות האלה תבאנה במחברתי זאת. כמו כן יבואו שם איזה דברים אחרים מחבורי רס"ג ז"ל, כמו הנשאר לפליטה מס' הלבנות שחיטה בקצור (מכתצר), אשר דברתי ממנו בחלק התשיעי מספרו רס"ג מהדורת דירניבורג (פאריו תרנ"ז, בהקדמה עמוד ל"ז), ודברים אחרים אשר מצאתי בכ"י הנמצאים בפה, וה' יעזר לי.

פטרסבורג כסליו התרנ"ח

אברהם אליהו הרבני.

הערות והגהות

לליקוטים מספר השרשים אשר לר' יונה

הוציאם לאור רשד"ל בכרם חמד חלק חמשי

במחברת החמשית לכרם חמד (דף 34 עד 47) הוציא לאור החכם ר' שמואל דוד לוצאטו ז"ל „קכ"ג ליקוטים מס' השרשים לר' יונה אשר לקט כה וכה בגליון פירוש התורה לראב"ע ורלב"ג, אשר כתב הרופא ר' דניאל יע"ל. והליקוטים האלה כבר עבר זמנם כי הנה היום נמצא בידנו ספר השרשים לר' יונה בלשון ערבית כאשר כתבה וגם בלשון עברית בהעתקת ר' יהודה בן תבון. אבל בהיות ספרי כרם חמד נמצאים עוד היום בידי רבים, ובדברי רשד"ל ישתעשעו אוהבי חכמת ישראל באשר הם שם, הואלתי לברוק הליקוטים האלה ולהפיץ אור עליהם מתוך ספר השרשים אשר בידנו ולהגיה במקום שצריך להגהה. והנני מסדר הערותי והגהותי כסדר ליקוטי שד"ל על פי פרשיות התורה. ואת ספר השרשים הערבי אשר לר' יונה אכנה בשמו כתאב אלאצול והעתקתי העברית בשם ספר השרשים.

(דף 34) בראשית ב. ח. „קם... הכל פי' מורח". במקום פי' צ"ל פאת,

וכן הוא בספר השרשים דף 441.

— ו. ב. „בני האלהים... האצילים הגדולים". בסה"ש דף 32 שורה 19: „הנשיאים והאצילים", ונראה שבמקום הזה כמו במקומות אחרים מהלקוטים דברי ר' יונה אינם לקוטים מהעתקת ר"י בן תבון כי אם מן הספר הערבי נעתקו.

— ו. ככ. הדברים הנאמרים על חבורי מלות דומות בהוראתן כמו נשמת רוח חיים, גוש עפר, הם משורש גוש ומכתאב אלאצול נעתקו בקצור. ויש בהן הוספה כי דוגמת „ילפתו ארחות דרכם" לא נמצאת בדברי ר' יונה, ובמקום „כל צפור כל כנף" אשר אין לו טעם בזה כי המלות אינן מחוברות בסמיכות, צריך לומר: „לעיט צפור כל כנף" (יחזקאל ל"ט ד'), וראוי להעיר על מלות „וללות" („דרך העברים לחבר שתי מלות וללות האחת אל השנית") כי היא לשון סמיכה וטעם כמעט המלה הערבית אצאף. עיין מה שכתבתי בספרי על דרכי חכמי המחקר אשר לפני הרמב"ם בפירוש המקרא דף 93, ומה שנכתב בסוף הלכות: „כל אלה ספח" היא מלה בלתי נמצאת במקום אחר ועגינה כמו הוספה.

— י"א ל"א. פירוש אור בשדים הוא מקוצר מדברי ר' יונה.

— ט"ז י"א. „וישב... ענינו הרחוף והנפיחה". במקום „הרחוף" צ"ל:

הריחוף, כן הוא בסה"ש.

(דף 35) — ב"ב. ל"ג. מלות „כמו שהנכסים בתלמוד הוא שם לכל ממון

קרקע ובלים" אינם מושרש אשל כי אם מושרש נכס.

— מ"ט ה'. מכרותיהם. במקום „שחרשו רעה" צ"ל שחדשו רעה. כן הוא בסה"ש דף 260 ובערבי דף 874 שורה 8: אחרתאה.

(דף 36) — מ"ט י'. ערך יקחת נעתק בקצור מתוך הספר הערבי. ובסופו נאמר: „כמו שפרשתי בכתמים" ואל מלת בכתמים נתן רשד"ל סימן השאלה כי לא ידע מה היא. ועתה באתי לתת מענה על שאלתו. אין כתמים כי אם העתקת מלת „אללמע" והוא שם ספר הרקמה בערבי ומעם למע ערוגים מטעים מזהירות בעבעים שונים ובהיות כתם דבר מזהיר בחר בעל הליקוטאים במלה הזאת להעתקת מלת למע. ועל נקוד מלת ליקחת אם והרומות לה מדבר ר' יונה בספר הרקמה דף 143 (= למע 240).

— מ"ט י"ט. גרוד. בסוף הערך הנעתק בקצור מן כתאב אלאצול נאמר: „או פי' יגוד עקב מן גרוד מענינו ומושרשו כלומר הנצוה לו לעולם". ואין למלת לעולם מעם. אבל בסה"ש נאמר במקום המאמר הזה (דף 87 שורה 23): „ויתכן בו עוד שיחיה מענין גרוד כלומר שינצח באחרונה". וזה נכון כי „באחרונה" הוא פירוש עקב. ובעל הליקוטאים טעה במלה הערבית כי נתחלפה לו מלת „אכרא" (באחרונה) כאשר היא בכתאב אלאצול (דף 127 שורה 15) במלת „אבדא" (= לעולם). ומעיות כאלה אשר משבוש קריאת המלה הערבית יצאו גם בהעתקת ר"י בן תבון נמצאות.

שמות ב' ה'. „ותשלח את אמתה ידה כי לא מצאנו במקרא שלוח אמה ולא שלוח זרת". הרשד"ל הגיה מלת „ידה" ואמר שצ"ל שפחתה וזה איננו נכון כי אם צריך להוסיף אחר מלת „ידה" מלת „ואינו". ובל הפירוש הזה איננו לקוח מספר השרשים אשר לר' יונה כי אם ממחברת הערוך אשר לר"ש פרחון ושם נאמר בשרש אמה: „יש אומר כי ותשלח את אמתה ותקחה ידה ואינו כי לא מצאנו במקרא שלוח אמה ולא שלוח זרת אלא שלוח יד". והי"א אשר זכרו הר"ש פרחון הוא רבו הראב"ע.

— ג' כ"ב. ושאלה. „אבל היא התגדבה בנדיבותה". במקום בנדיבותה צ"ל בנתינתו.

(דף 37) — ו' ג'. שרי. „והיו"ד בשד"ל להפלגה ולרבו או להכרלה". במקום „להכרלה" צ"ל להגדלה, וכן הוא בסה"ש (דף 499 שורה 14) והיא העתקת המלה הערבית „תעמים".

— י"ח ב'. ערך שלוחים נלקח מלה במלה מסה"ש (דף 617). ובמקום „בעת שעובה מילת אליעזר" צ"ל: בעת שעכבה מילת אליעזר.

— כ"ב כ"ח. ודמעך. במקום „אצל העבריים" צ"ל „אצל הערביים".

— כ"ח א'. לכהנו. „או להיות" צ"ל: „או יוכל להיות".

(דף 38) ויקרא ה' כ"ד. פירוש מלת וחמשיתו הוא מקוצר מדברי ר' יונה בשרש חמש, ומה שנאמר באחרונה (ויש יו"ד נוספת כיו"ד והיה מחניך קדוש

עד סופו) הוא נוסף עליהם ממקום אחר ר"ל משרש ירה (סה"ש דף 204).
 (דף 39) — י"א י"ד. דאה — ראה. „שם מין מהעוף נוסף על שני מינים
 הנוכרים בספר ויקרא". במקום „על שני מינים" צ"ל „על העשרים מין" וכן
 הוא בסה"ש (דף 463 שורה 8). — ושם בסוף הערך אחר מלות „ואם הראה
 בדלת" חסר מאמר שלם. וכן צריך להשלימו: „ואם הראה בדלת [היא הדיה
 ותראה בריש היא הראה בדלת] תהיה הראה בריש הדיה עצמה", והרשד"ל לא
 השלים יפה את החסרון.

— י"ד ל"ו. פירוש שקערורות נלקח מלה במלה מסה"ש ומנוסחת
 הליקוטאים יש להשלים מה שחסר בספר הנדפס דף 539 שורה 13 אחר מלת
 „הקיים" צ"ל הדברים האלה: „אומרים אותם על הבקעים ואומרים אותם על
 שאינם בקעים ר"ל על הקיים".

(דף 40) — י"ט ב'. פירוש בקורת נעתק מן כתאב אלאצול. ובמקום
 שאמר ר"י בן תבון „גורת המלה" אמר בעל הליקוטאים: „מחצבת המלה".
 ובמקום „תאר לשפחה" אצל ר"י בן תבון אמר הוא: „תכנית לשפחה".
 — כ"א ב'. פירוש מרוח אשך נלקח מסה"ש. ואל מלת וימשחו הוא
 פירוש וימרחו (ישעיה ל"ח כ"א) הוסיף הרשד"ל בדרך ספק תקון זה: „אולי
 צ"ל ימחקו". ותקון שלא לצורך הוא.

(דף 41). במדבר י"א ח'. פירוש לשר נלקח מסה"ש (דף 498). ומה
 שהעיר והגיה בו הרשד"ל קלקול הוא ואינו תקון, וזה לשון המאמר אשר הסגיר
 ממנו איזה מלות בעבור שלא הבינם: „ואפני בא הלמד בהם רצוני לומר בלשר
 השמן נהפך לשרי שהוא בלשר השמן לסמיכות... והוא בלשרי נוסף...". וכן
 הוא בלקוטאים רק שחסרה מלת „בלשר" אחרי מלות „רצוני לומר". ושם בסוף
 הדף במקום „השתנות לחומי" צ"ל „השתנות לחותי".

(דף 42) כל הפירושים הנמצאים בדף זה נלקחים מלה במלה מסה"ש.
 (דף 43) — כ"ג ט'. בדר. המאמר המתחיל במלת פירוש כמו לובן (עד
 „שיש בו אדום") אינו בא מדברי ר' יונה כי אם נוסף ממקום אחר.
 (דף 45) דברים י"ד י"ח. דוכיפת. במקום „אלהרהר" צ"ל: „אלהרהד".
 — י"ד י"ב. פרס. במקום ענקאב צ"ל עוקאב.

— י"ד ט"ז. ינשוף. במקום כאשיק צ"ל באשיק.
 (דף 46) — י"ח ח'. ממכרו. הרשד"ל הגיה המלות: „מאמר הבורא"
 ואמר שצ"ל: „מאמר המקרא". ואין צורך לזה כי זה דרך ר' יונה לאמר כן.
 וכן כתוב בסה"ש (דף 260 שורה 22): מאמר הבורא.

(דף 47) — ל"ד ו'. פירוש ויקבר אותו בני ומה שנלוה עליו נלקח
 בקיצור ובשנוי מסה"ש (דף 51).

ובכן נראה מתוך הערותי כי הליקוטאים יחלקו למינים שונים כאשר כתבתי
 בהקדמתי לספר השרשים אשר לר' יונה (דף XXXVI). יש מהם שנלקחו מלה

במלה מהעתקת ר"י בן תבון. ויש שנעתקו מתוך הספר הערבי ושונים בלשונם מהעתקת בן תבון. ויש שנעתקו או נלקחו מסה"ש בקיצור ויש שנוספו עליהם דברים אשר אינם דברי ר' יונה. וברוך שויכה את האחרונים לראות דברים שנעלמו מהראשונים.

בנימין זאב באכער

בודאפעשט. שנת התרנ"ז

הרש"ל והקבלה

הרב אבי עדי' שר שלום בספרו אמנות חכמים (פ"ז י"ז י"ח) מתאמץ להוכיח אשר הרש"ל היה מתנגד להקבלה, ולחזק את דעתו זאת הביא (שם פי"ז) דברי המקובל הנודע רמ"ע פאנו מ"ש בתשובותיו (סימן צ"ח) וז"ל: גם הר"ש די לוריא עשיר בדעת היה שכן יפוצו מעינותיו. אבל בתשובתו סימן צ"ח שפתותיו דובבות עתק בדרושים הללו בגאווה ובוז ודאי עני היה באותה שעה וכל דבריו שם מהבל יחד כי עברו תורת העיון הפרו חק המוסר, לא יאות לחכם ומשכיל להשיב עליהם או לשית עליהם לב עכ"ל.

משפט קשה חרץ המקובל רמ"ע פאנו על הרש"ל. וכשאנו לעצמנו לא נמצא בו כל עון אשר חטא נגד הקבלה ולא ידענו בשלמה הרעש הזה? ומה המה הדברים שדבר „בגאווה ובוז“ והפרו חק המוסר“ עד „שלא יאות לחכם ומשכיל להשיב עליהם או לשית עליהם לב“? ולמען כי יתבררו ויתלבנו דברי הרש"ל בתשובתו הנ"ל, ולהראות שדבריו על אדני האמת והצדק הטבעו נחויץ מקודם לחזור לימים מקדם מני עת שהקבלה החלה להתפתח, עד ימי הרש"ל. עקבות הקבלה נפגוש עוד בתלמוד ובמדרשים (1): שמות הקדושים, קמיעות, לחשים וכדומה, שמקורם הקבלה. נפגוש בתלמוד ובמדרש פעמים רבות, ובימי הגאונים הראשונים התפתחה יותר ויותר, „ורבים היו כבבל אשר היו פועלים בשמות ובהשבעות והיו מאמינים בקבלה מעשיות ובגלוי אליהו ליחידי סגולה אשר זכו לעמוק בסוד שדי ובסתר הקב"ה" (2). כנגדם יצא הרמב"ם ודבר אתם קשות, ושחק על העושים קמיעות ומשמישים בשמות, וחזה דעתו אשר „כל אלה הדברים, לא יאות לאדם שלם לשמעם כל שכן שיאמינם" (3). אבל למרות

(1) עיין דור דור ודורשיו ח"א צד 218 — 219 וח"ה צד 13 ובס', דיא יודישע ליטעראטור" מאת החכמים ווינישע ווינטער ח"ג צד 219 וצד 223.
 (2) רבי איווק הירש ווייס שם. ועיין בס' של החכמים הנ"ל מצד 223 והלאה,
 (3) מורה נבוכים ח"א פס"א. ועיין בפירושו למשניות סוטה פ"ז,
 (13)

דברי הרמב"ם אלה המתנגדים לקבלה (4) מעבר מזה, ודעת הרמב"ן לבלי לגלות את הקבלה לפני כל ויותר טוב לחתום תורה בלמודה, ו"שתהיה נחלה רק ליחידים" (5) מעבר מזה — למרות כל אלה עשתה הקבלה חיל ונתפשטה בין העם להאמין בקדושתה ובין המלומדים לעשות בה ספרים, להגדילה ולהרחיבה. וביותר החזיקה מעמד מני אז שנתגלה ספר הזוהר, עמוד התוכן של הקבלה. והנה מני אז שהקבלה עלתה על גרם המעלות ורכשה לה ספרות ומאמינים בה איננה נוחה מספרות התלמודית ופלפולה ומשתדלת להשפיל את ערכה ושפיעה על העם, ותירש היא את מקומה, תערוך עליה קרב באמצעים שונים, תדרוש סמוכים ורמזים כתנ"ך, ומשם תצא עליה כלי נשקה. ותדרוש: "וימררו את חייהם בעבודה קשה דא קושיא בחומר דא קל וחומר" (6). בנקל, בלא התבוננות יתירה, נוכל להכיר את העוקץ החד אשר בתוך הדברים האלה לעומת הספרות התלמודית. ודרשות ורמזים כאלה נמצאים למכביר בספרות הקבלה, "ונתבאר בתקונים פעמים אין מספר כי מעלת בעלי קבלה גדולה על בעלי מקרא ובעלי משנה חלק רב" (7). והנה כל זמן שהקבלה לחמה מלחמתה רק על החלק העיוני, הפלפול, ומשא ומתן של הלכה, שבספרות התלמודית, לא שמו הרבנים על זה לב, אבל משהחלה להשיג גם גבול הדינים להלכה למעשה, שבספרות התלמודית, וביותר משנתגלה הזוהר, שהוא משיג על דינים הרבה הנגלים, חרדו הרבנים ועשו סיג וגדר לפניה שלא תתפרץ לעשות שמות גם בכרם הדת המעשיות וגזרו אומר: "כל דבר שבעלי הקבלה והזוהר חולקין עם הגמרא הלך אחר הגמרא והפוסקים" (8). ואחרים עוד הלכו הלאה בזה לאמר: "כל דבר שלא הוזכר בגמרא ובפוסקים אעפ"י שנוכר בקבלה אין אנו יכולין לכופו לנהוג כן" (9), כי התורה לא בשמים היא. ואם כי העיד הראב"ד המקובל על עצמו אדות הדם

(4) כל איש הדרוש רק את האמת יוכח לדעת מדברי הרמב"ם אלה שידע מן הקבלה ולא האיר פנים אליה. וטוב עשה החכם לעפין בהעתקתו את המורה ללשון המשנה שהעתיק דברי הרמב"ם אדות הקמיעות והשמות (ח"א פס"א) ביתר ביאור לשון עד שכל הרואה יראה מעתה שהרמב"ם שלה חציו נגד הקבלה. ועל דבר המכתב הנודע על שם הרמב"ם שכתב לפני מותו שנודמן לו זקן אחד לעת זקנתו ויפקח את עיניו בחכמת הקבלה, ולו ידע ממנה מקודם לא כתב מה שכתב — כבר הוכיח בצדק החכם מיוזם בסוף ספרו לקוטי פרחים שהמכתב הזה מזויף הוא.

(5) עיי' דו"ד ודורשיו ח"ה צד 14 ועי' בהקדמת הרמב"ן על התורה.

(6) תקונים דף מ"ד פוסם סלאוויטא שנת תקפ"א. עיין דברי ימי ישראל לגראטין העתקת הרה"ח שפ"ר ח"ג צד 225—221 ועי' דו"ד ודורשיו ח"ג צד 296 ובס' אבן נגף להרה"ח דוד כהנא פט"ו ובס' תולדות הקבלה והחסידות להרה"ח אב"ג פי"א ובסאמרנו, רבינו משה איסרלש" פ"א.

(7) המקובל רבי משה קורדואירו בספרו אור נעריב חלק ד' פ"ב.

(8) מגן אברהם הלכות תפילין סימן כ"ה סע"ק כ' בשם כנה"ג ועיין בשלחן ערוך להרב מלאדי סימן כ"ה סעיף כ"ה.

(9) ר"א מורתי ח"א סי"א הביאו המגן אברהם בסימן הנ"ל.

שנקמם ראשו; כבר הופיע רוח הקדש בבית מדרשנו מכמה שנים והעלינו שהוא פסול" (10), אחרי כל אלה חולק עליו הרמב"ן, אם כי הוא האמין בקבלה, ועוד, "הרבה יותר מדי תקע עצמו להאמין בענין הקבלה" (11). במלה אחת "הגמרא עיקר ואולינן אבתריה" (12), לא אחרי הקבלה, ואין משגיחין בבת קול... והנה העתה היותר מוצלחת להקבלה באין שטן ואויב על דרכה היתה המאה השלישית לאלף הששי, אחרי אשר גורשו היהודים מספרד — מרכז הקבלה בשנים האחרונות: האסון הנורא הזה הועיל הרבה להתפתחות הקבלה, התפתחות פנימית וחיצונית. רצוני, בלב ישראל פנימה החלה או הקבלה למצוא נתיבות ביותר מפלוסופיא, כי הראשונה, הקבלה, שעשעה את נפשו בישועות ונחמות, בצרה את רוחו הנדבא בתקות טובות לעתיד, שזאת נחוצה היתה לו או במאד, תחת אשר האחרונה, הפילוסופיא, ששגו בה מקודם, הנשענת רק על ההגיון הקר, שללה מהם את כל אלה, וזאת בלבד, התקוות המזכות כשהן לעצמן, שהבטיחה למו הקבלה די היתה לזו האחרונה לגרש מתוך קהל ישראל את הפילוסופיא והיא, תחתיה, תקנה את לבם לאהבה. גם בחוץ, בכמותה, הועיל הרבה האסון הנורא, להתפתח ולהתגדל. כי היהודים המגורשים מספרד ונפוצו לכל הארצות לותה על דרכם גם הקבלה והלכה עמהם בגולה, ובאופן זה נתפשטה בכל הארצות וביותר בארצות הקדם איטליין ופולין, תחת אשר מקדם היתה אגורה וצבורה רק במקום אחד, ספרד. בפעם הזאת נצחה הקבלה נצחון עוד יותר גדול: היא כבשה תחתיה גם את הרבנים הוישבים על מדין אשר תמיד הביטו עליה בעיני 'עם ומשטמה' (13) עתה קבלוה באהבה רבה וכמעט שלא היה אחד מהם שלא האמין בקדושתה ולא ידע את דרכיה. והרבנים האלה, ישנם אשר שגו בה באהבתה עד אשר הציבו לה יד ושם גם בספרות התלמודית עצמה אויבתה מאז מקדם... ויתערבו דברי הקבלה עם הדינים וההלכות (14) ולא הרגישו את הרעה שיכולים בזה להביא לספרות התלמודית בכלל ולחלק הדינים שבה בפרט: כי בראותם, המקובלים, או אשר אך הריחו בריח הקבלה אשר גם הרבנים בעלי התלמוד מסורים בכל לבם להקבלה ירחו המה גם דיני התלמוד בשבילה. והמון העם אשר המקובל עם רזיו וסודיו עומד תמיד בעיניו גבוה מעל גבוה מן התלמוד, ילך אחריהם ככהמה בכקעה, והיתה תבוסת התלמוד שלמה.

(10) יד החוקה הלכות לולב פ"ד בהשגות הראב"ד ועיין בשם הגדולים ח"ב ערך "שו"ת מן השמים".

(11) "שו"ת הריב"ש סימן קנ"ז בשם רבו רבינו נסים מגורונדי עיין דור דור ודורשו ח"ה צד 139.

(12) יד מלאכי ח"ב סעיף א'.

(13) עיין בספרם של החכמים ווינשע ווינטער הנ"ל ח"ג צד 285—284.

(14) הרב הגאון רבי משה סופר כתב: "המערב דברי קבלה עם הלכות מסוקות הייב משום ורע כלאים" (תת"ס או"ח נ"א) ע' במאמר "גרגרים אחדים" בבית המדרש לברדיטשובסקי, מאת ש"ב הנכבד הרה"ח יצחק מאיר שפירא באומאן.

לאושר התלמוד והצלחתו היו גם כן רבנים שידעו עת לכל חפץ: את הקבלה אחבו ואזנו בה ספרים אבל ידעו גם כן להזהיר את העם לבלי לרחות את התלמוד בשבילה, ובראותם כי מקובל עושה דברים עפ"י הקבלה שסותרים את דברי התלמוד יצאו נגדו במלחמת דברים. אחד מהרבנים האלה היה הרש"ל: הוא ראה אנשים אחרים אשר אך החלו לעסוק בקבלה, מדקדקים, בדקדוק עניות להניח תפילין של יד בישיבה" (15) לפי שכן צותה הקבלה, אבל הוא נגד הדין התלמודי. על זה הוציא כל רוחו ושפך עליהם את חמתו. ובתשובתו לשואלו אדות זאת אמר: „דע אהובי חרשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים ומדרשי הנעלמים ומחלושי הראות, לא יביטו באור הזוהר ולא ידעו מוצאו ומכואו וכוננתו אלא שכך מצאו בספרי רשב"י. לכן אהובי אל תלך בדרך אתם ואין לך עסק בנסתרות, המתיהרים בחידושים כאלו הן יודעים ומבינים רזי תורה וצפניה והלואי שידעו הגלויים... על כן נהוג כדרכך ויהיה להם מה שלהם אבל דע שכל המשנה ירו על התחתונה וירינו על העליונה" (16). מדברי הרש"ל אלה נראה אשר התנגדות הרש"ל להקבלה לא היתה התנגדות פנימית כי אם חיצונית: מעולם לא התנגד להקבלה עצמה מפני שמצא אותה רחוקה מן האמת ושלא ממקום קדוש תהלך. זאת לא זאת, היא היתה בעיניו למעלה בקודש, קדש הקדשים, ובוה שפירש (17) אתה דברי התלמוד פעמים רבות, זאת בלבד היא ראויה מהימנא, שהאמין בקדושתה, שאין עליה תשובה. כי לולא נתן אומן בה, לא ביאר בה דברי התלמוד משושו ומעוו ולא היה עושה אוהם פלסתר, רק התנגד „להעוסקים החדשים" שבימיו, התנגד רק „לחדשים מקרוב באו ורוצים להיות מכת המקובלים ומדרשי הנעלמים ומחלושי הראות" שישנם „שאין להם מכוא לא במקרא ולא במשנה ולא בגמרא והם עוסקים בחכמה זו (הקבלה) ואין ספק שהם טועים טעות גמורה" (18). על מקובלים כאלה המתיהרים „שיודעים ומבינים רזי תורה וצפניה" הוא שופך חמתו לאמר: „והלואי שידעו הגלויים" אבל הקבלה עצמה היתה בעיניו מאד נעלה ורוחה שפוכה על דעותיו בספריו פה ושם) (19).

פה מקום אתי להוסיף מה שנחסר מספרי כרם שלמה תולדות הרש"ל

15) שו"ת הרש"ל סימן צ"ח.

16) שם עיין ספרי כרם שלמה פ"ב.

17) עיין הכמת שלמה ברכות ל"ד סוכה כ"ה הקדמתו ליש"ש חולין, יש"ש יבמות

פ"א סימן ג' שם פ"ג סימן ו'. ובספרי כרם שלמה פ"ב.

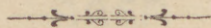
18) המקובל קורדואירו בן דורו של הרש"ל בספרו אור נערב ח"א פ"ו ע"ש.

19) עיין ספרי כרם שלמה פ"ב.

פ"ז אשר לפעמים לא נשא הרש"ל את פני המנהג, וביטל המנהג „שנהגו לומר מיד אחר קדיש יתום שיר היחוד" (20), ופעם „היה יושב בחבורה שמח וטוב לב והגיע שעת קדוש הלבנה ולא היה רוצה לצאת וצוה לפתוח החלון נגד הלבנה וברך ברכת הלבנה וקדושתה" (21).

שמואל אבא האראדעצקי

ברדיטשוב

(20) לבוש התכלת סימן קל"ג סעיף א' ע"ש.

(21) מטה משה סימן תקל"ז. ע"ז העירני ש"ב הנכבד הר' יצחק מאיר שפירא הנ"ל.

תַּפְּלָה

מאת הרב רבי נפתלי ב"ץ ז"ל

אֶחָלָה	לְקוֹנֵי	לְמַלְא	רְצוֹנֵי	לְכַפֵּר	עוֹנֵי	לְהַפֵּר	יְגוֹנֵי
לְקוֹנֵי	אֶחָלָה	רְצוֹנֵי	לְמַלְא	עוֹנֵי	לְכַפֵּר	יְגוֹנֵי	לְהַפֵּר
לְמַלְא	רְצוֹנֵי	אֶחָלָה	לְקוֹנֵי	לְהַפֵּר	יְגוֹנֵי	לְכַפֵּר	עוֹנֵי
רְצוֹנֵי	לְמַלְא	לְקוֹנֵי	אֶחָלָה	יְגוֹנֵי	לְהַפֵּר	עוֹנֵי	לְכַפֵּר
עוֹנֵי	לְכַפֵּר	יְגוֹנֵי	לְהַפֵּר	לְקוֹנֵי	אֶחָלָה	רְצוֹנֵי	לְמַלְא
לְהַפֵּר	יְגוֹנֵי	לְכַפֵּר	עוֹנֵי	לְמַלְא	רְצוֹנֵי	אֶחָלָה	לְקוֹנֵי
יְגוֹנֵי	לְהַפֵּר	עוֹנֵי	לְכַפֵּר	רְצוֹנֵי	לְמַלְא	לְקוֹנֵי	אֶחָלָה

ה ע ר ת ה ע ו ר ך

הנני מדפיס את התפלה הזאת, אשר כפי שהעירני הרה"ח רבי יוסף כהן צדק, שמוזרו באה אלי, "לא נרפסה עד היום הזה, והאות שגם החכמים הגדולים צונני, שד"ל ולא נדרסהומה לא ראוה":

מחבר התפלה הזאת, רבי נפתלי ב"ץ, יום הולדתו נעלם ממנו. רק זאת ידענו שנקרא על שם אבי אביו הג"מ נפתלי כהן צדק אבד"ק לובלין ופינסק נ"ש ומדינת מעהרין וק"ק פרוסמיץ שמת ביום ב' ה' תשרי ת"מ (עיין הלאה במאמר דור ישרים צד 13 והערה 17) והוא מת בש"ק כ"ד אלול שנת תע"מ. אם נאמר שנולד בשנת מות אבי אביו, אזי חי שבעים שנה.

הרב רבי נפתלי ב"ץ, חיבר חידושי ברכות וסמיכת חכמים והיה מקובל מופלא קבלה מעשיות ואלהות" (הרב חיד"א בשם הגדולים ח"א ערכו) לכר זה חיבר שירי מוסר, וידוים, ותפלות לחולה, אשר נקבצו ובאו בספרים מיוחדים "שער נפתלי", ושער ההכנה" שנדפסו פעמים אחדות.

רבי נפתלי ב"ץ היה בראשונה אב"ד באוסטרהא על מקום חותנו הג"מ

שמואל שמעלקא בהג"מ מאיר ז"ק אבד"ק לבוב ואח"כ נמנה לאבד"ק פונן והגליל ולבסוף לאבד"ק פפד"מ.
 ביום ד' כ"ד כסלו שנת תע"א (17 יאנואר 1711). ראה עמודי העבודה צד 282 וצד 283) היתה שרפה גדולה בפפד"מ והאש יצאה, בראשונה, מביתו וע"כ הובא בספר.

בקיץ תע"ח עזב את „הארץ אדמת חו"ל להתהלך לפני ה' בארצות החיים, לנשק עפר א"י, וללחוך רגבותיה, לקיים: כי רצו עבדיך את אבניה את עפרה יחוננו" (ממכתב הר"ר נפתלי לפו"מ דק"ק אוסטראה הנדפס בסוף שו"ת „מים חיים", זיטאמיר תר"ז) אבל מחלתו אשר תקפתהו לא נתנהו לבוא למחוז הפצו ויגוע וימת בקושטנדינא ויקבר „בחצר מות אורטאק"יילאס בקושטא" ועפ"י צואתו הנדפסה בספרו „שער ההכנה" לא נחרת על מצבתו שום תואר כי אב „הרב מוהר"ר" בלבד וזה נוסח מצבתו:

ברוך דין האמת

פ"נ

הרב מוהר"ר נפתלי כ"ץ זלה"ה

בן הרב הגדול המופלג בדורו

מוה' יצחק כ"ץ זלה"ה משלשלת היחוס

כמה גאוני ארץ ראשי משפחת

מכל הצדדים, ויחסי כהונה עד

אהרן הכהן לאל עליון.

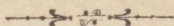
נתבקש בישיבה של מעלה ועלה

ביום ש"ק כ"ד כסלו שנת

כי לא **תעזב** נפשי לשאול לפ"ק

אבי הר"ר נפתלי כ"ץ, הג"מ יצחק אבד"ק סטעפין ודרשן בפראג, היה בן הגאון מו"ה נפתלי כהן צדק אבד"ק פינסק לובלין, מאשתו השנייה, הרבנית מרת דינה, בת הרב ר' שמואל יהודה כהנאון השר ה"ר שאול זואהל, שנישאת אחר מות בעלה, הג"מ נפתלי, להר"ר העשל טקראקא שהיה אבד"ק לובלין יחד עם הר"ר נפתלי כהן צדק (עיין גדולת שאול דף ד').

והג"מ נפתלי כהן צדק אבי הג"מ יצחק הנ"ל היה בן הגאון מו"ה יצחק
 במו"ה שמשון אבד"ק ווינא והמדינה נ"ש והמדינה חתן מהר"ל מפראג . בזיווג
 ראשון היה הר' נפתלי כהן צדק חתן הר"ר ישעיה ליברליש דיין בפראג . ובזיווג
 שני חתן הר"ר שמואל יהודה הנ"ל . בניו מאשתו הראשונה היו : הג"מ חיים הכהן
 מפראג אבי הג"מ נפתלי , אבד"ק גלוגא . ב) הרבנית מרת יהודית אשת הג"מ
 אהרן אויערבאך מלובלין אבי הג"מ נפתלי אבד"ק קראל . ומאשתו השניה :
 ג) הגאון מו"ה יצחק אבד"ק סמעפין הנ"ל . ד) הרבנית מרת פעריל אשת
 תקצין מו"ה שמואל זנוויל בן השר מו"ה יצחק מוזאלקווי .

דור ישרים

חמר מגזע לוריא ונצר משרשי טריביש האשל הגדול רש"י ז"ל

מ א ת

יוסף כהן צדק

וְאֵלֶּה רְאִישֵׁי אֲבֹתֵם וְהַתְּיַחֲשֵׁם (פסוק ח' ט')

בְּאֵתֶת לְבֵית אֲבֹתָם (כמדבר ב' י')

דָּבָר בְּעֵתוֹ.

(א) בקרית מלך רב ווינא, בירת אוסטריא המדינה, ולכל ארצתיה הקצינה — הנותנת ב„דור בינה“ את אזרחיה העברים למשל ולשנינה, באמרה „מי ארון לי? לית דיינא ולית דינא!“ — נשמע הקול קול יעקב „דינא דמלכותא דינא!“ ימים רבים לפני מלך מלך ממשפחת הכסבורג העדינה.

עת הלו בני ישראל לבוא לגור ולהשתקע על נהרות עסט גלית עליה וגלית תחתית, ומאין באו, ההשערות שונות לכיניהן, ולא באתי להוסיף עליהן, או להכריע ביניהן. — אמנם הכל מודים: (א) שעוד בימי היות ווינא „בירת דוכסית“ ישבו בה עברים, ויסחרוה. (ב) בימים ההם היו דרכי ההשכלה אבלות, ורבה העוונה בבתי הספר, ומסחרה קטן ודל. ולא ארכו הימים, ויהי „עם הספר“ לרוח החיה כאפני כל מקנה וקנין, ויהי המסחר לגפש חיה. (ג) וברשיוס הממשלה: הקימו להם שופטים (רבנים ודיינים) להורות „את זה תאכלו, ואת זה לא תאכלו“ ולשפט בין איש ובין רעהו כדת משה וישראל. (ד) ויבנו מקדש מעט, ויעבדו את אלהי העברים, ויעתירו בעדם ובעד ממשלתם ובעד כל בני שם ויפת. (ה) ובית ספר, מראשית למודים ומעלה. העשיר, שלם במיטב כספו; הבינוני, במסת ידו; ואם דל הוא, חנם אין כסף. כי חרפה היא לאחת ערי „עם הספר“ בהמצא בה בהכנה בתבנית אדם. (ו) „בית אולפנא“ „ישיבה“ בנים מגדלים מנעריהם „להורות את בני ישראל“. ויגדלו ויעלו בסלם הדת והדעת, האמונה והתבונה, עד מדרגת „יורה יורה! ידן ידן!“ —

וכדבר הזה נעשה גם ב„עיר התדשה“ (נייאשטארט) הקרובה אליה, ובשאר ערי הדוכסית, ויקנאו בהם שכניהם „קנאת סופרים“ וישגיחו גם הם על בתי ספריהם ומדרשי ראמות חכמות, ותרבו הדעת, וחזון המדעים נפרץ בכירה וכמדינה עד היום הזה, לכבוד ולתפארת. על קשט הרברים האלה יעידון יגידון ספרים חדשים גם ישנים, ובתוכם משנות האלף החמישי. אם אמרתי אסוף אסיפם, ויקו כל דבריהם אל מקום אחד, והיו לספר גדול ורחב ידים.

(ב) דרשו מעל דבריו ימי אוסטריא, הכתובים באצבע בני יפת, ותראו שעוד בימי ממשלת הדוכסים מבית בכינבורג (1246—983) נחשבו היהודים לאזרחתה. והארכידוכס פרידריך,

הוא „פרידריך איש מלחמות“ הפקיד פקידים יהודים על גזויו, ולשנים מהם קרא „קאמערגראפען“.

ספרי מדון ודון, יציצו כעשב השדה כדור דור: לתת למשסה יעקב וישראל לבזוים; ולא אחד בם מגיד פשע השרים והפקידים ההם; ונחשבה שת יקתם להודאת בעל דין, ויקם עדות בעיקב; א) שהוא גוי צדיק, שוכן ארץ ורועה אמונה. ב) ואלה השרים ועל צבאם הפקידים, היו ראויים לאותה אצטלא, ולא תעבום שלמותם. יודעי דת ודון ובינה לעתים, ודעת שפתם כר מללו. אוהבי אמת, צדק ומשפט ומישרים, שונאי שחד תכלית שנאה, כי באמונה הם עושים.

ותן זאת תורת בני שם: כי ימצא עברו חן בעיני ממשלתו, ותספחה אל אחת הכהונות, ישמרנה וינצרנה כאישון בת עין, וישיה את יוסף ואת דניאל ואת מרדכי היהודי לנגד עיניו תמיד, ללכת בדרכיהם להגדיל את כבוד משמרת פקודתו. תקת עולם ככל מושבותם, על דברת שבו עת האלים.

ג) אהה, כנרל אחיהם באשכנז, צרפת, בריטניא, איטליא, ספרד ופורטוגל מושנת 1096—4856 והלאה... היה גם גרלם. הוי גם דמי הם האדימו את מימי הנהרות סביבותם, הוי גם ימינו! — אשר לחרב, לחרב; ואשר לשבי לשבי, פעמים ושלש הגלו מווינא ואגפיה מפני הקנאה ברכוש אשר רכשו בזעת אפים ובנקיון כפים.

והיו בימי ליאפולד השני (1670—5430) ויגלו מן הבירה. ויצא תדר מסחרה, בעקבתם. בתי חרשת המעשה אשר יומם ולילה לא שבתו, קראו עצרת מלאכה. תמול גם שלשום החנות פתחה והחנוני מקוף ושניהם רצו בהקפה; והיום פסו אמונים. כי הקונה אשר חתם תמול בידו, פשט היום את הרגל — ל„עשיר“ לפניו וקרא, היום, ויצא נקי מנכסיו, הנפילים היו בארץ, הנושה בא לקחת ואפס כסף — והעושים במלאכה רשו ורעבו ורבים מתו בנקיון שנים. ותחי צעקה גדולה ומרה. ונהפכו הקטגורים לסנגורים לחשוב את שיבת יהודה. — אמנם לא כלם הטו און לקול הקורא „שובו אלי ואשובה אליכם“, רובם נושבו בארצות: ביהם ומערהן, ברודבורג ובאירן, רוסיא ופולין (1) אשר פתחו להם את שעריהן באהבה וברצון. וכשוב המעטים מהם, שב המסחר לאיתנו. וקטגוריהם השמחים בצאתם, ששו בשובם.

ד) ובכל זאת שמשו אור וחשך בערבוביא, ולא זאת המנוחה והמרגעה. ותקיסר הישר באדם פראנץ יאועף הראשון, גלל חשך מפני אור. בעלותו לכסאו, ראה ראשית לוי: לערות את החומה המבדילה בין עם לעם עד היסוד בה ויכתוב את כל עממיו על „ספר הישר“ חקה אחת ומשפט אחד בכל מקומות ממשלתו. ילך איש איש בשם אלהיו, וצדיק באמונתו ויחיה. ונחתם בטבעתו, לחק ולא יעבר. כל לאומיו השונים, תקעו כף וקרא זה אל זה ואמר „אחי אתה!“ ויענהו „אחים יהיו גם דורותנו“ ויריעו יחדו „יחי מלכנו הוא אבינו, בניו נחנו אחים אנחנו!“

ובהאיר אור חדש על „עם הספר“ ויוסף לקח בכל ענפי החכמות והמדעים לכבוד ולתפארת. ונספחו רבים מהם אל להנות הממשלה: אלה כסאות למשפט ואלה שרי צבא בים וביבשה. באלה כחרו בני יפת להיות „בהיריהם“ בבית הבחורים, ובאלה בחר הקיסר ווישיכם ב„בית האצילים“ ויגבהו. ויאצל מכבודו „אתה תפארה“ לאשר חפץ ביקרם. ויש העלה

(1) התלה המלאת את היהודים בווינא עד שנת 1670 ועד כנלל, כתובה על ספרים ומאמרים רבים. לכל מחכיהם נאזה תהלה. שגם הממעיש, עשה טוב עמו. וטוב מעט, מאפס ופיץ. וטבה חני את הספר „גולי ווינא“ (ווינן 1889) מאת הרב החוקר ומתקד בעין פקוחה התר”ד קויפמן. מוס נאמינס דלה דלה, זכיס וטאוריס. לא דלוחים, ולא מלוחים. לא שאובים, ולא גנובים. נכתב כד מעט, ונקרף כד מעט. מקור נא מן לפוסרי דברי ימי היהודים בלונדון.

למעלה אצילים, רוזנים וחורי הארץ. ותחי רוח יעקב.

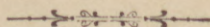
(ה) ואין מול קבוע לישראל. גלגל הצלחתו סבב סבב תמיד על הציר: פעם דרך כוכב מיעקב, ופעם יחשבו כוכבי נשפו... למען לא יבעט בימי הטובה, ולא ישכח חנות אל ביום רעה... כי כיום ולילה חליפות וצבא עמדו, עד בוא יום ה' הגדול. עשרה קבין "שנאת עמים" ירדו לעולם, תשעה נטלו ה"אשכנזים האויסטרס" ואחר לכל העולם. כגאותם יחשבו את כל העמים סביבתם, לאפס ולאין. "ריב הלשונות" אשר פרץ עתה בבית בחירו ווינא, דמיונו כ"ריב רשונות דור הפלגה" לפני אלפי שנה... למכה בחירים בבחירותם עד שפך דם, במקום המשפט "חדש הוא תחת השמש! חרפת עולם! —

ולפלא מה זה עושה, שבחירים המקללים איש את בן גילו קללה נמרצת, ומתרפים ומגדפים את בני אמותם; יעותו משפט "המעט מכל העמים"? — בתוחלתם לחדש את נעוריו שנת 1670 — אמנם תקותם הבל, חלילה לקוסר צדיק וישר, הנוהג בחסדו את ממשלתו "שבע שבתות שנים" לשנות לזקוניו, מאומה מכל חקי "כתב הדת" הנחתם בטבעתו. — (ו) הדרור! היש מספר למדרגות סלם החכמה והמדע, אשר עלו בהם כל העמים למן היום אשר נפלגה הארץ עד היום הזה? ואולם לא המדרש עיקר, אלא "המעשה" ויגדל עון דור הפלגה השני, כוחטאת דור הפלגה הראשון. שבעתים יקם, פושע; בער; וחכמים להרע, שבעים ושבעה...

ומה היה פרי "ריב הלשונות" בווינא? חמס ושוד וחרב איש ברעהו בכל ערי בעהמן! הזה היה פרי ההשכלה? וכדי בוין וקצף! —

(ז) רבים הללים הפילה "קנאת דת" ועצומים כל הרוגי "שנאת הגזע". ולמען הוכיח את צדקת העברים גולי ווינא בשנת 1670 אערכה בזה את תולדת אחד רבניה בראשית המאה השבע עשרה, לעיני יודעי התועבות אשר נעשתו ב"בית בחיריה" בארצות המאה התשע עשר למספר הרגיל. אלה דרשו "דינא דמלכותא דינא" ואלה דורשים במקום המשפט "לית דיינא ולית דינא" — אלה היו נטורי קרתא; ואלה מחריביה ומחרסיה — אלה הרבו שלום; ואלה קדחו אש המדון — כי אלה צעדו לפנים; ואלה נזורו אהור. ויתרון לאלה מן אלה כיתרון האור מן החשך...

ואתה ישראל, אל תירא ואל תחת! אם עבים התקעו ויכסו את שמש הצדקה, יבא רוח האהבה ויפיץ את כל ענני "קנאת דת" ואת כל עבי "שנאת הגזע" ומצהרים יקום חלד. יבא יום — אראנו — אשורנו — כל העמים יתקעו כף, הלא אב אחר לכלנו! אנשים אחים אנחנו" וקמה ברכת נח איש צדיק אשר ברך את שני בניו הישרים: "יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם". אהים נאהבים ונעימים היו, וכן יהיו זרעם כל ימי השמים. וענו כל ישרי לב, ואמרו "אמן"

פרק ראשון

(א) אבן אחת צועקת מן קברת היהודים בווינא: פה אדמת קדש: מנוחת אב"ד ור"מ, ויותר שהיה צופה לערתנו ורועה נאמן לשיבתנו; עוד למד דעת את העם: לסור מרע ולעשות טוב. להרבות צדקה וחסד, ולאהוב שלום. ויגדל המספר „הוי ארון והוי הודו" בעת קול ברמה נשמע: פנו מקום לשד התורה ושר שלום.

ראה אנכי נותן לפניכם היום, העתקת נוסחת האבן ההיא כתבניתה בספר „ציוני ווינא" (ווינען 1855) דע שעוד בשנת 1623 נחצבה גם נצבה, אבנים שחקו מים, ולא כהלין כתבא למקרא. את שגיאותיה אתקן, וכל מלה הנרפסה בשגגה, אסגור במסגרת עגולה () ואת תקונה במסגרת מרובעת [] ורוח אשים בין השיטין, נאוו לנוסח בחרוים.

מצבת האשל הגדול ר"מ ואב"ד הגאון מורנו ורבנו אברהם חיים מאפטא ז"ל.

פ"נ הרב הגדול שלא הניח דוגמתו, מרנא [ורכנא] אברהם חיים בקהל ווינא הרבצתו, בן מורנו רב אברהם מאפטא ז"ל. שם (הי') [היתה] תולדתו. הרבה למד, הרבה (לימד) [למד] הרבה חכמה בישיבתו. הרבה הצדקה, הרבה שלום לו גם אל זולתו. (עוד נתן אל אביונים) [פור נתן לאביונים] לעד תעמד לו צדקתו. מאת השם, חכמה דוגמת בן-דוד (הי') [היתה] משאלתו. לא עושר לא חיים שאל, רק תורתו אומנתו. ארך ימים (ניתן) [ינתן] לו בעולם הבא (לו) לקראתו. מלך חיים עד העולם טמן על נצחת חייו, יום וא"ו כ"ף אלולי. שפ"ג שהוא יום (עלייתו) [עלייתו] תנצב"ה.

(על האבן לרגליו)

אשריך מבחר הקברים, כך נקבר (מחבר) [מבחר] הגברים, על (אל) [אלה] אני בוכיה, עיני יורדה מים, יגון ואנחה תאניה ואניה, בפטירת רבנו [אברהם] חיים. והוא יתגלע בכל תושיה (כפילפילו) [כפולפולין] ירד ועלה (השמימה) [שמים] [וכן] [כנן של] קדושים מבני (עלייה) [עליה] גבר בגוברין ויום יומים מרביץ תורה בארץ נכריה, מוחן זו בוז (ברחיים) [ברחים] ולעד תעמד צדקתו בארץ נשיה. ולפרט מלך חיים עד העולם שפ"ג לפ"ק. תנצב"ה.

(ב) הן תוו יעננו: (א) „מאפטא" גפן פולין הסיעו, ויטעוה כבירת

אוסטריא. ב) „בנן של קדושים" בר אבתן. ג) „בן מורנו רב" ריבא בר ריבא.
 ד) „הגאון... האשל הגדול" אכסניה של תורה. ה) „הרבה למד" זה סיני.
 ו) „בפלולו ירד ועלה שמים" זה עוקר הרים. ז) „שלא הניח דוגמתו" חד
 בדרא. ח) „אב"ד ור"מ" שני כסאות הוכנו לו בווינא, האחד בכי דינא, והשני
 בכית אולפנא. ט) „פור נתן לאביונים" ותרן בממונו ולא הלך בממון אחר
 הרוב. י) „הרבה הצדקה" עושה ומעשה. י"א) „הרבה שלום" בעלותו על
 גבעת המורים, דרוש דרש ב"הלכה", נפתולי אלהים נפתל עם יודעי דת ודין—
 ויוכל. אמו כולא עלמא חריפות ובקיאיות גמירי, ומה בצע אם כל העם רואים
 את הקולות? ויתן גם את העולם בלבו, וילמדם תורת האלהים ותורת האדם:
 לשמור שבת ומועד, ולעבוד ששת ימים כי אדם לעמל יולד. לקנות ולמכור
 באמונה. נשך ומרבית, כסף חמאת; איפה ואיפה, כסף אשם. שכן ארץ ורעה
 אמונה. לחמול עני ואביון יתום ואלמנה, כגר כאזרח. והפורש מן הצבור,
 נפשו נטולה מן היהודים. ולאחוב שלום לכל ילדי אדם וחות.

ג) עדה המצבה, שלבו ראה הרבה חכמה—ואולם ספריו לא יצאו לאור
 עולם, ועמו מתה חכמה—ולולי האבן מראשתיו הנתורת לפלטה, לא נודע עוד
 אם היה שם אב"ד ור"מ שזה שמו. כי בפרוע פרעות בישראל כפעם בפעם,
 גולה אחר גולה, נאבדו גם נשרפו כל ספרי זכרונות דברי ימי העדה העתיקה.
 ואין זכרון לרבים מרבניה ואונית מקדם⁽²⁾, הוי „ארזי לבנון אדירי התורה"
 דמיונם כצוי אדירים עברו בלב ים, ויגזרו את מימיו מימינם ומשמאלם... ומדי
 עברם... שב הים לאיתנו ועקבתם לא נודעו...

פרק שני

א) דור הולך ודור בא, והמנהג הישר לקרוא לנולדים בשמות
 המתים, לעולם עומד. ואין הרבנו לקרוא לנער הילוד בשם אביו או לבת בשם

(2) עוד לפני תום שנות האלף החמישי, ישב רבנו יצחק בר משה בעל „אור זרוע"
 לכסא ווינא (מרדכי ע"ז סי' תשצ"ג) ולא פניו רבנו טוביה מביינא (שם שם סי' תתל"ו)
 היא ווינא. ואולי הוא המובא בתוס' (ב"ק ס"ט ב'), „אולי" אין ולאן ורפיא בירי דתרי
 רבנו טוביה הוי, והאחד כבורגוניא, אשר לפי עדות רבנו אביגדור כהן צדק (אב"ד ור"מ
 בווינא, חתן רבנו תיים אב"ד ור"מ בניישטט-ווינא) שאל את פי רבנו שמחה משפירא (שבה"ל
 השלם סי' רכ"ט) וע' במבוא לירי' הרב חכם הגדול ר"ש באבער (הערה ע"ו). וראיתי
 בס' „רבני ווינא" (צד 16) שעל כסאה ישב רבנו יהונתן, ומציון לעיין (מרדכי מו"ק תתקכ"ט
 וב"ק סי' ל"א) והמעיון שם יראה שזה טעות. וראה צוגין (גא"ל 51 ותולדת מרדכי 134).
 וגם מרבניה דורות האמצעים, נעלמו ממנו שני גוונים. ואכ"מ להארך.

(*) וכני סרב מו"ה דוד כהן לזק ל"ו הראני ספר חדש מקרוב בא, ושמו שכיות סתומה (מליץ
 תל"ז) מאלת הסכמים רמ"ד הכהן ור"ח וולף משליו, המזכירים שמות עבלי תוס', ולא נשאו את רלם
 רבנו טוביה (תוס' ב"ק ס"ט ב) כתוס' ? והי מווינא או מבורגוניא, למי יפקד שמו בין בני גילו? הסג
 בליעראטור שים עשאו של כהונ, סטודיס? —

אמה בתייהם (ספר חסידים ס' ת"ם) אף לא בשמות אב-זקן או אם-זקנה עורם בחיים, שבני בנים כבנים. זולתי בעת ששון ואסון (הם כי לא להוכיר) נפגשו. כמקרה חנין בר רב חנין חתניה דבי נשיאה (מו"ק כ"ה ב) ⁽³⁾. ועינינו הרואות ששמו היה „אברהם חיים בן אברהם” ונבין: שאמר לאביו „לא ראיתיו” עורנו עצמים בבטן המלאה, שבה נפש אביו השמימה... „ואסיקן ליה בשמיה” (שם) ואולי נפל אחרי כן למשכב ויוסיפו לו שם „חיים” על שמו מעריסה (ר"ה ט"ז ב), בין כה ובין כה שם אביו בקרבו, אות שהיה „יתום אין אב” מיום הולדו. נחפשה ונחקורה: א) מי אביו „מורנו רב” ? ב) ואמו בת מי היתה ? ג) ואי זה מקום מנוחתם כבוד ? ד) ומה מטה בית אבותיו ? ה) היה לו אח או אחות ? ו) בת מי לקח לאשה ? ז) בדק באחיה ? ח) היה לו זרע ? ט) ובמי התחתנו זרעו ? י) וכמה ימו שני חייו ? —

ב) „משפחת אב קרויה משפחה”, ונראה ראשית לנו לדעת מי אביו ומה מטהו. הנה על אדות הג"מ יעקב פולק ה„עוקר הרים” ר"מ בפראג, קראקא ולובלין, נשפך הרבה דיו ⁽⁴⁾ ואין קצה לחקירה. מי אבותיו ? מי בניו ? שם עיר מולדתו ומקום מנוחתו כבוד ? אין אתנו יודע. ולולא הסכמתו „יעקב בר יוסף פולק ז"ל איש ירושלים” אשר בראש הס' „ברכת אברהם” למחר"א צרפתי, גם את שם אביו לא ידענו.

ורבנו שלום שכנא במור"ה יוסף, מגדולי תלמידיו, וישב לכסאו בלובלין, גם מטהו ועיר מולדתו לא נחקר עוד. ושמעתי בימי נעוריי בעיר בראדי, מפ"י הרב הגדול הגביר ופאר היחש רבי יזסקינד מינץ ז"ל: שוה הרב ותלמידו היו אחים בני איש אחד ושמו רבי יוסף פולק. יליד פולין ויעל פראגה, ושם מ"כ. רב ותלמיד אחים, איננו חדש תחת השמש. ⁽⁵⁾ ובכל זאת אין ולא ורפיא בירי: הן הרמ"א תלמיד גם חתן ⁽⁶⁾ רבנו שכנא (ר"מ וי"ד ס' ק"י

3) לימין אא"ז הג"מ משה טרדכי מרגלית ר"מ בקראקא, מנוחת בנו הג"מ משה יוסף (עיה"צ 176) וזה טעות, ושמו מנשה יוסף. ובתשובת הג"מ „משה ירמיה גרשון בלא"א האלוף מו"ה משה כ"ץ” (צדה לדרך פ' בא) צ"ל שמחה כ"ץ, בעמ"ח „קול שמחה” (להלן דור ה' V ב'). ובשמו נקרא אא"ז הג"מ שמחה כ"ץ ראפורט אבד"ק הוראדנא ולובלין, ונתקבל לאבד"ק לבוב, בהג"מ נחמן ליפשיץ בן בנו (דור ו' VII א').

4) ראה דברי הרבנים החכמים הגדולים ר"מ שטראשון (ס"ם קריה נאמנה) ר"מ גירעמן (מ"ע רז"ס כרך י"ג) הרי שוח"ה (ישרון ח"ה) רח"ג דמביצר (כל"י ח"א ב' ב'). ומי יתן ונוכה ונחיה ונראה את הספר „דעת קרושים” מאת ידידי הרב החכם הגדול ר"ש ווינער, יביל גם „זכרונות תולדות הרי"ו פולק וישיבתו בפראג קראקא ולובלין” (קהלת משה פרידלאנד ס' 2388) אולי סגנון אחד לשנינו, מני ומניה תסתיים מולתא.

5) נשא למשל הגאונים ר' יצחק הלוי אבד"ק העלמא ור"מ במזונן ולבוב, אחי רבנו בעל טורי זהב וגם רבו. שר"ת מהר"י הלוי (ס' מ"ה מ"ט נ') ומ"ז (אוי"ה ס' כ"ה) וי"ד ס' כ"ז ומ"ה וחר"מ ס' ג) ורבים כאלה: רב, רב לעזר.

* יעוין במאמרנו „רכינו משה איסלש” פ"ח. הערת העורך

סק"ד) ומזכיר את שניהם (בתוספות לם' יוחסין למהר"א זכות) ולא הזכיר שהיו אחים? יואילו נא אחי ורעי יודעי העתים, לחקור את הדבר הזה, ולענות חלקם.

רבנו יעקב יסד בתי ישיבה בשלשת הערים הנזכרות, והעמיד תלמידים ראשי אלפי ישראל. ורמז נאה מצא בני החכם מו"ה דוד כהן צדק נ"י ששם מטחו פולק נוסרקין: פראג ואגפיה, לובלין, קראקא. ממה בית אבותיו, סמן לערי מושבותיו, ששם יסד את ישיבותיו.

אלוי התיחש הג"מ יוסף אבד"ק קאסואו, ר"מ בוויילנא ואב"ד ור"מ בעיר סעליץ בהקדמת ספרו ראש יוסף (קימין תע"ו) „הק' יוסף בלא"א מו"ה יעקב ז"ל מפינמשוב, נין ונכד להגאון הגדול רשכבה"ג מו"ה יעקב פולק ז"ל. ויקח יוסף את בת הג"מ משה קרעמר אבד"ק וויילנא (ומביא דברים רבים בשמו) ותלד לו את הגאונים מו"ה יעקב בעמ"ח זרע ישראל על מס' מגלה (אלמונא תצ"ה) ועל מס' ר"ה (אמשטרדם תצ"ו) ומו"ה משה אבד"ק קאפנהגן (ק"ג 97 בשם ס' כרם שלמה) ומחותנו הג"מ זאב וואלף אב"ד ור"מ במינסק והגליל בהג"מ יהודה יודל אב"ד ור"מ בקאוולא (ראש יוסף ל"ח א).

ג) ומצאתי בן לאותו צדיק. הוא הג"מ אברהם פולק אבד"ק לובמלא (שו"ת הב"ח סי' ד') וחתן הג"מ יצחק בצלאלש מלודמיר (6 כאשר התיחש נכרם הה"ג יהודה ליב בעמ"ח דברי חכמים וכו' וכו' במו"ה יוסף בהה"ג יהודה ליב פרצוואר מפינסק, בהקדמותיו. וידידי המנוח בעל כלילת יופי (ח"א מ"ם ב) כתב את תולדת בעל דברי חכמים, והעיקר מי אבי הר' אברהם מלובמלא, חסר מן הספר? וניתי ספר „מדרש רבות עם מתנת כחונה" (קראקא שמו"ו) ונחזה חתימתו „אברהם בר יעקב פולק ז"ל.—בר אורין ובר אבהן.

ד) ודע, א) שאשת נעוריו מתה בלובמלא. ב) משם עלה אברהם לכסא אפטא והגליל. ג) ויקח את בת מהרש"ל לאשה, ושמה שרה. אשה גרושה מאישה (שמו לא אדע אכנה) אחרי מלאת עשר שנים ולשרה אין וד. ד) ותלד שרה לאברהם שני בנים, וימותו גם שניהם בנעדיהם על פניהם. ותהר עוד, ובטרם מלאו ימיה ללדת, והנה הרבנית שרה פולק „אלמנה"... ותלד בן, ואסיקו ליה בשמיה „אברהם בן אברהם" ואולי „אברהם חיים בן אברהם", כדאמרן. ו) ויתמו שנתים ימים מיום נולד בנה יונק שדים (ש"ע אה"ע סי' י"ג) ותהי להג"מ יהודה ליב מאפאלא (7 לאשה. אם ילדה לו זרע, לא ידעתי ולא שמעתי. ז) ויהי היום ותסע מאפאלא לובלינה, לרצות את אבן אביה שר התורה ולחון עפר אמה הרבנית. ובעד הנקראים חיים, אל החיים. ששם ישבו אחיה

6) תולדתו אתי בכתובים, ודברים אחרים טמנה שלחתי אל ירידי ש"ב הג"מ נתן נטע הכהן אבד"ק קאלביעל (גליל ווארשא) שגם הוא מזרעיה קאתא. ובררתי ששם משפחתו לא היה „בצלאלש" כי אם „גזע צבי". וכמהו מהר"ל מפראג ואחיו הגאונים, שארי בשרו. 7) בס' לקט שמואל (נ"ז א) טובא סנסן אחד בשמו.

הגאונים בראש המתיבתא (ראה הערתי בס' לוחות זכרון 88) כסא מהרש"ל אביהם, אשר ישב עליו חותנה הראשון. (ח) ו"רגלוהי דבר נש אינון ערבין ליה" ויהי בהיותה בדרך במלון בעיר בעלויץ, ותאמר "ראשי! ראשי!" ויביתלו לקרא לרופאים, ויאמרו "גואש", ותמת שם בששה עשר לחדש אלול ש"מ"ט (כרם שלמה ל"ב) ויקהלו רבני המקום ההוא וכל אנפיו לספר לשרה ולבנתה ליקרא דשכבי ודחיי. (ט) אל תבכו למת, הן מיום הולדו רבין המות לפתחו; בכו בכו לנער יתום אין אב ואין אם; ויאספהו דודו הה"ג אליעזר איסרלש מקראקא אל ביתו. ויהי לו ולאשתו לבן כורעם זרע ברך, כי בשתיים התחתנו בו: (א) מהרש"ל ואליעזר שארי בשר "שלישי בשלישי" (שם ושארית 70) ומהרש"ל נתן לו את בתו לאשה (שם הערה 42) עצם מעצמם ובשר מבשרם, ומבשרם לא התעלמו. (י) בקראקא, ואת העיר שיאמרו "כרכא דכולא בה" (שם הערה 1) היה "בית ישיבה" אשר יסד הג"מ יעקב פולק בשכבר הימים, שם לקח בן בנו לקח טוב מפי גאונים גדולים, ובדבוק חברים ברזל בברזל יחד. י"א) והנער רך וטוב, מלא יתרון הכשיר חכמה, און שומעת ולב מבין דבר מתוך דבר, ולשקידתו אין חקר, לשמחת מוריו, ולששון דודו ודודתו תחת הוריו. י"ב) טובה חכמה (בר אורין) עם נחלה (בר אבהן) ויתן לו הרב הגדול בתורה ובעושר ונדיבות מו"ה משה ר' יעקליש פו"מ בקראקא את בתו לאשה (שם הערה 48 והערה 54) ומהר ומתן לרוב, כיד ה' הטובה עליו. י"ג) מיום הולדו קותה עדת אפמא ליום תעלהו לכסא אביו. והמשכילים יבינו שלא היתה כצאן אשר אין להם רועה, עד יגדל. ותושב עליו גאונים אשר לא ממשפחתו. ויגדל, ובעת ההוא היה הכסא ההוא מאין יושב, ונמנו וגמרו להושיבו תחת אביו, ויהי כן. י"ד) ודעת לנכון נקל שלא נתן ר' משה ר' יעקליש את בתו הרבנית, לקוות למשכורת הרבנות; ולחתנו לערוך שלחן לפי הכנסת אפמא כסאו ואגפיה הרומי; ועת צדק קרא לרגלו, הרים את תרומתו בראשנה, ותרומת הקהל באחרונה 8). מ"ו) שמן תורק שמו, ויעל לכסא ווינא "עיר מלאה תורה וחכמה עושר וכבוד" (מגלת איבה ג' ב') ויהי לאל ידו ל"הרבנות צדקה" (פ"א ס"א). אהה, לא ארכו לו שם הימים, וכצאת שנת שפ"ג קול קרא אליו: רב לך מהיות רב בישיבה של מטה, עלה לישיבה של מעלה כי רב טוב צפון לך—ועדת ישראל בווינא נבוכה, כי נפל ממנה רב גם א.ב. י"ז) ותמצא נוחם בהגאון

8) הקדוש הג"מ שלמה שפירא (דורו IV א) יספר את דרכי אביו הגאון ר"מ בקראקא. וז"ל "נתן לו אלהים עושר ונכסים ורב פנינים, והשליטו לאכול מהם מעדנים, פזר נתן לאביונים, לחמו נתן מימיו נאמנים, נתן ליעף כח ולאין אונים, מיהב יהיב מישקל לא שקיל ורדף שלמנים, נתן באוצרות ה' זהב ואדרכמונים, זאת התורה אשר שם לפני ולפנים עם פרכת ומס של כסף מעילים וסדינים משובצים במרגליות וטובות אבנים, אין כסף נחשב אצלו כבימי שלמה" (הקדמתו למגלה עמוקות). וממי עשה את כל החיל הזה? ממט שכורת הרבנות? ממה ומתן אשתו הרבנית! וכמהו היה ר' אברהם חיים חתן הנדיב ר' משה ר' יעקליש.

בעל תוי"מ בשנת שפ"ו (מגלת איבה שם). י"ח) שש עשרה שנה מאנה נות ביתו, רעיתו, הנחם, ותמת ביום ד' כ"ט אלול שנת שצ"ט. ומ"כ בפראג (גל עד 1/5 סי' 148). 9. י"ט) ובתם הרבנית מ' בילוש העלר-וולרשמיין ביום ב' ניסן ת"ג (שם סי' 163). כ) ובעלה "ב' מ"ו טבת תכ"ג, מדייני גולה ומנהיג הקהלה, האלוף הראש והקצין מו"ה משה בהג"מ ליפמן בעל תוי"מ ז"ל. היום הוה העולם חשך וענן וערפל, כי ישר וגדול היום הוה בישראל נפל, לפ"ק" (מק"פ 97). מביאו אביו (תוי"מ עוקצין פ"ג מו"ב). כ"א) והנה בספר ההוא ימצאון (בערכי: העלר, וולרשמיין, פרידלנד, צדוקש) זרעו וזרע זרעו. והמעיון בזמני פקודתם וגם בשמותם, יראה שלא אחר בס גס מזרעה. הכנים בניו והחתנים חתניו, הבנות בנותיו והכלות כלותיו, גם נין גם נכד צאצאי אשתו הראשנה בת הקצין הר' ועלקו פרידלנד, ונפשה יצאה בהקשותה בלדתה בשנת שצ"ט (שם 104). ואם הזמנים הנדפסים בו, לא נלקו בחסר וביתר, לא רחוק הרבר שהר' משה העלר לקח את אשתו השנית גם אחרי מות אמה הרבנית. כ"ב) „האלוף נאמן הקהלה כמו"ה שלמה בהג"מ חיים אב"ד ור"מ בווינא" (שם ערך „בלו שם משפחה“). ובצדק העיר ירדיו הרב החוקר ומבקר החר"ד קויפמן. שצ"ל „אברהם חיים“ (כ"ג) „... בת מו"ה שלמה בהג"מ אברהם חיים“ (שם, ערך „סופר“) וע"ש הערת רד"ק. כ"ד) „... מושקט בת האלוף כמו"ה שלמה סופר ונאמן הקהלה“ (שם) מחוסרות זמן גם שתיהן, ובהראשנה יחסר גם שם הנפמרה. 10).

פרק שלישי

א) ודין רפש מדבית אבא, אמו בת מהרש"ל. ואסדרה דורתיו כשם שקבלתי מבית אבא, ואוסיפה אותה מפי סופרים וספרים. מני לוריא שרשם במריביש נצר מטעי הרב הדומה למלאך רצ"י מורנו ומאורנו 11) נאם רבנו יוסף קולון „שני גדולי הדור בימים שעברו, ה"ה מופת הדור מו"ה יוחנן מריביש ז"ל ומהר"ר שמואל שפירא ז"ל“ (שו"ת מהר"ק שרש ס"ג) ומסורת אבות

9) „מרים בת מהר"ר משה“ בראשי החרוזים מראשתה, והחכמים ר"ק ליעבן ור"ם האק, לא עיינו ששם פורש שם אביו.

10) גם הפעם בעיוני יפלא על ר"ם האק, אחרי חודע אליו (מק"פ 238) שוה הר' שלמה היה „האלוף החסיד סופר ונאמן הקהלה“ ויתן לשתי בנותיו טוקום בערך „סופר“ נתן לו (שם 400) מקום בערך „בלו שם משפחה“? מעיקרא מאי קסבר, ולבסוף מאי קסבר? — 11) „בש"ע חייב לאכול כל הסעודות בסכה... רק משפחת מריווש האוכלים כל הסעודה ליל ש"ע חוץ לסובה, יש להם על מה שיסמכו“ (יוסף אויזן סי' תתרנ"ח) „מצאתי כתוב בחבור אא"ו הג"מ שניאור מריווש מפפד"מ, שהיה נוהג שלא לאכול ליל ש"ע בסכה עפ"י מעשה דרש"י ראש משפחתנו, עכ"ד. גוף המעשה לא ידעתי, ואעפ"כ נהגתי אחריו כך, וע' במג"א“ (רביד הזהב פ' אמור דף ל"ד ד') ורמו למג"א (או"ח סי' תרס"ח סק"ב). והחכם המשוורר ר' משה ריאמי (גולד בשנת הקנ"ג לפ"ג) הגבר ראה עני עמו בשבט

ירשו בנים: שרבנו שמואל בר אחתיה דרבנו יוחנן טריביש הוה. מודעת זאת שעל כסא האדם הגדול בענקים מרנא ורבנא מתתיהו טריביש אב"ד ור"מ בקרית מלך רב פאריז, ואב"ד לאבדי"ם בכל מקומות ממשלת צרפת, עלה רבנו יוחנן טריביש בנו יקירו (שו"ת ריב"ש סי' רס"ח—רע"ב) הוא הגבר ראה עני וילך גולה בראש גדודים יהודים מרודים שדודים אשר הגלו משם, ומ"כ באיטליא. ולרבנו מתתיהו בת אשת רבנו שמואל שפירא מרביץ תורה בקהל אשפירא, ותלד לו את רבנו שלמה שפירא אבד"ק היילברון ולנדא (שו"ת מהר"ם מיניץ סי' כ"ה) ובצדק יאמר, ומאבתיו (מצד אמו) לא פסקה תורה עד רש"י ז"ל" (שער שו"ת רש"ל דפוס פיורדא, ודפוס לבוב בהערה לסי' כ"ט) סדה"ד (ח"ב ערך ר' יוחנן, וח"ג ערך לוריא) שה"ג לחיד"א (ח"א אות ש' ערך רש"י וערך מהרש"ל) המגיד (שנה ב' סי' 45) יגדיל תורה (קונטרס יו"ד) ותולדת בעל חות יאיר (צד 9 בשם כ"י אקספורד סי' 2240) ע"ש. ובת רבנו שלמה שפירא הרבנית המלומדת כאיש גבירתה בתורה, מרת מרים (שם ושם) דכיתהו דרבנו אהרן לוריא אבד"ק לנדא. ואת דורתם עד רבותנו מהרש"ל, מהר"ם פדובה והרמ"א, וקצה דורות אחריהם, בררתי (שם ושארית 28) גם סדרתי (שם 70) באתת לבית אבתם. עש"ה.

עברה וזעם וצרות אחרונת משכחות הראשונת, נהפך לאבל כנורו ויוקנן לשבר בת עמו, ומדי דברו על אדות גרוש צרפת בשנת 1394 אלה הם דבריו:

ושלשלת באה מצרפת
 הם מלאכים יורדים הלא תראם
 מושלחן רם ונשא אוכלים פת
 שם אומני עמי שם אב ואם
 והגדול מגזרת ספירה
 זה שמו יוחנן הוא יביאם.

ובהערתו הוסיף המשורר לבאר אמריו: „חכם צרפתי ר' יוחנן [רבנו מתתיהו אבד"ק פאריז וכל ממלכת צרפת, ברבנו יוסף טריביש אבד"ק מרסיילע] ומכנים אותו „הגדול“ למעלתו. ובימינו ישב באיטליא שנים מה אחר גרוש צרפת שהיה בעו"ה שנת כל"ה אחר מאה לאלף הששי, ר"ל שנת קנ"ה. ותיה חכם יחיד בעולם בזקנותו. ובנו הרב יוסף נסמך אחריו, והיה דור שנים עשר ברבנות מאב לבן נוסעת. ונפטר (ר' יוחנן) בתשעה באב שנת קפ"ט. ור' יוסף אחריו שהיה ג"כ רב, נפטר שלשה ימים לפניו, ור' יוסף בנו, נפטר בקושטנצואה בעונות שרכו אחרי ואת שנים מה" (מקדש מעט 104).

פרשת גדולת רבנו מתתיהו וכל מעשי תקפו וגבורתו, ואשר גדלו המלך קארלוס החמישי, וגדולת ר' יוחנן בנו היושב לכסאו כפאריז וכל ממלכת צרפת, והתלאה המצאת אותו ביד איש שלומו אשר בטה בו, הלא הם כתובים על ספר (שו"ת ריב"ש סי' רס"ט — רע"ב) עש"ה. ואתה תחזה (גרעין ח"ה 9—35) דיו"י (ח"ו 11—37) דוד"י (ח"ה 141 וצד 167) והרה"ח הגדול ר"נ בריל, כתב „תולדת משפחת טריביש“ (עתון-שנתי, ש"א 87—112) וברב שקידתו יגע ומצא שמות חמשים ושבעה אנשי שם (בזמנים שונים ובארצות שונות) למטה טריביש להתירש.

(ב) והתורה מחזרת אל אכסניה שלה. נתי ספר „מתת יה... דרושים... מתתיה המכונה ליברמן דרשן ודיין בק"ק פראג, בא"א מו"ה אשר המכונה לעמל דיין דק"ק קראקא, נכד הג"מ מתתיה ליברמן אשכנזי חתן האלוף מו"ה שלמה סופר בן הגאון הגדול מוה' אברהם חיים ה"ה אב"ד ור"מ דק"ק ווין, נכד הגאון הגדול רשכבה"ג מו"ה שלמה לוריא ז"ל" (פפד"א נדב"ת לפ"ק). ונעטר בשמנה הסכמות גאוני דורו, וכלם מרבים בשבחו (12).

נראה ראשית לנו מי הוא זה „הג"מ מתתיה ליברמן אשכנזי". אין זה כי אם האבד"ק שנייטוך. אחי הג"מ אברהם קצנלנבוגן אשכנזי אבד"ק לבוב. אשר למרו יחדו בבית מדרש רודם אחי אביהם הג"מ יצחק בר' משה קצנלנבוגן מניישטעדטל. ראה הקדמתו לספרו „מולדות יצחק" (פראג ישע בא לפ"ק). ועתה נקרא דרתם מראש: א' מהרש"ל. ב' בתו אשת ה"ר אברהם פולק אבד"ק לובמלא ואפטא. ג' ה"ר אברהם חיים מווינא. ד' מוה' שלמה סופר ונאמן הקהלה בפראג. ה' וחתנו ה"ר מתתיה ליברמן קצנלנבוגן-אשכנזי אבד"ק שנייטוך. ו' ה"ר אשר לעמל דיין בקראקא. ז' ובנו בעמ"ח „מתת יה". ג' וזאת תולדתו, תוצאות מהקדמתו: א' בשנת תל"ו נתקבל בפראג לדרשן ולדיין. ב' פתאום יצאה אש ותאחו גם בביתו (13) ותאכל את כל אשר בו. וכתבי ידו גוילין נשרפין ואותיות פורחות באויר. ג' וקהל בומסלא „נתנו לי מנוחה ודירה, לחמי ומימי בתדירה". וכתוב את ספרו שנית. ד' גם תלמידו „הקצין הר"ר מנחם מן כמו"ה אליעזר ז"ל (14) והגדוה הר"ר ליפמן בהישיב כהר"ר זלמן מארנא" (15) סיעוהו „סיעו שיש בו ממש". ה' ולו בן פורת ושמו אברהם „בחור כארזים... נפשו חשקה בתורה, והיה ראוי להיות מורה הוראה בישראל... ידיו אמונה במלחמת התורה לשאול ולהשיב ולשכר סלעים" מת על פניו. ו' וגם לרבות צרת הבת „ושמה שלומית כשם זקנה... הגאון... ים של שלמה" מתה בנעריה בית אביה. ז' מי חותנו, ואם הוליד עוד בנים, לא פירש.

(12) כראש הסכמות הג"מ גבריאל מהר"ל מקראקא אבד"ק עלקיש נ"ש והמדינה ומיץ, שו"ת חות יאיר, למוגן אברהם או"ח, ושבתא דריגלא, נדפס שהיה אב"ד גם בפראג, והרח"ן דמביצר מבחיש את שלשתם (בל"ו ח"ב ק"ל א') ע"ש. וכמה גדולים דברו חכמים „לא ראינו אינה ראינה" כראש הסכמותו לס' מתת יה „אב"ד דק"ק פראג" באמצעותה כתב על הכתב „דיין ב"ד רבא בשער עורנו" ובאחריתה „ה"י לטוב"א קדושים לפ"ק הק' גבריאל בלא"א התסיד מו"ה יהודה ליב זצ"ל מקראקא, יושב בתוך עדת ישרון פק"ק פראג".

(13) נראה שהיא השרפה הגדולה בפראג בשנת תמ"ט (תולדת מהר"ל פ"א ב').

(14) ראה על אדתו גולי ווינא (118 בהערה 2).

(15) האב נפטר בש"ט סיון תס"ב (מק"פ 135) ובנו בר"ה תקי"ד (שם 136) והבן

היה חתן הג"מ וואלף שפירא (שם).

ד) שבת וראיתי „הרב הגדול מו"ה מתתיה לייברמן כמז"ה אשר לעמל ז"ל... תס"ט" (מק"פ 397) החכם ר"ם האק נתן לו מקום בערך „בלי שם משפחה" כי לא מצא מראשותיו את שם משהו, ולא ידע מה מעשהו. ואילו הוינא התם, והודעתיו: א') שזה האיש היה דרשן ודיין בפראג. ב') ושם הסכים על ספרים (16) יחד עם בני גילו דמו"ש. ג') ושם נשרפו כתבי ידו. ד') וכתוב אותו שם שנית, וירפסוהו. ה') ושם מצא קצנלנבונן אשכנזי. ו') ויען וביען שתי משמרות כהונות העדה נשא על שכמו, ברין הוא שיטול שכרו להנחילהו כבוד חכמים, בערך „דרשן" או בערך „דיין". — כפי הנראה דרש שם במקהלים ורן דין אמת בערך שלש ושלושים שנה, ונשכח בעירו. הוי, מה אנוש כי תזכרנו! —

ה) ומצוה גוררת מצוה, להשיב אברה גם לעדת קראקא. שם נמצא ציון „פ"ג אבינו האלוף בתורה הרב המופלג מו"ה אורי שרגא ה"ה המכונה ר' פייבש דיין יצאה נשמתו בקדושה ובמהרה אור ליום ה' ז' אב תבנ"ה" (עיה"צ 182). אלה לאלה שואלים: מה הציון הלו? ואין עונה (שם הערה 88) ואילו הוינא התם, והראתיו: א') „שמעתי בשם דודי... מו"ה ויבש דיין בקראקא ז"ל" (מתתיה פ' שמות). ב') וגם אחיו הה"צ אשר לעמל היה דיין בקראקא. ג') בני הג"מ מתתיה לייברמן אבד"ק שנייטוך. ד) מביא קצנלנבונן-אשכנזי מציאצאי מהר"י מינץ ומהר"ם פדובה. ה') ומן נוקבתא, נכד ר' יעקב פולק ומהרש"ל. ו') ופרט השנה תבנה הוא התנ"ב, שנדפס עליו „ז"ל" בשנת תנ"ב. ז') והשאר שם אחריו זרע ויקונו עריו „הוי אבינו" ואולי על פי אתתיה אלה, יתברר שם עתה מי זרעו.

פרק רביעי

א') והנה גם הרב בעל „ידי משה" על מדרש רבות בהג"מ אברהם העלין אשכנזי היה מיוצאי ירך מהרש"ל (ידי משה ב"ר פע"ח דב"ר פ"ב). וראיתי אני בשתי מגלות יוחסין למטה מהרש"ל, שמסדריהן סדרו להם: שאברהם חיים מווינא ויעקב משה בעל ידי משה אחים בני איש אחד ושמו אברהם העלין אשכנזי. ומחכ"ת, ואת הגו"ש אשר רנו מעצמם: נאמר כאן „בן אברהם נכד מהרש"ל" ונאמר להלן „בן אברהם נכד מהרש"ל" ל"ג ז"ש, היא גזרה קשה שאין האמת יכולה לעמוד בה. לא נכחד שמות שוים הנם לקוראי הדורות לישועה, כי לכל משפחה ומשפחה יש שמות מיוחדים,

16) על „משנת דר' אלעזר" עה"ת „ז' י"ג אלול איתן לפ"ק, הק' אליהו בהג"מ וואלף שפירא... ונאם מתתיה לייברמן בלא"א האדוף מו"ה אשר לעמל זצ"ל". — ועל „שו"ת אבן השהם" (דירהפורט תצ"ג) „ג' א"ך אדר א' תס"ד, הק' יעקב בה"ה מו"ה יוסף נרו... ונאם מתתיה לייברמן בלא"א האלוף מו"ה אשר לעמל זצ"ל". ונשכח בפראג?

כנודע; ובכל זאת בתר חשבון הזמנים ולא בתר שמה בלבד אולינן.
זה כלל גדול בבקרת.

(ב) והא לך אתתי: ברור הוא שה"ר אברהם חיים מווינא שבק לן חיים בשנת שפ"ג. וסימנך „מלך חיים עד העולם" הושבנא דרין כחושבנא דרין. ושם אביו בקרבו. ואילו שהיו אחים, היה בעל ידי משה האח הגדול, ולכל הפחות תאמיס. והן ידענו שבשנת של"ז ישב ה"ר אברהם פולק לכסא לובמלא (שו"ת הב"ח סי' ד') שם מתה אשתו, ויעל לכסא אפטא, ויקח את בת מהרש"ל, ותלד לו שני בנים וימותו גם שניהם, ובטרם ילדה לו את השלישי, נתאלמנה. ותוחל לכל הפחות שנתים ימים. כי כן ימלאו ימי הגמל (אה"ע סי' י"ג) ותהי לאיש אחר, ותמת בשנת שט"ט (פ"ב ס"ג) ונשער שבעלה הראשון נתבקש ביש"מ בערך שנת שט"א או שט"ב.

וניתי ספרו „ירי משה" ונחזה: א) מי רבותיו. (ב) ועל מי כתב „ז"ל" מדי דברו דבר בשם אומריו. (ג) ואשר שמע מפי הם. (ד) מי המה המסכימים עליו. (ה) ומתי הלכו בניו וחתניו בדרך כל הארץ.

„שמעתי מפי מ"ו הכהן הגדול מוהר"ן כ"ץ מלובלין ז"ל" (יד"מ ב"ר פ"ב ל"ג פ"ד שמו"ר פ"ב שה"ש א') „מפי הג"מ העשל מורי ורבי זצ"ל" (ב"ר י"מ צ"ט שמו"ר א'). הודעתם את שנות פקודתם, ואת שנות חייהם? מורעא דתרווייהו קאתינא, ביודעי ומכורי קאמינא. כל ימי חי הראשון, מעטים מאד, רק ארבעים ושתים שנה (17), וימת ביום ב' ה' תשרי ת"ט ל"ט (18). והשני: א' ב' תשרי תכ"ד (עיה"צ 179 כל"ס ס"א א' לז"ו סי' י"א), ואפונה מאד אם הגיע לשבעים. חזית תלמיד כביר ימים מרבותיו? — ומביא בשם הגאונים: מו"ה שמואל קאיירנובר ז"ל (במד"ר פי"ג) מו"ה צבי הירש אבד"ק לובלין זצ"ל חתן ר' העשל (דב"ר פ"ו) ובעל משה אהרן ז"ל (במד"ר פ"ד). הראשון סליק לגבוה: ו' י"ט תמוז תל"ו (עיה"צ 180 לז"ו סי' י"ג) והשני, עש"ק מ"ו אלול תמ"ב (19) והשלישי הוא הקדוש בש"ק ב' אב ת"ק (שם 183 ושם סי' ט"ז).

ושמע מפי מו"ה סעדיה ישעיה קצנלנבוגן אבד"ק מעורימש והעלישווא (במד"ר פי"ד) ומפי מו"ה דוד אפנהיים (ב"ר צ"ו במד"ר פי"ג). זה נתבקש ביש"מ בשנת ת"פ (גדולת שאול ל"ד א') וזה ז' תשרי תצ"ה (גל עד סי' 80) היאומן כי יסופר שכן בתו של מהרש"ל שמע מפייהם? — לא נכחד שספרו נדפס בפפד"א ת"ס ה, אחריו לכתו בדרך כל הארץ, ונמצאו בו חוספות בניו פרי ישוה לו. ואולם בין המסכימים עליו „הק' אליעזר במו"ה יודא אבד"ק חמעלניק חתן אחות בעל ידו משה. ונאם הק' מאיר

(17) כן כתב בן בנו אשר שמו בקרבו, בעל סמיכת חכמים, בספרו „פירוש" עה"ת (ג' א').

(18) כן הוא על מצבתו, אשר העתיק למעני אחד מירדו משם.

(19) זה הדבר הודיעני ידי"ג וש"ב הג"מ יוסף לעוונשטיין אבד"ק סעראצק.

בה"ר שמשון חוב"ק בראמשין חתן המחבר בעל יד"מ". ונרפס שנית באמשטרדם ת"פ ה. ואז היה חתנו ה"ר מאיר אבר"ק קארוצין בין המסכמים עליו בעת ההיא.

והרב בעל "זרע אברהם" על המדרש רבות בן בעל "ידי משה" מ"ב בווען יום ה' י"ז מבת תפ"ז (ציוני ווינא סי' 678) הבימי העין היו ימי איש איש ממשפחתו? —

ג) ואני ידעתי את נפש „בעלי איפכא מסתברא" ימהרו ויחישו לסתור את אשר בנית. ויבואו ראייה מהסכמת הג"מ אברהם פולק על המדרש שנרפס בשנת ש"מ? ו? מרס ושאלוני ואני אענה: האם זמנה מוכיח עליה? חתימתו מחוסרת זמן היא, והמביא ראייה מוזמן הרפסת הספר על זמן ההסכמות עליו, אומר לכל סכל הוא. מי מנה שו"ת ומספר הסכמות, נרפסו רבות בשנים, אחריות הגאונים השואלים כענין והמשיבים כהלכה, וכמותם המסכמים על ספרי בעלי אספות! —

ואעידה כי שלשה עדים נאמנים: א) על דברת בעל צ"ד נתבקש הג"מ יעקב פולק ביש"מ, קרוב לשנת ר"ץ; והסכמתו בראש ספר „ברכת אברהם" ויניצא שי"ב? ב) בשנת פ"ה נרפס בברלין ס' צנצנת מנחם, ועליו עשר הסכמות משנת ת"מ וגם תמ"ו, ולא אחד מעשרה הגאונים המסכמים עליו ראה את הסכמתו נרפסה? הא כיצד? המחבר אסף בנעוריו הסכמות על ספרו אשר הרפים לוקניו. ג) „ספרי עם זרע אברהם" דינהפורט תקע"א, ובראשו עשרים ואחת חתימות גאונים, שכבר הלכו לאור באור החיים. הא כיצד? מעשה שהיה כך היה: בנעוריו אסף המחבר הסכמות, ולא ראה עולמו בחייו, וזרעו אחריו הרפסו את ספרו 20).

ד) תא ואחוי לך דרך תכונות ללמוד דבר מתוך דבר, בראיות ישרות ולא בהשערות תלויות בשערות: א) „פ"נ הרב הגאון מו"ה אברהם דרשן בן הר"ר שמעון. . . ערב ר"ה. . .“ (ציוני ווינא סי' 548). ב) „הרבנית מ' מרים אשת הגאון הגדול מוהר"ר אברהם דרשן מקראקא ביום ב' ח' אדר. . .“ (שם סי' 556) עדים הגלים שזה בעלה וזאת אשתו, ואולם בלי שם משפחתם, ושנות פקודתם נמחו. ובאמרי לבעלי „איפכא מסתברא" שהם ילדו את בעמ"ח ידי משה, יצקו „לא בי!" הסבת ושמע: ג) „האלוף המרוימס רך בשנים ואב בחכמה הר"ר שמעון בן ישראל מוכיח, נפטר בש"ט י"ז תמוז תמ"ו“ (שם סי' 210). ד) „היקר ה"ה [ישראל] מוכיח בהר"ר שמעון הליון זצ"ל. . . ה' ו' שכט תי"מ“ (שם סי' 241).

20) דוגמאות דומות לזה, הראתי במאמרי „שטר מאוחר" (הצפירה שנה כ"ג גליון 173) ובמאמרי „פסקא דדינא דהוינא ביה פירכא" (שם שם גליון 193) ע"ש. ובתשובתי אל בן אחותי ידי"ג הרב החכם המבאר הנפלא מו"ה יצחק אייזק ראללער נ"י אבר"ק באר ואנפיה (במדינת עלזאס) הארכתני בזה.

ובחכמה יבנה בית העלין על יסודי ארבע האבנים האלה: א) כשבת הר' אברהם חיים פולק לכסא אפטא, נתן את בתו לאיש אחד מקראקא ושמו שמעון הלין (21) בלתי ספק התכבד החתן בחותנו והחותן בחתנו. ב) ובעלותו לכסא ווינא, עלו גם בתו וחתנו אתו. ג) ותלד לו שני בנים אשר שם האחד ישראל טוביה, ושם השני אברהם. ויגדלו, זה עסק בפרקמטיא, וזה ישב אהלים ונתקבל שם לדרשן (ואולי היה מלפנים דורש טוב בקראקא). ד) ויולד ישראל טוביה בן, ויקרא את שמו שמעון (כשם אביו) וימת על פניו. ואברהם לקח אשה ושמה מרים (שם אביה לא פירש) ותלד לו את יעקב משה, ובת אחת. ה) ויקח יעקב משה את בת „הקצין המפורסם הקדוש מו"ה יהודה ליב, ר"מ בסטנוב" (הקדמה לידי משה) ותלד לו: את אברהם (בעמ"ח זרע אברהם על המדרש) ואת יהודה ליב (אביו מביאו, והוא השלים את היד"מ) ואת מנחם מנלי, ואת הרבנית מבראמשיין וקארוצין. ו) ולאחות יעקב משה (שם בעלה לא פורש) חתני רבנן, הוא הג' אבר"ק חמעלניק בעמ"ח „משנת דר' אליעזר" על מדרש רבות. ז) ואברהם בן יעקב משה, נתקבל לאבר"ק ווארט ולראב"ד בגלוגא, ושם חותנו הגביר הר' ברוך קרפלש פו"מ בגלוגא, ותלד לו את יוסף (הקדמה לזרע אברהם). ח) ויקח יוסף את בת „הקדוש המופל' מו"ה רפאל שפיץ מוויילנא" (שם, ק"ג 104 כל"י ח"ב ס' א'). ט) וילקח יוסף את שלשת הבאורים למדרש רבות, הלא המה: ידי משה (לזקנו) זרע אברהם (לאביו) ומשנת דר' אליעזר (לחתן דודתו-חוקנה) וידיפיסם אגדה אחת (אמשטרדם תפ"ה). י) וגם את חדושי אביו לאגדות ירושלמי עם הוספותיו (אמשטרדם תפ"ז).

אתה הראת לדעת: א) להר' אברהם חיים פולק מווינא, אחות אחת מצד אביו (פ"ב ס"ג) ויחיד לאמו. ב) וכל ימי שני חייו היו בערכך „שנות בינה" או ארבעים ושנים שנה. ג) והשאר אחריו בן יחיד ושתי בנות. הר' שלמה פולק, מ' בלוזש העלר-וולרשמיין, ואשת הר' שמעון הלין. ד) ויולד שמעון את ישראל טוביה ואת אברהם. ה) ואברהם ילד את יעקב משה, ואת חותנת בעמ"ח משנת דר' אליעזר. וזה ברור.

פרק חמישי

א) בקחת אליעזר (איסרלש) לאברהם חיים, מבנות יעקב ליב אשה (פ"ב ס"ג) לא נחית דרנא, ולא מכרהו ממכרת „חתן דמים" לבד ממכרו על האבות... גם מני יעקב ליב שרשם במריביש זרע ברוך רש"י וצלה"ה. ואילו שהיו הוריו בחיים, אמרו לדבק „טוב!"

21) משפחת „העלין" נראה שמקורה בפפד"מ כי ביום ישראל נישע שם, מיד וויצניץ פעטמילך צורר היהודים, שר „החכם המופלג כמוהר"ר אלחנן בר אברהם ז"ל העלין" שירה חרשה, ונדפסה בצ"ד (ח"ב 1614—5374) ע"ש. ובס' „רופאי פפד"מ" להה"ג ר"מ הורוויץ (צד 29) חתימת „אברהם בר יעקב ז"ל העלין רופא".

כה אמר הכהן הגדול מאחיו רבנו אברהם כהן-צדק-רפאפורט (גודע בשמו „ר' אברהם שרענצילש“), „דרשתי בהספד הג"מ נתן חתן מחותני וש"ב מו"ה משה ר' יעקליש מקראקא בשנת שצ"ג לפ"ק" (איתן האזרחי ח"ב פ' ראה) 22. אין זה כי אם הג"מ נתן נטע במו"ה שלמה שפירא ר"מ בקראקא, דסליק לעילא ולעילא ביום ד' אב שצ"ג (עיה"צ 170 לו"ז סי' ה') וכן יעיד הג"מ אפרים זלמן מרגליות בהקדמתו למגלה עמוקות עה"ת (לבוש תקנ"ה) ומראשתי אשתו „הרבנית מ' ריוא בת מו"ה משה" (עיה"צ שם לו"ז סי' מ"ג) 23 כמה משה איכא בשוקא, ועל פי שנים גאונים אברהם ואפרים יקום דבר: שהוא ר' משה ר' יעקליש שהציל בחכמתו ובצדקת פורונו בישראל נפשות רבות מנפול לפי חרב (המגיד שנה ב' גליון 12 לו"ז סי' נ"ז) אחי „הראש וזקן נשוא פנים... מליץ יושר למלכים וסגנים... המיוחס נזר ותפארת הזמן... במו"ה אייוק ר' יעקליש אשר בנה בית כנסת... י"ג בטרהה כ"ו סיון תי"ג" (עיה"צ 179 לו"ז סי' מ"ח). משה ואיוק הוא אייוק ומשה, שני צנתרת הזהב המריקים מעליהם הזהב, וצדקתם עמדת לעד.

הבה ונחקורה: (א) מי הוא זה ר' יעקלי האיש, אבי כל בני יעקליש? (ב) ומה מטה בית אבותיו? (ג) וקרבת בעל איתן האזרחי לר' משה ר' יעקליש, אשר יכנהו „מחותני וש"ב"?

(ב) ישנו ספר אחד ושמו „העורבים ובני יונה, שלשלת היוחסין של משפחת רפאפורט ומשפחת יונגיומבין (!) מאת הרב אליקים כרמולי" (רעדלהיים תרכ"א). ותבט עיני בו פעמים ושלש מהחלו ועד תמו, ואשתומם אל המראה שלא נמצא בו זכרון למשפחות: אלטשולר, טריביש, יעקליש, כהן צדק, לוריא, עברליש, ושרענצילש, שרשי משפחות רפאפורט? ולא אחת ממשפחות:

22 ח"א שו"ת, וה"ב דרושים עה"ת (אוסטרהא תקנ"ו) ונכדו הג"מ אברהם אבד"ק באהסלוב המובאו לכהד"פ, והוסף מדליה, קונטרס „ירח האיננים" חידושי גפ"ת, ובסופו יחש בית הגאון המחבר ז"ל. ובכל המקום אשר אוכיר „ח"א" רומז לתשובותיו „וח"ב" לדרושו — והוא מעט מהרבה אשר השאיר אחריו ברכה בכתובים (הערה 39) קצתם היו ביד המו"ל, וקצתם ביד ש"ב הג"מ אפרים זלמן מרגליות. ומי יודע אים עתה? — ותוכן הספר הנכבד הזה, כרשימת קהלת משה פרידלנד (סי' 637) מאת ידידי הרב החכם הגדול ר"ש ווינער (פטרבורג תלנ"ג).

23 לפנים בישראל, היתה בקראקא „חומה המבדילה בין ישראל לעמים" (געטהא) וצו להם המקום אל החיים, ונאלצו לקבור משפחות משפחות בקבר אחד (הערה 27) וגם בקברה נקברה אשה אחת „מרת אסתר בת גאון מו"ה ישראל ישכר" (לוחית זכרון סי' מ"ג) ואכן אחת לשתייהן ולא ידע ידידי החכם השלם מהר"ב פרידברג: מי היא ומי אביה, ומה לה פה כי מצאה עם הרבנית אשת הגאון בעל מגלה עמוקות, קבר? אמנם אביה הוא הג"מ [ישראל] יששכר אבד"ק פינסק ואח"כ אב"ד ור"מ בוורמיוז (שו"ת מהר"מ לובלין סי' פ"ה) וקורא לו „מחותני", אחי הג"מ יצחק שפירא אב"ד ור"מ בקאוולא, ואחי מו"ה שלמה אבי בעל מגלה עמוקות (שם ושארית 37 והערה 64). ולאסתר אחות, ושמה מרת חנה, ותמת כפרגא בירח אלול שצ"ו (מק"פ 380) וע"ש הערת רד"ק. ומי בעליהן, אין אתנו יודע.

אימנא, איש הורוויץ, באב"ד, ברו"פ, חרף, לנדא, פֵּישֶׁלשׁ, רש"ך וכו' וכו' ענפיה נושאי פרי עד היום הזה? ואין בו זכרון אף לאחד קדושיה? ולא ידע שעקר שרשיהן הוא רש"י ז"ל? והעקר חסר מן הספר? —

נפלאה דעת נשגבה מני, איכה יגש איש אל המלאכה לכתוב „שלשלת היוחסין“ למשפחות עתקות משנות האלף החמישי על פי ציטאטים ונער יכתבם, באפס מגלות-דור דור ודרשיו מימים ראשנים ועד אחרנים? ומי בקש מידו להוסיף משוליים לפני דרשי קדמוניות; כי בא לסכסך משפחה במשפחה, להפריד בין אבות ובנים, ובין אחים, ולקרב רחוקים אשר לא קרב זה אל זה כציר הדרומי אל הציר הצפוני? ובמח"כ מחברו, בדה מלבו „משפחת יונגטובין“ ויגזור אומר שזה מטה רבנו הגדול העשל מקראקא ולובלין; יאמרו נא חכמי בני עמנו, ולכס ראה ספרים הרבה, היתה פעם „משפחת יונגטובין“ בכל משפחות יהודה וישראל? (24).

(ג) לא להעביר אותו תחת שבט הבקרת, עתה באתי. היעלה איש הגנה לחוק את בדקיו, הסוכך על בית נוטה לנפול מהמסד ועד הטפחות, ועמודיו יתפלצון? הני עורבא פרחו, ובני יונה עפו, ולא נודע מקומם איה, — כי אם לתת סדרים לשרשי המשפחות הנוכרות, כאשר סדרתי את שרשי משפחות: איסרלש, לוריא, מינץ, קצנלנבוגן-וואהל, צאצאי רש"י ז"ל, בספרי שם ושארית (קראקא ברכות אביך לפ"ק). והקורא המבין ישוה את מאמרי זה, לעמת מחברת „העורבים“ ויראה מה בין גל טבעות וכתובנה מין בשאינו מינו, ובין „שלשלת“ שחברה לה טבעותיה יחדו.

(ד) לא נביא ולא בן נביא אנכי, לקרוא דורות מאות בשנים אשר לפנינו. אמנם אבותי גנוז למעלה, וגם דאגנו לאחריתם (25) וינחילו „מגלות דור אבות

(24) ביום ג' פ' ויקהל תרנ"ו, כתב אלי ש"ב ויד"ג הג"מ צבי יחזקאל מיכלזאהן אבד"ק פלונסק, מכתב ארוך בנוגע למשפחות אבותנו מוהר"ל מפראג ורבנו העשיל. וברצות ה' דרכי, אתן לו מקום במחברתי „עניני העדה“ לדעת שזה ספר „העורכים ובני יונה“ מוליד חכמים שולל.

(25) ז"ל הג"מ שבתי שעפטל סג"ל הורוויץ בעל „ווי העמודים“ ביום צותו את בניו אחריו „בהיות כי ידוע החורבן השלישי שנעשה בשנת ת"ח לאלף הששי, שהיה הרג רב בעו"ה, ממש היה דומה לחורבן הראשון והשני. אוי נא לנו כי חטאנו והיה בעתים הללו תעורבת רב בעו"ה, ומה שחכמי הדור יכלו לתקן, עשו. ומה שלא היה אפשר, היו נשארים בתעורבות ויש לחוש פן במשך השנים יעמדו אנשים ויטילו מום בקדשים, ויאמר אחד לחברו שהוא מאותו זרע; לכן מהראוי שכל איש אשר הוא בימים ההם, יעשה סדר יוחסין לזרעו ולזרע זרעו, שיהיה לאות ולזכרון. ובכן להודיע אהובי בני הינוק והחכם הר"ר ישעיה סג"ל, שאחד בני, ואני בן הגאון הגדול החסיד מוהר"ר ישעיה סג"ל בעל שני לוחות הברית. בן בנו של איש האלהי מוהר"ר אברהם ר' שעפטלש בעל עמק הברכה. וקני היה בן גברא רבא ויקירא, יהיר בדורו, שנכתב ונחתם שמו שבתי בר ישעיה סג"ל. וזה היה חתן נשיאה עקיבא מאובן ז"ל, וקברו בק"ק פראג סמוך לקבר אמי

אבותם" מורשת דור לדור, למען ידעו האחרנים מי דרתם הראשנים. ומעודי ועד היום הזה לא חדלתי מלחפש "אתת לבית אבות" לחזק את מסורת אבות לבנים. ואקרא דרתם מראש, למען ידעו סופרי דברי ימי עמנו, איך נאחזו שרשי משפחות רש"י וז"ל, בסכך שרשי אלונים רבים רמים ונשאים, מין במינו. ולדעת כל חסר וחסר, וכל גזע וגזע, אי מזה שרש יצא ויעש פרי. ובתתי לחכמים יודעי העתים, אקוה שיוסיפו עוד גם במקום שלא הרבתי אותתי אותות. ואילו שהואלתי לתת הפעם את כל ראיותי אתי בכתובים (מספרים חדשים גם ישנים, משו"ת והסכמות, מלבד כתבי יד יקרי הערך) יכיל כל שרש ושרש מחברת רבת הכמות. ואלה צפנתי לעת אדברה (ברצות ה') על אדות ענפיהן ושריגיהן, משפחה משפחה לכר.

פרק ששי

(א) שה פורה ישראל, ועיר שם ועיר שם, וכל מקום שגלו, שכינה עמהם" (מגלה כ"ט א') ועל שלשת העמודים התורה והעבודה ועשות חסד, ישגיח בשבעה עינים. הן עם, נודד ממקומו זה אלף ושמנה מאות ושלושים שנה, ותורתו אשר הדר שיבת שלשת אלפי שנה חפף עליה, ככחה או כחה עתה. שפת קדש נצורה על דל שפתיו, עברי אשר לא יוכל קרוא עברית, אם יראה בארבעים אלף מישראל? אהבת ציון יזכור ביום רעה, וחבת ירושלים לא ישכח בימי הטובה. זו כחו לאלהו.

מי מנה תלאותיו, ומספר הרוגיו זה שבעה ושלושים יובלים? ומי מדר

מורתי החסידה. וכתוב על מצבתו שלא הניח מה שלא למד, ממש כל התורה היתה על פיו. ועל אמי מורתי החסידה מ' היה, בדורה היו אומרים שלא הניחה ממעשי האמהות שרר"ל, והיתה בת ת"ח מופלג פרנס הרור. ומצד אמך היא בת האשל הגדול הרב המופלג מו"ה משה חריף בן מוהר"ר ישראל מלוברלין. והם כלם מיוחדים משפחה. ולא כתבתי זה כדי להתנאות; הן אתה בני, והן את בתי, רק מטעם הנ"ל ש תדעו מי אתם ומי אביכם. וכן תצו אתם לבניכם, ובניכם לבניהם עד עולם. וכו'. (צוואת ר' שעפטל סי' א'). ואם בדורו כך, בדורנו עאכ"כ! — דור, דבר אל בני ישראל ויס'עו" דור, "קדמא ואולא גרש" שלחו רומניא וראו, גאל יצא והתבוננו, מי מנה אחים ואחות נפוצו בארבע כנפות ארץ בחיי הוריהם: בכורם הלך לבריטניא, ומשנהו לאמקריקא, והצעיר לארגינטיניא. הבכורה הלכה אחרי בעלה עד באמבייא, והצעירה לאסטריליא; ובמות האב הזקן או האם הזקנה, לא אחד מזרעם ישית ידו על עינו או על עיניה. היש מכאוב כמכאובם? דור רחל מבכה על בניה, כרחל לפני גזייה. חובת איש איש מבני ישראל לכתוב את שמות אבותיו ובני משפחתו המתים והחיים כספר זכרון, למען ירעו דורותיו: איש את אחיו ואת אחותו, את דודו ואת מסרפו יכיר, ובעובם רבצם... לא ישכחו את מרעיתם. וזה פרי "תולדות משפחות" (Familien-Biographien). וכל המרבה לחקור ולדרוש, אחרי שרשי וענפי משפחות בני עמנו, הרי זה משוכח. וכדאי הוא רש"י מורנו ומאורנו, כלנו תלמידיו ותלמידיו ותלמידהון, וכלנו חייבים בכבודו, לברר את דרתיו עד מקום ידינו מגעת.

בשעלו דמו אשר הקריב למען כבוד תורתו ולא יחל? אם בריאה יבא ה', וממעון קדשו יצוה במפגיע „יקו כל אנלי דמעות עם זו יצרתי לי, וכל נמפי דמם השפוך להקדישני, אל מקום אחד!“ והיו לים גדול עמוק עד תהום רבה ורחב ידים, מן „הים הגדול“ שבעתים... ובכל אלה יהודה עוד רד עם אל: בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר ששם זרע יעבדנו נחתים, יש בתי תפלה לאביר יעקב, בתי ספר ומדרש הקול קול יעקב, ובתי צדקה וחסד נדיבי עם אלהי אברהם. זו כחו לאלהו.

(ב) זה שש עשרה יובלים, החל הנגף לנגוף אהלי יעקב ומשכנות ישראל במערב אירופא. נחליהן אנמיהן ויאוריהן אדמו מדמי נפשות נקיים מחלל חרב ושביה רק על היותם בני אברהם יצחק וישראל; ובעת דמים בדמים נגעו, והארץ חנפה תחת יושביה, הוסיף „עם הספר“ בתי מדרש להגדיל תורה ולהאדירה. בעת ההיא ישב רבי שלמה יצחק, בעיר טרויש, בראש תלמידים רבים גאון מגאון יאמץ, וילמדם דעת אלהים בארץ, ובעת ההיא דאג לדורות יולדו ויכתוב את באוריו לארבעה כתבי הקדש ולתורה שעל פה באר היטב. זו כחו לאלהו.

„מצרפת תצא תורה, ודבר ה' מאשכנז“ (שו"ת ריב"ש סי' שע"ו) תורתם מירושלים מורשה (שו"ת הרא"ש כלל כ' סי' כ') הידעת עתותי בתי-ישיבותיהן לתורה ולתעודה? בעת יעקב למשסה ישראל לבזוים, בעת על גבם חרשו חורשים ובתולת בת יהודה קרקע עולם כעפר לדוש, בעת השורד שרד לעיני השמש והבוגד נגד בצהרים ולא התבוששו, בעת „ערב מי יתן בקר“ מפחד בלילות — בעת הנשאר בחיים קנא כמתים שכבר מתו; בעת ההיא ישבו שלשת חתני רש"י ונכדיו ותלמידיהם, וירביצו תורה ברבים, ויום יום אתוספי ספסלי בי מדרשא. זו כחו לאלהו.

(ג) שבע עשרה יובלים חלפו עברו, מיום נפש שר התורה והתעודה רבנו שלמה יצחקי ממרום שלוחה לעמוד כפרץ ולהגדיל תורה ולהאדירה, וביתו אכסניה של תורה עד היום הזה. בכל ארצות פוזרנו ימצאון רבנים גאונים, וראשי ישיבות, ועל צבאם גבירים אדירים עושי צדקה וחסד, אשר ב„אתת לבית אבתם“ נודע הדבר כי יוצאי ירך רש"י המה. אמנם מסורת אבות צריכה חיווק. בראותי כי נתן ה' את ספרי „שם ושארית“ לחן בעיני דורשי קדמונות, זה יעוררני להוסיף לברר את שרשי משפחות רש"י. והא לכם היום עוד שבעה דורות כסדרם, ואפס קצחו מן הדור השמיני.

ליקרא דשכבי ודחיי.
(ד) ואנב אורחא, נראה מה גדלה אהבת זרעו אחריו איש לאחיו ואשה אל אחותה. פעמים רבות יחד התחתנו, כהגיע תור צאצאיהם, וקרא זה אל זה ואמר „טוב תתי את בתי לבנך, מתתי אותה לאיש אחר“ ויענהו „מה יצא הדבר!“ אין זאת „אריסתוקרטיא“ כי אם מאהבת אח ואחות הוסיפו

קשר על קשר, לחוק ולאמין את אהבתם. מוסר לדורות עולם.
 יסופר לדור מעשה שהיה בעיר לבוב עיר מולרתי. שם ישבו שני
 אחים יחדו, אשר שם האחד רבי מרדכי ושם השני רבי נחמן ממשפחת
 שרענצילש. מי אלה ראה (דור ג' I ג' ודור ג' II ג') ואת פרשת גדולתם
 וצדקת פורונם (הערה 34 והערה 38) ונשיהם היו מצאצאי רש"י. ויהי היום
 ויעש רבי נחמן משתה, ויום הכניסו את יצחק בנו בכרית אברהם (דור ה' V
 א') ויכבד את הגאונים שרי התורה רבי יהושע ולק הכהן (בעמ"ח סמ"ע ודו"פ)
 לסנדק; ומו"ה יצחק הלוי (בעמ"ח חרושי ושו"ת מהר"י הלוי, אחיו ורבו של
 בעל טורי זהב) למוהל. ובטוב לבם במשתה כסעודת שלמה בשעתו, בא המכשר
 אל רבי מרדכי שרענצילש „בא גר!". כי נות ביתו ילדה לו בת. ויקם על רגליו
 ויאמר אל אחיו „נחמן אחי! אותך חנן ה', בן, ואותי בת, את שם בנך קראת
 היום יצחק, על שם אבינו הגאון זצ"ל, ואני אקרא לבתי חוה על שם
 אמנו הרבנית ז"ל, אם טוב וכשר הדבר לפניך, נתקע כף כי יצחק בנך
 יארש את חוה בתי כי יגדלון. הן צאצאי רש"י זצ"ל גם שניהם, ומהר ומתן
 לא יחסר לשניהם, נבנה בית אבינו ואמנו שנית!". ויענהו „בן דברת"
 ויתקעו כף, ויכתבו שני הגאונים הסנדק והמוהל את שמרי-הברית („תנאים")
 ויחתמו את ידיהם, עדים נאמנים. וימחר מרדכי לכתוב את זאת אל חותנו
 הגאון שר התורה בעל שו"ת שארית יוסף (דור ג' א') ר"מ בקראקא. ויענהו
 „גם בעיני טוב וישר הדבר, ואילו שהיתה עוד נות ביתי הרבנית ז"ל בחיים,
 אמרה גם היא לדבק טוב. ואקוה שזכות רש"י תעמוד לנו, ואנכי אביאם
 תחת כבוד חפה כי יגדלון, אנכי אסדרה את הקדושין, וידידי הגאונים הסנדק
 והמוהל, יהיו עדים על „שמר התנאים" יהיו עדי „שמר הכתובה".
 ויהי כן.

דור ראשון

אבותינו ספרו לנו: איש היה בפראג (כמאה השלישית לאלף הששי) ושמו
 רבי אברהם המכונה עב"ר ממשפחת אלטשולר. חטר מנוע „חסידו
 פרוכניציא" אשר הגלו משם ביום הששי הוא העשירי לחדש אב שנת ששים
 ושש לאלף הששי, ודורשי רשימות נתנו סמן „שנת ויגרשהו וילך" (כפתור
 ופרח פ' נ"א). ולפני הגרשם נהרסו לעיניהם בתי תפלה ובתי מדרש בעיר
 מרסיולע. וילקטו החולכים גולה, תחת כספם אבנים מניה"כ העתיק
 יומין, ותחת זהבם עפר מעפרו, וישאום על שכמם עד פראגה בירת ביהם.
 ויבנו להם שם מקדש מעט ויקראו לו „בית-כנסת ישן שנתחדש" (Altneuschul) (26)
 ולמשפחתם „אלטשולר" עד היום הזה.

(26) רבותנו מאירי עינינו: רב שירא גאון (אגרת רש"י ג' 29) בעל הערוך (ערך שף)
 ורש"י (מגלה כ"ט א', ר"ה כ"ד ב', ע"ז מ"ג ב' וגדה י"ג א') יספרו מסורת אבות אבותם:

והאיש אברהם עבד אלמשולר, גדול מאד בתורה ויראתו קודמת. לו בית והון נחלת אבות, נדיב ועושה חסד, זקן ונשוא פנים, ורועה נאמן אל העדה. וימת בשיבה טובה. ושם מ"ב.

דוּר שְׁנִי

ולו בן פורת, ושמו משה. ויקראו לו "ר' משה ר' עברליש" ושם אשתו חנה בת הג"מ אליעזר מריביש, אב"ד ור"מ בעיר שלעמשמארט (בארץ עלזאם) תחת אביו הגאון (הערה 11) אחות הג"מ נפתלי הירץ מריביש בפפד"מ. ולנפתלי בן חכם, ושמו אליעזר. ויתן לו אשה מפראג, ממשפחת מויסיק. וישב שם על התורה ועל העבודה, על שלחן חותנו. כי יחידה היתה לאביה הקצין. וימת חותנו, ותסב נחלתו אליו. ואולם "צורתא דשמעתא" ידע, אך לא "צורתא דוויז" ויהי שותף לדודו במסחרו.

וחכם עדיף מנביא, עיני ר' משה ראו את הנולד. בערך עשרים שנה לפני תום המאה השלישית לאלף הזה, ראה עקבות גירוש היהודים מביה"ס. וימהר למכור את נחלת אבתיו, ויקח את כל הונו ורכושו, אשר לו ואשר לנפתלי, ויצאו הם ונשיהם וצאצאיהם ויבאו קראקא. ויבן לו משה בית, פתוח לרוחה כבתי אבות אבתיו. ולא ארכו הימים, ויהי גדול ליהודים ורצוי לנסיכי פולין.

והנה הרב בעל כלילת יופי, יספר שהאיש משה היה "גביר עצום, נגיד וקצין ומנהיג בקראקא והמדינה" ("א"ז ב') ואליעזר "נהג בקראקא ושיבתו

בעת הגלה יהודה מעל אדמת הקדש, ולעיניהם שורף בית מקדש שלמה בן דוד. לקטו החולכים גולה אבנים מאבניו ועפר מעפרו. וישאו את נשיאיהם בכלה וכאיבד נשא אויל מדרך את ראש יהויכין הוא יכניה) מלך יהודה, ויוצא אותו מבית בלאו (מל"ב כ"ח כ"ז ירמיה נ"ב ל"א) נתן לו רשעים לבנות מקדש מעט לנאדר בקדש, תחת המקדש בהר הקדש בעיר הקדושה. ויבנו להם "בית תפלה" מאבני היכל הקדש ומעפר קדש הקדשים, בנהרדעא. ויכניה והחרש והמסגר נביאים האחרנים, היו המנצחים על מלאכת הקדש. עש"ה. (על אדות "בית תפלה" שהוא, אנכי הוון הרבתי בספרי "ציון ונהרדעא" אתי בכתיובים).

"מעשי אבות ירשו בנים" כן עשו גם "חסדי פרובינציא" בעת עריהם גרשום מעריהם, ובתי תפלה ומדרש נהרסו לעיניהם, ובראשם בית התפלה העתיק וימין בעיר מרסוילא. ויבנו להם בית הכנסת ישן שנתחדש בפראג, מאבניו ומעפרו.

ונודע שבביה"כ"ג הוא הנהג המנהג לכפול "מומור שיר ליום השבת" במומורו "קבלת שבת". והגש"ד (מבוא לגל עד אות ו"ט) נתן טעם אמתי לדבר: זמרון לששת התקיעות אשר תקעו בכל ערב שבת בעיה"ק בירושלים להבטיל את העם ממלאכתו וכו' ולהדליק את הנר (שבת ל"ה ב'). אמנם מה שחשב שמשפחת "ירושלמי" הביאה את המנהג הזה בירושלים פראגה, הוכחתי בספרי בינה לעתים (פ"ט) שגולי ירושלים הביאו לפרובינציא; וגולי מרסוילא הביאו פראגה. והאות שנהוג רק "בביה"כ"ג ישן שנתחדש" בלבד,

משנת רצ"א עד סביב לשנת ש"ה לפ"ק" (שם ג' ב'). וכפי הנראה נעלם ממנו שזה דודו, ואמלא את דבריו על פי מסורת אבותנו בירנו.

כאשר נראו נצני הגירוש בפראג, החישו רבים מקציני יהודה לעשות כמעשי ר' משה עברליש אלמשולר. וימכרו גם הם את כתיהם, ובתחבולות שלחו את צורות כספם וזהבם ליד ר' משה איש אמונים למשמרת. מהם הלכו ויצאו, ומהם גורשו בשנת 1541 ויתקעו אהליהם בערי: לבוב, פוזנן, לובלין, פרעמשל, זאלקווא, אפטא וקראקא. בכל מקום בואם התאחדו עם אחיהם התושבים, ונוספו על העדה העתיקה. ומפני נסבה נשכחה: ימים רבים לישראל בקראקא ללא אחדות. המחנה האחת "קהלת התושבים" והשנית "קהלת ביהם". ותקם לה העדה השנית את הג"מ אליעזר טריביש לאב"ד ולר"מ, ואת דודו הגביר ר' משה עברליש לפו"מ. הוא אבי כל בני עברליש. מזרעו נודעו לי בן אחד ובת תחלה, הנולדים לו בפראג. וחתנו היה אב"ד בקאלין, ויצאו אתו.

דור שלישי

אלה תולדת מו"ה משה עברליש (דור ב').

א) הרבנית מ' שפרינצא אשת הג"מ יוסף כהן צדק, בעמ"ח שו"ת שארית יוסף בהג"מ מרדכי גרשון (עיה"צ 174) 27) בן הקדוש הג"מ חיים 28) בהג"מ יצחק אב"ד במגרשי גלאטא ופערא אשר בקושטנינא הבירה בהג"מ עקיבא כהן צדק ס"ט אבד"ק סלאניקי מגולי ספרד 29). ויוסף (מן נוקבתא) שאר בשר, מהרש"ל ותב"ח 30).

27) בעל שארית יוסף נתבקש ביש"מ: ב' ג' שבט שנת נש"א את בני גרשון. ואשתו הרבנית "כל ימיה עסקה בגמ"ה ובקור חולים, ולבעלה היתה עטרת" ביום א' ד' סבת שלה. הם ובנם הג"מ תנחום כהן צדק, ונכדם גרשון כמוה"ג משה [אהרן] בקבר אחד ומצבה אחת לארבעתם (הערה 23).

28) פ"ג הקדושי הכהן הגדול מרגא ורבנא הגאון המרום המהולל מו"ה חיים ב"ר יצחק ב"ן. אשר נהרג בעון הרוד בעליל, כ"ח תשרי בליל, כהן צדק אשר ליקח לעלמו, ועלה בסע"ה השמימה, איש תואר ובעל קומה, הרביץ ושיבה בחכמה, עניו ושפל ברך בנעימה... " (גל עד סו"ט 62) אחי אא"ז רבנו עקיבא כהן צדק הנשיא מאוכיץ (הערה 25) 29) ראה בספרי שם ושארית (הערה 23).

30) מהרש"ל קרא לבעל שארית יוסף, שארי ומחותני" שו"ת רש"ל סי' כ"ד) גם הב"ח קרא לו (לבעל שא"י) "שארי" (ב"ח יו"ד סס"ו ב"ד) ובהקדמת ס' פי שנים (אלטונא "ת) צ נאמר שבעל שא"י הופיע "ממשפחה הרמה שרענצילש" וצדקו וחרו. א' הג"מ יצחק קלויבר מפוזנן אבי אמו של מהרש"ל (יש"ש יבמות פ"ב סי' י"ח ושו"ת רש"ל סי' י"ב וסי' ס"ד). ב' ותמת אשת ר"י קלויבר ויקח אישה חדשה ממשפחה שרענצילש מלבוב, ותלד לו בת ויתן אותה להג"מ מרדכי גרשון כהן צדק, לאשה. ותלד לו את רבנו בעל שארית יוסף. ג' וימת יצחק, ותחי אלמנתו לאיש אחר (שמו לא נודע לי) ותלד בת, ויתנות להג"מ משה יפה בקראקא (מגולי פראג) לאשה. היא אמו של רבנו יואל סירקש (שו"ת שא"י סי' מ"ב וב"ח יו"ד שם). ד' אמור טעתה

(ב) „הראש הקצין המנהיג מו"ה יעקב בר' משה עברליש, בשבת כ"ט ניסן שנו... יעקב לא מת...“ (לוחות וזרון סי' ל"ה). ועדה החותמת אשר חתם בידו בפנקס קראקא, בין שאר הפו"מ מיום מו"ב מנחם שנה (קדמוניות מפנקסאות 23 קדמוניות קראקא 79). ואשתו אחות הג"מ ישראל וחיאל כהן רפא איש פורט 31) מפראג, מן המעטים אשר יכלו עוד להציל את רכושם— ויהי מגדולי המורים (כל"י ח"א פ"ו ב') לעדת ביהם, חנם אין כסף. — הוא יעקב הוא יעקלי אבי כל בני יעקליש.

דור רביעי

I. ואלה תולדת בעל שארית יוסף (דור ג' א').

(א) הג"מ תנחום כהן צדק, דיין וגבאי, ד' ז"ך אייר שע"ה 32).

(ב) הה"ג משה אהרן, פו"מ, מ' אדר שע"ו (עיה"צ 26, 33).

(ג) הקצינה העדינה מ' רבקה, אשת רבא דעמיה ומדברנא דאומתיה מו"ה מרדכי 34) ב, הגאון הגדול הקצין מו"ה יצחק שרענציליש, אשר בנה [בלבוב] בית כנסת בנרבת לבו" (איתן האורחי ע"א א' 35).

שתי אחות היו לאמו של בעל שא"י. האחת בכירה ממנה, בנות אב אחד והאחת צעירה לימים ממנה, בנות אם אחת. ה' הבכירה היא אמו של מהרש"ל, והצעירה ילדה את הב"ח. ו' ואבי מהרש"ל ואמו של הרמ"א היו שני בשני (שם ושארית 70 והערה 42) והרמ"א לקח בזוג שני את אחות בעל שא"י (ד"מ וי"ד סי' כ"ד אות י"א וישו"ת רמ"א סי' כ"ד וסי' קי"א וישו"ת שא"י סי' נ"ח וסי' ע"ז) ע"כ קרא מהרש"ל לבעל שא"י „מחאתני" מלבד היותם „שני בשני“.

והנה מקום אתי לתקן טעות בדפוס במאמרו „שבת אחים" (בעתון „האסס" 74) ובצ"ל: ותמות אשת ה"ר יואל זינגער, ויקח את אלמנת ה"ר מרדכי גרשון כהן צדק לו לאשה. ע"כ קרא לו (לר"י זינגר) „אבי חורגי" (שו"ת שא"י סי' ג').

31) על אדות דור אבותיו, דברתי בהערותי לס' אנשי שם (סי' י"ב) אשר אקוה להוציא

בקרבי הימים ברצות ה' דרבי.

32) על אדות זרעו ראה עיר תהלה (צד 155 ושם 182).

33) ועל אדות זרעו (מק"פ ערך „כהן צדק" וערך „נחליש") והערת רד"ק.

34) ואלה דברי פנקס לבוב" על אדתו: „זיכור אלהים את נשמת הרב החסיד והעניו, מו"ה מרדכי במו"ה יצחק, בעבור שעסק כל ימיו בצרכי צבור באמונה, ועליו היה מוטל כל צרכי המדינה, ומסר נפשו להחזיר בית המקדש מעט עטרה ליושנה, עם חצי הרחוב קריה נאמנה. ועסק במצוה רבה פדיון שבויים, ולגמול חסד עם עניי ירושלים. ומסר סך רב להעלות פירותיהן: לעניים, ולהכנסת עניי כלות הגונות, ולהלוות לעניים בשעת דוחקם על חשבונות, ולהביש ערומים, ולשמור ללמוד תורה לעניי נערים, ולחלק מהם לעניים בכל שלש רגלים. ונדב בנרבת לבו היקר: [את] הכפה שלו, כדי להרחיב בית המקדש מעט בית הכנסת החדשה אשר לנו למורשה. ולכן בעל הרחמים יסתירנה בסתר כנפיו וכו'." (מצב"ק ח"א סי' קב"ד אנשי שם סי' שע"ט). גם על מצבתו הרבו מהלליו, לפי מפעליו.

35) קורות בית הכנסת ההוא, בשנות שס"ד ושס"ט ראה: איתן האורחי (ח"ב פ')

שמות ורף ע' א') „שיר גאולה" (מצב"ק ח"א) אנשי שם (מבוא XIII).

ד) והרבנית מ' גיטל אשת הג"מ שלמה סג"ל אבד"ק לכוב 36) ונקרא „ר' שלמה חריף" (מיב גמין ש"נ אות ס' סק"ד).

II. ואלה תולדת מו"ה יעקלי עברליש (דור ג' ב').

א) מו"ה משה „מציל נפשות" (פ"ה ס"א) מי חותנו, יגעתי ולא מצאתי.

ב) מו"ה אייזק „כונה ביהכ"נ" (שם) ואשתו הגבירה מ' בריינדל בת הר' ישראל יחיאל הנ"ל (דור ג' ב').

ג) הגבירה המלומדת בלשונות שונות מ' רוזא 37) עמרת בעלה, זורע צדקות מצמיח ישועות מו"ה נחמן שרענצילש 38) אחי מו"ה מרדכי (דור ד' I ג').

ובשמיני לירח אייר תכ"ד, וביום כ"ד בו, הומתו בלכוב יותר ממאתים נפשות זרע יעבדנו, על קדושת השם. ורוצחיהם שללו ובזו גם את כל בתי הכנסיות ליהודים, ויגזלו ויבזו בביהכ"נ שרענצילש: 65 ספרי תורה, 25 זוג עין חיים כסף טהור, 9 כתרי-כסף-מוזהב. 36 פרכת ובתוכנה 12 חטובות אטון סאמיט ועמרותיהן כסף, 8 משי (אטלאס) משובצות פנינים. 100 מכסות השלחן, 14 מכסות הס"ת עם כפתרי זהב, 136 מעילי ס"ה, ארבע מגורות כסף ובתוכה במגורה עשרה קנים (קיה"י בלכוב 170) כל אלה קרבונות יחיד הוא בית „הגאון הגדול הקצין" ר' יצחק שרענצילש וצלה"ה. האבן מראשתיו איננה, ומה הציון הלו? ומצבתו הוא בית התפלה אשר בנה, העומד עד היום הזה.

36) „במעלי שבתא סמוך להכנסת כלה, כ"ו חשוון גשמ"ה לפ"ק. (נהפך) [נהפכה] השמחה לתוגה. מלאכי שלום מריבכוין על כי נלקח ארון האלהים, הגאון הגדול מופת הדור בוצינא קדישא פטיש החזק ע"ה הגאון המרום ר"מ ור"ג ואב"ד דפה מו"ה שלמה בהר"ר יצחק אברהם איש מביית לוי. נתבקש בישיבה של מעלה, עליונים שישו ותחתונים כבו על אשר סר צלם מעליהם, כי היה זקן יושב בישיבה בקהלות גדולות ומתוללות ארבעים שנה והעמיד תלמידים ותיקים, אשר רבים מהם תופשי ישיבות. והרב חכמת שלמה מכל בני קדם, והוא שפט את ישראל בצדק ובמשפט, והיה מופלג בחסירות ובמדות המורות, וכל מעשיו היו לשם שמים, אשרי לו — ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים. ונהי מנוחתו כבוד. תנצב"ה (מצב"ק ח"א סי' כ"ז אנשי שם סי' תק"ט).

37) פ"ט אישה הגונה. האלופה הגבירה מרת רוזה בת הרב ר' יעקב, ביום ג', ד' לירח האיתנים שצ"ה לפ"ק. על אלה אני בוכיה, על כי הרבה בבת יעקב תאניה ואניה, ונפלה ממנו העטרה ונרחה ממנו תישיה, ונשברו קני המנורה כפתריה ופרחיה. אשה ככל אלה לא מצאתי. מלכים ראוה [ויהללוה] ושרים קבו והשתחוה לה" (מצב"ק ח"א סי' קי"ט) נודעה בלכוב בשם „רוזה הוהכ"נ" עד היום הזה. כי הריקה מעליה את ההב, לטובת הכלל והפרט, וזכרה לעד.

38) „הגה ונתי אעורר כי פה נטמן, צננת המן פאר הזמן, רועה נאמן. איש קדוש נדיב ורחמן, ה"ה האלוף הגדול מוהר"ר נחמן בן מוהר"ר יצחק. מרא דארעא קדישא, שר וטאסר וקצין וראש המרברים נגד מלכים קצינים ושרים. פיו ולשונו מרבר אבירים חכמה ותבונות, המיסים ושרים, תורה לא נערר ממנו כי היה גדול בתורה, בשם טוב תרום קרנו, גמלות חסדים הרבה סהוגו, עומרת לעד צדקת פזרונו. וגם הכנים אירחים לביתו. כשכר זה תנצב"ה, אמן (שם שם סי' קכ"ג א"ש סי' תמ"א).

דור חמישי

I ואלה תולדת מו"ה מרדכי שרענצילש (דור ד' I ג').

א) הרב הגביר ר' יוסף יצחק, פו"מ דר"א. מי חותנו, ומי זרעו, לא ידעתי אכנה.

ב) הרבנות הקצינה מ' רחל אשת בעמ"ח איתן האורחי (39) בה"ר ישראל יחיאל הנ"ל (דור ג' ב' ודור ד' I ג') הוא החל לחתום את שמו כ"ץ רפאפורט, ויקראו לו „ר' אברהם שרענצילש" כמנהג פולין בימים ההם.

ג) הרבנות מ' גיטל (40) אשת הג"מ אפרים פישל אבד"ק לוקבא ומנהיג המדינה (41) בן הגביר הר' צבי הירש נשיא אה"ק. ויעל, ושם מ"כ. בהג"מ אפרים פישל אבד"ק בריסק דליטא, חתן מהרש"ל (שם ושאריות 70) הוא אבי כל בני פישלש.

(39) ב פ נ ק ס כתוב לאמרו: „אמ"ר וכו' לנשמת הצדיק שומר אמונה, המוכתר בארבעה כתרין וביחוד כתר כהונה, רוממות זיו קלסתר פניו כאור הלבנה, פנים מאירות בתורת ה' ובהוראות מופלאות כאור שושנה. ולא פסקה ישיבה מביתו ותר מארבעים ושנים שנה. פזר ונתן וסיפק מהונו תלמידים בחנינה. הוא היה שר וגדול בישראל, לאב ולפטרון נאמנה. אהוב למעלה ונחמד למטה, שפט את ישראל באומן אמונה. וכוה היה עוטר כתרין לאלהי מעונה. מעלה עלה לישיבה רמה השמימות, שם שכרו גנוז לתעלומה. ענותו וגדולתו לעין כל מפורסמה, מוספד מר ויקוננו על פטירתו בנהימה. כל הימים נתחדס עם הכל, כל שנותיו בצדק היה מהלך לפניו, תמים ושלם בכל עניניו. מתלמידיו של אברהם, היה חסיד ועניו, והיה אחד מוששה ושלושים צדיקים בני עליה, גדול העצה ורב העליליה, רבים הניגוס ממנו עצה ותושיה, שמן תורק שמו בכל הארצות מפורסמת וגלויה. הלא הוא אשר העמיד תלמידים הרבה מחודדים הלכו לאורו בפאר דבורו. האלוף הגאון המרומם מורנו הרב ר' אברהם בן מורנו הרב ר' ישראל יחיאל הכתן ראש גולת אריאל היה גבאי צדקה מרא דארעא ישראל, רב פעלים מקבציאל, צדקת ה' עשה עם ישראל. עלתה נשמתו למרום, למקום שרשה ומקורה בגזרת ה' לחדש שבו נתנה התורה, וא בר ה"ם זק"ן [לפ"ן] בא בצפוני חדרי סתרי התורה. השלים נפשו בבאוריו ובחדושו הוראותיו ופירושו אשר עדיין לא זכינו לאורה. ספרו עליו כעל שרפת בית אלהינו האולם והבירה. בזכות זה תנצב"ה עם שאר צדיקים ויגע"מ וכו' ויאר לעולם דרכי סדרי נתיבו. אמן (מצב"ק ח"א סי' כ"א). ועל מצבתו חרות שהנהיג ארבעים וחמש שנה את ישיבתו. אביו הגאון חבר ספר „מקוה ישראל" (איתן האורחי ח"ב פ' וילך) ונשאר בכתובים. האב והבן החליפו שו"ת (שם ח"א סי' ב'). והבן היה תלמיד מובהק לרבנו בעל הסמ"ע ודו"פ (שם סי' י"ז).

(40) פ"ט אשה תשובה והגונה, עוסקת במצות באמונה, בנפשה ובממונה. יום ה' שני דר"ח חשוון באו עלינו צרה ויגון. שנת תי"ג ליצירה, ונפלה מעלינו העטרה, שנפטר אבנו הגבירה הצפירה במצות ה' ברה. שמה נודע בשערים. פנה וזיה פנה הורה והדרה. אשה וראת ה' היא תתהלל אשת חיל כאסתר וכאביגיל, מרת גיטל בת האלוף החסיד מו"ה מרדכי ז"ל, אשר כפה פרשה לעניים וידיה שלחה לאביונים, וגם תפלתה היתה ערב ובקר וצהרים תמיד, בכך תנצב"ה (מצב"ק ח"א סי' ק"ח).

(41) „מבוכה וצרה, כי נלקה האורה, בפ' כי לקח או תו אלהים ליצירה. יצאה בטרהה נשמתו, אלוף פאר ראש ישראל, אב"ד ומנהיג הקהלה והמדינה, אבן בתן ואבן פנה, וי וי

- (ד) ומרת חוה אשת הקצין מו"ה יצחק בן דודה ר' נחמן שרענצילש (דור ה' י' א').
 II. ואלה תולדת מו"ה שלמה סג"ל (דור ד' I ד').
- (א) הג"מ יצחק סג"ל חתן רבנו מהרש"א (מיב גמין ש"ג אות מ' סק"ל וש"ג אות ג' סק"ה ואות ח' סק"ד).
- (ב) והג"מ משה אבר"ק פולנאה 42) חתן הג"מ נתן נטע כהנא אבר"ק אוסטרעא.
 III. ואלה תולדת ר' משה ר' יעקליש (דור ד' II א').
- (א) הקצין מו"ה זאב וואלף חתן הגביר הר' שמעון סג"ל בומסלא (מק"פ 172).
 (ב) הרבנית מ' מרים אשת הג"מ אברהם חיים פולק מווינא.
 (ג) הרבנית מ' ריזא אשת בעל מוגלה עמוקות.
 (ד) ואשת הקדוש מו"ה מרדכי, והוא כהן לאל עליון 43) אחי בעל איתן האורחי (דור ה' I ב').
- IV. ואלה תולדת מו"ה אייוק ר' יעקליש (דור ד' II ב').
- (א) „גרול הדור מופלג בתורה ובחסידות” מו"ה ליב (מק"פ שם) 44).
 (ב) „מורנו רב” מו"ה יוסף „אבי החבר ר' יהודה ליב” בקראקא 45).
 (ג) והקצין מו"ה משה פו"מ בקראקא 46).
- V. ואלה תולדת מו"ה נחמן שרענצילש (דור ד' II ג').
- (א) הה"ג הקצין מו"ה יצחק ושם אשתו חוה בת דודו ר' מרדכי שרענצילש (דור ה' I ד').

קברניטא דספינה, פה מפיק מרגליות רב תבונה. ראש גולת אריאל, גבאי צדקה ומרא דארעא דישראל. ידו פתוחה לעניים אוכלי לחמו, נודע בשערים שמן תורק שמו. מירנו ורבנו הרב הגאון רבי אפרים פישל בן מו"ה צבי, חכם עדיף מנביא. פור נתן לאביונים, בצדקה וגמ"ח וישראל מעשים טובים כספרי ויהלום, בגופו ובנפש. במרומים שמה מעשיו הנעימים יעלו כריח ניחח וכקטרת סמים להסתוריהו בסתר כנפיו לעולמים (שם שם סי' מ"ד וא"ש סי' פ"ב). בלוקבא היה אב"ד, ובלבוב פ"מ ומנהיג המדינה, ככתוב בס' חותם ה' (פסד"א תק"ג).

42) יש חושבים שמלא מקום אביו בלבו, וזה ללא אמת. כמבואר אצלנו בתולדת משפחת חיות, וכן הוא במגלת יוחסין לבית לנדא, אשר ידו"ג ש"ב הרב החריף החכם השלם ר' ישראל לנדא, שלח אלי העתקתה.

43) „פ"ג הקדוש והטהור, ראש ומנהיג המדינה, הקצין הנגיד בישראל, מוה' מרדכי בן הגאון מוה' יחיאל הכהן. כעבור שמטר נפשו להריגה על קדושת השם ונרדן במיתה קשה וחמורה ביום ש"ק ח' אייר תכ"ד לפ"ק לכן בזכות זה תנצב"ה (מצב"ק ח"ב סי' כ"א א"ש סי' שע"ג). ואלו השיב אחיו (איתן האורחי ח"א סי' מא) ועמ"ש (שם ושארית הערה 48).

44) כן כתוב במגלת יוחסין כ"ו הג"מ אלעזר פלעקליש בעמ"ח שו"ת תשובה מאהבה, אשר כתב בידו לדרותיו אחריו למטה ר' אייוק ר' יעקליש מקראקא התיחש. וימצא אותה הרב החכם הגדול ר"ד קיפמן, וידיפסה במ"ע, שהוא ועמיתו הרב החכם הגדול ר"מ בראן מוציאים לאור מדי חדש בחדשו (שנה ל"ז 387).

45) וכן העתיק רד"ק (שם שם 381) בשם פנקס קראקא אשר כתב אליו ידורנו החכם השלם רפ"ה וועטשטיין מקראקא.

46) ראה להלן (הערה 57).

(ב) והרבנית הנדיבה מ' ליפשא, עמרת בעלה הג"מ מאיר אבד"ק העלמא בהג"מ משה ירמיה גרשון ר"מ בווינא 47) בן „האיש האלהי קדוש יאמר לו, המופלג בתורה ובחכמה ובזקנה” כמוה שמחה, בעמ"ח „קול שמחה” (ויניציא שם"ב) כמוה גרשון כהן רפא איש פורט (משען לילדים ג' א') וה"ר מאיר חמר שני לחותמים „כ"ץ רפאפורט”.

דור ששי

I ואלה תולדת בעל איתן האורחי (דור ה' I ב').

- (א) הג"מ מרדכי כ"ץ רפאפורט אבד"ק סטעפין ולויצק 48).
 (ב) הג"מ יחיאל מיכל אבד"ק העלישוויא ופרוסטיץ (איתן האורחי ח"א סי' כ"ח).
 (ג) הג"מ שמעון אבד"ק יאולוויץ (שם סי' ל"ב) חתן הג"מ מאיר קצינלנבונן אבד"ק בריסק דלימא בן השר וגדול ליהודים מו"ה שאול וואהל, וחתן הג"מ פנחס סג"ל הורוויץ מקראקא גיסו של הרמ"א 49).
 (ד) והרב הקצין מו"ה יצחק פו"מ בלבוב, את חתימת ידו מצא הרב החכם הדרשן ר"י קארו בבית מועצות העיר משנת 1649 (קוה"י בלבוב 180).
 (ה) והגבורה מ' בריינדל אשת הגביר ר' הירש ר' מענדלש פו"מ בפונזן (צנצנת מנחם צ"ח ג').

II ואלה תולדת מו"ה אפרים פישל מלוקבא (דור ה' I ג').

- (א) הה"ג זאב וואלף פישלש 50) בקראקא.
 (ב) מו"ה צבי הירש פו"מ בזאלקווא 51).

(47) הוא המובא לעיל (הערה 3).

(48) הוא הוית להרב בעל כלילת יופי (ח"ב כ"ט ב' בשם פנקס קראקא כ"ד ב') שאחר מחתני הה"ג והקצין ה"ר שכנא הכהן פו"מ בקראקא הוא אבי כל בני רש"ך (חתן רבנו בעל מג"ש ושו"ת פ"י) „הג"מ מנחם מו"ן שמו. וזמי אביהו? ואמלא את דבריו על פי מגלת יוחסין אשר בס"ס ירח האיתנים (הערה 22: א') בעל איתן האורחי. ב') ה"ר מרדכי כ"ץ רפאפורט אבד"ק סטעפין ולויצק. ג') ה"ר מנחם מו"ן חתן רש"ך הנ"ל. ד') הג"מ אברהם אבד"ק שירלוב, חתן הג"מ מרדכי אבד"ק סטאבניץ בהג"מ מנחם מו"ן אבד"ק ווינא [חתן בעל משאת בנימין]. ה') ובת אברהם משירלוב „הקדוש ה" מ' בילא אשת הנגיד ר' מרדכי. ו') ותלד לו את בעמ"ח „ירח האיתנים” ואת „הקדוש” הג"מ צבי הירש אבד"ק ליסקא, ואת „הקדוש” „הרבני המופלא ינוק וחכים” מו"ה מרדכי. — בספור ישראל „קדוש יו" בקהלם תחד כבוד שני האחים ו א מ ס, זרע ברך רש"י שמסרו נפשיהו עק"ה בשנת תקכ"ח, ויקדש ב.ס.

(49) כן מובא בשם ש"ב הרב הגאבד"ק סעראצק (אנשי שם סי' י"ב) ודלא כבעל גדולת שאול (כ"ה ב').

(50) ובנו ה"ר שמואל פישלש. ואחות מרעהו ה"ר שלמה זלמן ב"ר דוד הכהן, חברו יחדו פ"י קצר על ע"י (אמשטרדם נח"ת).
 (51) הוא אבי ה"ר יוסף אבד"ק אפאטשני. ויוסף חותן הרב הגביר הנודע ר' אברהם ב"ר חיים („חיימש”) פו"מ דר"א. ואברהם אבי ה"ר משה פנחס אבד"ק סוויור, אבי הגאונים מו"ה יוסף אבד"ק זאלקווא ופונזן (חתן ש"ב הנודע ביהודה) ומו"ה שמואל אבד"ק שעוורסק,

(ג) והרבנית מ' ויטא אשת הג"מ אריה ליב במו"ה זכריה מענדל קלוזנר (52) אבד"ק פרעמישלא, ווינא וקראקא. ושם מ"כ (עיה"צ 180) נקרא „ר' ליב ר' פישלש" וגם „ר' ליב הגבוה" כאשר קראו לדורו-הזקן מהר"ל מפראג. ע"כ בא בעל שה"ג (ח"א אות ל' סי' 17) לירי מעות והחליף גברא בגברא, והיה הוא ותמורתו קדש.

III ואלה תולדת מו"ה משה מפולנאה (דור ה' II ב).

(א) הג"מ יוסף סג"ל אבד"ק פרעמישלא והגליל, ממלא מקום חותנו הג"מ אריה יהודה ליב, נודע בשמו „ר' ליבלי חסיד" (שמנה לחמו ח"ב ט"ו א') ואבד"ק לבוב (לקט שמואל נ"א ב') במו"ה משה מייולש מלודמיר (53).

(ב) הרבנית מ' אסתר אשת הג"מ ישראל חריף אבד"ק אוליינוב (54) (ומ"כ בלבוב) בהג"מ משה חריף אבד"ק קרעמניץ ולבוב, בהג"מ ישראל ר"מ בלובלין (55) בן רבנו שלום שכנא מלובלין (שו"ת רמ"א סי' כ"ה). ואשת ר'

טרנאפול ופוזנן בעמ"ח שו"ת בית שמואל אחרון. (ובתו מנשים באהל תברך מ' פערל אשת תה"ג מוה" בצלאל אחי אמ"ו הה"ג מו"ה אהרן כהן צדק וצ"ל) ואחותם אשת הג"מ יוסף תאומים אבד"ק בורשטין.

(52) ש"ב הה"ג מהרד"ט אפרתי, אמר עם הספר, שאשת ה"ר זכריה מענדל ה' ל' ה' היתה אחות מהר"ל מפראג (אנשי שם י"ד ב') וה"ר נת חיים מקאברין אומר שהיתה דודתו (הערתו לתולדת מהר"ל ט"א) ואילו שהשמיעו לאזניהם את היוצא מפי עטיהם, לא כתבו דברים אשר אין להם שחר. מודעת זאת שמחר"ל כפראג עלה שמים, בן תשעים ושבע (שם י"א ב') ח"י אלול שס"ט (שם י"ב א' גל עד סי' ח') ואף גם לפי חשבוני היה בערך שמונים ושבע (שם ושארית 9) ובני אבותיו ומה גם בני דודתו, הגאונים מוה" אריה ליב פישלש, נתבקש ביש"מ: מ"ז אדר תל"א (עיה"צ 180) ומו"ה צבי הירש אבד"ק לבוב ולובלין, או"י תשרי תנ"א (אנשי שם סי' תע"ט) היאומן כי יוספר? וקושטא דמילתא: ה"ר זכריה מענדל אביהם היה בן ה"ר בנימין בינוש פו"מ בפוזנן בן מוה" זכריה מענדל פו"מ בפוזנן גיסו של מהר"ל מפראג.

(53) על אדותו אדברה ברצות ה' במקום אחר.

(54) הגאון מוה" ישראל בהגאון מוה" משה חריף וצללה"ה עלה לשמים בשנת שמו"ה יום ה' כ"ג מנחם אב. אבכה לעיני בני ישראל, פלגו מים תרד עיני על שבר בת עמי בית ישראל, קינה הגה והי על יום התוכחה לשבטי ישראל, אוי לנו כי נלקח גאון ישראל חריף, המופלג בדרורו ממנו נשק (ז) בו קהל ישראל. גבאי צדקה חסיד שר התורה מחקק ישראל. תנצב"ה (מצב"ק ה"א סי' צ').

התורני ה"ר גבריאל חסמטוב אמר שהיה בן הג"מ משה פנחס חריף, מלבוב, ובצאת ספרו עם מכוא מכוא בראשו (לבוב תרכ"א) הראתיו שזה ללא אמת, שהיה אביו, בנו של הג"מ משה חריף אבד"ק קרעמניץ ולבוב, וחכמי לבוב עיר מולדתו, חרדו לי. (55) „שבששתא כיון דעל על" בכל דפוסו „שלשלת הקבלה" (מלבד דפוס וויניציא שמו"ז) נוספו שמות רבנים אחדים מגאוני אשכנז ופולין, ובתוכם רבי שמואל ר"מ בלובלין תחת רבנו שכנא אביו. וכן נדפס בכל דפוסו „סדר הדורות" וזה ללא אמת, ששמו היה ישראל (שו"ת רמ"א סי' כ"ה) וכן קרא לו הגאון בעל „ווי העמודים" בסוף ספרו, וגם בצוואתו (הערה 25) חתן בגו.

משה חריף, בת הג"מ יהודה ליב ר"מ בלובלין, בימי היות אביו הג"מ שלמה בר' יהודה האב"ד דשם 56). הוא אבי כל בני חריף.

IV ואלה תולדת בעל מגלה עמוקות (דור ה' III ג').

(א) הקדוש מו"ה שלמה שפירא אבד"ק סמנוב 57).

(ב) הה"ג משה חתן ר' לוי קצין מוילנא (הקדמתו למגלה עמוקות).

(ג) הרב מ' יצחק שפירא (מפלת עיה"צ 20).

(ד) אשת הג"מ ישעיה הילסהיים אבד"ק קאוולא (הקדמה למג"ע עה"ת).

(ה) הרבנית מ' חוה אשת הג"מ צבי הירש שור בהגאון בעל תורת חיים.

ובוויג שני אשת הג"מ אברהם ז"ק בהג"מ מאיר ז"ק אבד"ק לבוב (כל"י ח"א

מ"ד ב') בעלה השני מהרא"ז היה אבד"ק באר ור"מ בלבוב (מצב"ק ח"א סי'

ל"ה א"ש סי' ז').

(ו) ועוד שתי בנות היו לו (עיה"צ 58).

V ואלה תולדת ר' משה בר' אייזק ר' יעקליש (דור ה' IV ג').

(א) מו"ה יצחק „שלשלת היוחסין... ידי לומדי תורה היה מחויק

בביהמ"ד שלו... האלוף הראש והקצין המנהיג... י"ג בקדושה ובטהרה

ב"ר"ח אדר ת"ק לפ"ק 58).

VI ואלה תולדת מו"ה יצחק שרענצילש (דור ה' V א').

(א) הקדוש מו"ה דוד „מקדושי לבוב" בש"ק ח' אייר תכ"ד (מצב"ק

ח"ב ל"ד 59).

(ב) ואשת הה"ג ברוך סג"ל דינא בלבוב, אבות בעמ"ח זרע ברוך.

56) האב וכנו הגאונים נתבקשו ביש"מ כמשך ששה חדשים, בשנת שנ"א. ויקונן עלוהם תלמידם, ויקנתו נדפסה בשלה"ק (קראקא ס"ב ב' אמשטרם נ"א ב'). ואתה תחזה (ק"ג 332).

57) ויקונן עליו רבנו הש"ך „וש ארי הגאון הגדול" (שכט יהודה מהדורת ר"מ ווינער 138).

58) ידידי החכם השלם רד"ב פרידברג, השב שה"ד יצחק היה בן ר' משה ר' יעקליש אחי ר' אייזיק בר' (לו"ז סי' נ"ז) ונעלם ממנו דתרי הו, והשני: ר' משה בר' אייזיק ר' יעקליש. והזמן ר"ח אדר ת"ק מעיד שהיה נכדו ולא בן אביו.

ובדהי שותא אעיר: אצל ציון „ה"ר מנחם מנלי בר' מרדכי הסך" (שם סי' ס"ה) הציב ציון השאלה (?) ותויבתא לא קא תוינא הכא. אל תקרא הסך אלא רש"ך (הערה 18) נכד בעל שארית יוסף ובעל מו"ש ופ"י.

59) ... על האי גדיא ועירתא היניק וחכום חכו מנותקים, מנושפתה גדולים וספונים, מתמיד בלמודו בפלפולא חריפתא בהויות דאביו ורבא, לבו פתוח כפתחו של אולם, מתגבר בתורה כארי ולבוא, ונחגתו היה ככנ שבעים שנה, יגע בתורה מה שלא יגע תלמיד בן מאה, ועליו נאמר מתוקה שנת העובד אם מעט וגו' והשובע לעשיר בעשירי תורה הכתוב מדבר, נהרג ביום ש"ק ח' אייר תכ"ד פה לבוב חוץ לעיר מוה' דוד בר' יצחק נחמיש, אשר נהרג בימי בחוריו בעטיו של נחש. בזכות זה תנצב"ה (מצב"ק ח"ב סי' ל"ד א"ש סי' קל"ד) ובספרי שם ושארית (הערה 48) הוכחתי שאל תקרא נחמיש אלא נחמיש. וזה אמת.

VII ואלה תולדת מו"ה מאיר כ"ץ רפאפורט (דור ה' V ב').

(א) הג"מ נחמן כ"ץ רפאפורט אבד"ק בעלזא ודובנא, חתן הג"מ יוסף אבד"ק לבוב במו"ה אליקים געץ היילפרין וחתן רבנו מהר"ם לובלין (60) ונקרא „ר' נחמן ליפשיט" על שם אמו הגבירה הנדיבה, אשר מדי שנה בשנה הביאה יתום ויתומה מבני דלת העם, תחת כבוד חפה. וחכמת נשים בנתה בית הכנסת אורחים בלבוב, וכל תוצאות הבית ההוא היו עליה. ולא יאומן כי יוסף צדקת פזרונה בישראל לפירון שבויים. היא היתה נושאת ונותנת, ובעלה הגה יומם ולילה. „באמה כך בתח".

דור שביעי

I ואלה תולדת מו"ה שמעון כ"ץ רפאפורט (דור ו' I ג').

(א) הרבנית אשת הג"מ דוד (מיב גמין ש"א אות א' סק"ל) חותן אא"ו הג"מ יצחק אבד"ק בראדי ובערואן בן הה"ג נדיב ושוע ובעל בעמיו מו"ה יששכר בעריש פו"מ ונב"י דד"א. בן רבנו העשל מקראקא ולובלין. הוא אבי כל בני באב"ד לאמר: בני אבות בתי דין.
(ב) והרבנית מ' געלא (מיב גמין ש"נ אות ג' סק"ד) אשת הג"מ משה פנחס חריף אבד"ק לבוב (דור ו' IV א').

II ואלה תולדת מו"ה צבי ר' מענדל מפוזנן (דור ו' I ד').

(א) הג"מ מנחם מענדל בעמ"ח צנצנת מנחם, אבד"ק ווענגראב והעלישווא. חותן הרב נפתלי הירץ בהג"מ ישעיה אבד"ק קאמארנא (צנצנת מנחם צ"ו ד') ע"כ קרא לרבנו הט"ו „מחותני" (שם צ"ח ג'). וזה הרבר נעלם מעיני הרב בעל כלילת יופי (ח"א נ"ט א' וח"ב ס"ב א').

III ואלה תולדת מו"ה ליב ר' פישלש (דור ו' II ג').

(א) הג"מ זכריה מענדל אבד"ק בעלזא ומורבין בעל באר הישב לש"ע וי"ד וח"מ.
(ב) אביר הגביר מו"ה אפרים פישל מלודמר, פו"מ ונב"י דד"א.
(ג) הרבנית אשת בעמ"ח בית שמואל לש"ע אה"ע (ב"ש סי' נ"א סק"י).
(ד) הרבנית מ' רבקה אשת הג"מ יחזקיה יהושע פייבל תאמים-פרענקל אבד"ק צילץ, פרעמשלא והגליל מגור שי ווי נא בן רבנו בעל „קיקיון דיונה". (הקדמה לע"י אמשטרדם). והנה הרב בעל כלילת יופי (ח"א פ"ב א') מונה לו שני בנים ובת אחת, ואולם שתי בנות היו לו, והבכירה אשת הג"מ ויאל היילפרין אבד"ק לויצק פינסק ואוסטרהא והגליל (בהג"מ יצחק אייזק אבד"ק טיקמין, חתן הקדו"ש הג"מ שלמה סג"ל בן רבנו הט"ו) וכאשר נתקבל לאבד"ק לבוב והגליל.

(60) הנה היאלתי לסדר גם את דור בניו וחתניו ונכדיו, אמנם דיו"ג ש"ב הרב החכם הספואר ה"ר שמואל אבא האראדעצקי, הודיעני שש"ב יודינו הגאבד"ק סעראצק שלח אליו את תולדת זקננו מהר"ם לובלין וסדר זרעו אחריו, והוא הוסיף עליה כיד ה' הטובה עליו, והרפיסה במאספו הגרן.

עלה חתנו אא"ז הג"מ בצלאל כהן צדק בן בעמ"ח סמיכת חכמים, לבסא אסטרעא. 61).

(ה) והרבנית מ' אסתר (מק"פ 389) אשת הג"מ שאול אבד"ק לוקאטש, אפטא והגליל, ברוסק דליטא וקראקא, ונתקבל לאב"ד ק"ק אשכנזים באמשטרם, ויסע שמה, ויפגע במקום... ומ"כ בגלוגא, כנודע. בן רבנו העשל (דור ז' א' ב').

IV* ואלה תולדת מו"ה ישראל חריף (דור ז' III ב').

(א) הג"מ משה פנחס חריף אבד"ק לכוב והגליל (62) חתן הג"מ שמעון כ"ץ רפפורט (דור ז' I א') בן בעמ"ח איתן האורחי (טיב גטין שם).

(ב) והג"מ ישראל אבד"ק אליק (הוא ואחיו מלכוב, הסכימו יחדו ע"ס צנצנת מנחם) ואסיק ליה "ישראל בן ישראל" (כי בעת רדת נפשו ארצה, עלתה נפש אביו השמימה) — והוא אבי הר' יהודה ליב חותן הג"מ יהודה יכו"ד אבד"ק ווילנא (קריה נאמנה 119 ותוא"ש למהרד"ט אפרתי ט' ב').

דוּר יִשְׂמִינִי

I. ואלה תולדת מו"ה משה פנחס חריף (דור ז' IV א').

(א) הג"מ צבי הירש אבד"ק יאברוב (הסכים ע"ס זרע ברך שלישי) 63).

(ב) הקצין הגדול אליעזר פו"מ בלכוב, חתן בעל באר היטב (דור ז' III א').

(ג) הג"מ יעקב חריף אבד"ק לעשנוב וגליל פאדאליא 64) חתנא דבי נשיאה

61) יודיו מחותני הרב המופלג הר' מנחם מענדיל ביבער מאוסטרעא, שלח אלי דוגמאות מספרו „מוזרת לגדולי אוסטרעא" ומצאתי בס דברים טובים ומועילים, ומו יתן וחפץ ה' בידו יצלח להדפיסהו. כל מן דין סמוכו לנא.

62) וימת משה ספרא רבא דישראל, אור ליום כ"ז [צ"ל כ"ד] אלול תס"ב במוצאי שבת וילך משה רבנו ומאורנו הגאון מאור הגולה מוה' משה פנחס במוהר"ר ישראל חריף ז"ל. שהיה אב"ד ור"מ דק"ק לכוב והגליל. וכל בית ישראל יבכו להאי שופרא דבלי בארעא, דקרי ותני בכלוהו תלמודא ותוספתא וספרא. בזכות זה הנצב"ה (מצב"ק ח"א סי' ס"א א"ש סי' ת"י).

63) נפלה עמרת צבי תפארת ישראל בין המצרים יום ה' כ"ו חמוז השיגוהו נהו וילל. נצחו אראלים ונשכה ארון הקדש הרב הגאון החריף ובקי מוה' צבי הירש בהגאון מוה' משה [פנחס] חריף וצ"ל. שנת תצ זלפ"ק תנצב"ה (שם שם סי' פ"ט שם סי' תפ"ב).

64) ראה ראיתי ארבע ראיות, בארבעת ספרים יקרים הרובים על אודות גדולי וגאוני לכוב עיר מולרתי. וכנראה חסרו להם ידיעות רבות כנוגע למקור משפחת אולנשטיין אימנינגא ונאטהנאהן, רבניה גאוניה בדורנו, ואבוא אחריתם ואמלא את דבריהם, כי אאמ"ו וצ"ל הית עצם מעצמם ובשר מבשרם 1), דע שהם היו נכדו רבותנו בעל „ש"ת חכם צבי" מצד אב ומצד אם, ונכדו מו"ה משה פנחס חריף מצד אם. כי הצעירה מכנות „החכם צבי" הרבנית מ' פריידא, היתה אשת הר' יעקב חריף. ותלד לו שלשה בנים: א') מו"ה משה, פו"מ

1) ראה הסכמת בעל יסעות יעקב, על משניות עס רע"ב ועיקר תו"ט לכוב תקס"ח. והסכמת אדמו"ר בעל שו"ת שו"ת אשכנזי, כראש שו"ת מהרש"ל וס' טיב גיטין, אשר הדפסתי בלכוב תרי"ט, וטני הסמכתים אשר כאלם ספרי אור חם. (לונדן).

בעל „שו"ת חכם צבי" (65) בן בתו של הכתן הגדול מאחיו בעל „שו"ת שער אפרים" וחתן הג"מ משלם ולמן מירלש אבד"ק אה"ו מגולי ווינא (66).
 (ד) הרבנית אשת הג"מ נפתלי הירץ כמו"ה ישראל אבד"ק לבוב והגליל (67).

בלבוב, מנקובי ראשית נדיבי פולין — חתן הג"מ יחיאל אבד"ק בילקאמין בהרב הקצין ח"ר מרדכי באב"ד פו"מ ונכ"י דר"א (2) ותלד לו את הרב הקצין מוה' יצחק באב"ד בכולחוב, ונודע בשם „ר' אוצק ראש הסדינה" הוא אבי כל בני כולחאבר (3). ב' הג"מ יהודה ליב אבד"ק קאריב, חתן הג"מ שלמה אבד"ק פינטשוב בעמ"ח „יקהל שלמה" חתן הג"מ יחזקיה פייבל תאומים. פרענקל אבד"ק פרעמישלא והגליל. ולמהרי"ל מקאריב כת ושמה חנה, ויתן אותה להקצין ר' יצחק כולחובר לאשה כוונתו שני. ותלד לו את הרבנית מ' רייצא, אמו של אבא מארי ז"ל. ג' והג"מ שאול חרף אבד"ק אלעסק, אשר בנה בית מדרש בכראדי ונקרא על שמו עד היום הזה. ובתו הרבנית מ' פרוירא אשת שאר בשרה הג"מ מרדכי זאב כמוה' משה אבד"ק לבוב והגליל. ותלד לו את הגאונים הגדולים בעל „יס התלמוד" ובעל „ישועות יעקב" ואשת הג"מ דוב בעריש אבד"ק בערוזאן (4) מרת אסתר אמש של הגאונים בעלי „מפרשי הים" ומרת טלכה אשכנזי בכראדי, חמותו של הרב החרף הגביר מפורסם ר' ישעיה ליב איש הורוויץ פו"מ בלבוב. —

הג"מ מרדכי זאב אבד"ק לבוב, היה בן הרב הקצין ר' משה פו"מ בזאלקווא, במוה' יוסף בהרב הגביר הנודע מוה' הנוך העניך פו"מ דשם. ור' משה ב"ר יוסף לקח את בת הג"מ אריה ליבש אבד"ק אמשטרם לבוב, רישא וגלוגא, חתן בעל חכם צבי כנודע. ולמשה נולד עוד בן. הג"מ משלם ולמן אבד"ק פאמארן, הוא וקנו של הגאון בעל שו"ת „גודע בשערים". וכל זה אמת ויציב.

(65) בהערותי למגלת ספר" (ווארשא תרנ"ז) כררתי איות דברים סתומים וחתומים הנמצאים בה, בנוגע לחיי משפחתו „באתת לבית אבתם" אתי בכתובים.

(66) על אדותו חוון הרבתי, בתולדת משפחות: העלר, וולרשטיין, לעמל, מירלש, ניימארק, סג"ל, פרענקל תאומים, במחברתי „עיני העדה" להוכיח מי ומי היו הפו"מ לעדת ישראל בווינא לפני גרוש שנת 1670—5430 ומהם גורשו. ואקוה להוציא לאור בקרב הימים ברצות ה' דרכי

(67) שם מטהו לא נזכר בארבעה הספרים, אשר תעודתם לברר רבני וגאוני לבוב. ובנעורו מצאתי את התימתו בפנקס זאלקווא, וחתם „נפתלי הירץ **מגווע צבי** ובררתי מטה „באתת לבית אבתם" בספרי „בינה לעתים" (הערה 9) שהוא עתה כביהר"פ. ושם בררתי שגם הג"מ מרדכי זאב אבד"ק לבוב היה מטהו **גווע צבי** ובנו בעל ישועות יעקב, היה הראשון אשר חתם שמו **ארנשטיין**.

(2) מ"כ פספד"א, כי בא שמה אל ועד הארלות. ומראשיתו „בר פתחי בן גדולים, אנשי שם ועולם. ה"ה הקצין האלוף המפורסם מו"ה מרדכי מק"ק כרדח נאמן לריבש אילות פולין, בן הרב המפורסם מו"ה יצחק אבד"ק כרדח בן המפורסם מו"ה יששכר בער מקרקא כהגאון רשכנה"ג מוהר"ד העשל זוק"ל. מו"נ יוס' ה' כ"ו תמוז נפ"ה" (אנשי שם להתסס לנדסהוטה 116) וספרת הוא ללא אמת, כי חתם בועד עיבוויין יוס' ו' ח' אלול תק"ב (החס"פ ח"ו 127).

(3) גם מוונגו הרבשון היו לו תמשה תתני רבנים (אב"מ לפורטס) וכן חתם וגביר מפורסם מו"ה אלוהי, אבי הג"מ אריה ליבש כולחובר אבד"ק זסלב בעמ"ח ערנות הכסס לש"ע אה"ע, ושו"ת שם אריה.
 (4) בתו הרבנית מ' חנה, אשת הג"מ אריה ליבש נאטמאהן בעל שו"ת „בית אל" ותלד לו את אדמו"ר הג"מ יוסף שאול כ"ז אבד"ק לבוב הנודע בספריו רבי הכמות והאיכות, וזהו הגביר הנכבד ובעל בעמיו הר' שלמה ולמן נאטמאהן פו"מ כנערוזאן. — וגם משפחת „וועקס לר" נקאמרית ומשפחת „לבו" מקורה כנעטשטאטש „נכדי הג"מ דוב בעריש אבד"ק בערוזאן, הנה הנס, כלס זוע כרך **רש"י** זל"ה.

ה' והרבנית אשת הג"מ יהודה ליב ר"מ בלבוב (68).

אתות לבית אבתם.

לבלי להמיר „טאמר“ בשם „ספר“ נלחצתי הפעם לקצר במקום שאמרו להאריך, ולהשאיר גם שרשים אחרים לעת מצוא (אם לא אמות כי אחיה). ובתתי לחכם ויחכם עור, אתן הפעם אתות בכלל, להבין כל פרט ופרט. (א) בסוף הקדמת ס' משנת חכמים על הרמב"ם (לבוב תקפ"ט) חתום „יוסף בהג"מ יעקב יצחק בהג"מ משה חיים אבד"ק לבוב... רביעי בקדש מהגאון רבן ומאור הגולה מו"ה אריה ליב מקראקא והגאון המובהק מהר"ם לובלין והגאון המפורסם מו"ה משה חריף אבד"ק לבוב". — וזה סדר דרתיו: (א) הר' משה חיים אבי אביו, (ב) בן הר' אליעזר, (ג) בהר' משה פנחס חריף (דור ה' ל' ב'), (ד) ואליעזר חתן בעל באר היטב, (ה) בן הר' ליב ר' פישלש (דור ז' III א'). וראיתי להרב בעל אנשי שם (ס' ת"כ) שהר' אליעזר היה בן בעל באר היטב. וזה ללא אמת, כי אם חתנו היה. וראיה לדבר: נתי ס' לישירים תהלה (לבוב תקנ"ט) ועליו הסכמת הגאון בעל משנת חכמים, וחתם „הק' יוסף בהג"מ יעקב יצחק ולה"ה הנקרא בל' שונם הוי"ך גיל ערנטר חופ"ק זאמושמש". ופירושו „הויכנלעהרטרער“ הוא תרגום אשכנזי משם מטהו „חריף". — וגם אמו אפרתית, מצאצאי מהר"ם לובלין.

(ב) והה"ג מנחם מגלי בהר' ברוך סג"ל דינא בלבוב, בעמ"ח זרע ברוך, עמק הלכה וטעם מן מנחיל יעקב (69) התייחס בהקדמות ספריו: להנאונים בעל שארית יוסף והר' יצחק שרענצילש. — והנה אמת נכון הרבר: אמו בת הר' יצחק בר' נחמן בר' יצחק שרענצילש (דור ו' VI ב'). דור ה' V א' ודור ד' II ג') ואבי אמו חתן דודו הר' מרדכי שרענצילש חתן בעל שארית יוסף (דור ה' I ד'). (ג) והג"מ אברהם כ"ץ רפאפורט=שרענציל, חתן הר' מרדכי שרענצילש (דור ה' I ב') ויקרא למרדכי „חמו" (איתן האזרחי ח"ב פ' תרומה) ולהר' יצחק שרענצילש „אבינו" (שם שם ע"א א') ולבעל שארית יוסף „חמו זקני" (שם ח"א ס' ח'), לבעל תוי"ט „מחותני" ויענהו „מחותני" (שם שם ס' ה' ט' וי"ד) כי הר' משה העלר בן בעל תוי"ט, לקח את בת הר' אברהם חיים (לעיל פ"ב ס"ג) חתן ר' משה ר' יעקליש (דור ה' III ה') ומשה בן אחות אביו (דור ג' ב')

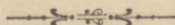
(68) מי הוא ומי מטהו, לא הוזכר עוד.

(69) החכם בעל אוצה"ם (אות מ' 1479) ייחסהו להר' יעקב בר' שמואל זנווילי והחכמים צעדנר ור' ורמ"ש ייחסו אותו להר' מנחם מגלי ב"ר ברוך. והלכתא כוונתי הו' ואילו שעיון בעל אוצה"ם גם בהקדמת הספר כמותם, תלא או ראה שהרמ"מ הקדושהו לכבוד איש חסדו תגביר הר' יעקלי בר' שמואל זינווילי אבד"ק ראפשוויר חתן הנדב הר' מיכאל מייא סק"ק מנחיים. כי בימי שבתו במנחיים, ישב באהל יעקב, וכל מחסורו עליו.

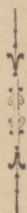
„שני בשני". מלבד אשר גם אחיו הקדוש היה חתן משה (דור ה' III ד')
 ואחותו אשת הר' אייזק אחי משה (דור ד' II ב'). ויקרא אברהם גם
 לבעל מגיני שלמה „מחותני" (ח"א סי' י"א כ"ו) ויענהו „מחותני" (שם סי' ל')
 כי בן בנו לקח את בת בתו של בעל מג"ש, לאשה (הערה 48). ושאר
 מחותניו המובאים בספרו, יבוררו אי"ה כמאמרים הבאים.

היום גליתי את חרפת „העורבים" מעל משפחת כהן-צדק רפאפורט.
 לדעת שורע ברך רש"י ולא בני עורבים המה; ואקוה לגלות גם את חרפת
 „בני יונה" מעל בית רבנו העשל, לדעת גם מקורם האמתי, בישע
 אל למושעות.

לונדון א' דחנוכה שנת טוב על ישראל לפ"ק.

סדר דורות משפחות לוריא, פולק, העליון וקצוינלנבונן.

נאצאי ריפטיניץ ועלה"ה.

דור א) מרנא ורבנא שלמה לוריא (מהרש"ל) ומן נוקבנה ממשפחת מרדכישי.

דור ב) בתו הרבנית מ' שרה אשת הג"מ אברהם פולק אב"ד ור"מ בלנבולא ואפסא והגליל בהג"מ יעקב פולק ר"מ בפראג קראקא ולובלין.

דור ג) הג"מ אברהם חיים פולק אב"ד ור"מ כפאפא והגליל ואח"כ בווינא (וורעו :

דור ד) הר' שלמה פולק סופר (ד) אשת הר' שמעון העליון בווינא. (ה) הרבנית מ' בולא פולא וולשייין נאמן הקהלה בפראג.

(ה) אשת הג"מ ליכמן קצ"י (ה) הר' ישראל טוביה. (ה) הג"מ אברהם העליון דרשן בווינא נלנבונן אב"ד ור"מ כשנייטשין

(ו) הרה"צ לעמל הרה"צ פייכש (ו) הר' שמעון השני (ו) בעמח"ס ירי משה. (ו) ואחנה. ריין בקראקא. ריין בקראקא.

(ז) בעמ"ח סתת יד. (ז) הרה"צ מרת יד. (ז) הרה"צ סתת יד. (ז) הרה"צ אברהם. (ז) הרה"צ אברהם. (ז) הרה"צ יוסף. (ז) הרה"צ אברהם.

(*) וורעו מאשמו הראשונה לא התפקדו בחיבם, כי לא מעאצאי ריפטיניץ היתה.
 (***) אם היו לה בנים או בנות, אין אתנו יודע.

תקונים

צד 2 שורה 19 השלישי צ"ל הששי . צד 3 בהערות 7 צ"מ צ"ל ד"מ . שם 9 צ"מ
 צ"ל ד"מ . צד 5 ש' 19 לו "המורה צ"ל לו את "המורה . צד 7 שורה 4 ששה צ"ל שש .
 שם ש' 23 השבעה צ"ל השבע . צד 11 ש' 24 גיוו צ"ל גוו . צד 15 מלמטה ש' 6 לצרכו צ"ל
 לצרכי . צד 16 בהערות 1 תורת צ"ל תורת . צד 17 בהערות 5 כמה"ע צ"ל כמה"ע . צד 32
 ש' 14 תפיל צ"ל תפיץ . שם שורה 17 ויושר צ"ל וישור . צד 33 ש' אחרונה הגדול צ"ל
 כשיר הגדול . צד 40 ש' 6 אחיו צ"ל בן הגאון מוה' סיני .

במאמר דור ישרים

צד 1 ש' 5 צ"ל על גהרות ענס . שם ש' 13 צ"ל כמסת ירו . צד 2 ש' 24
 צ"ל ברנדנבורג . צד 3 ש' 16 צ"ל פושע—בער . שם 25 צ"ל קדחי אש המדון .
 צד 5 ש' 18 צ"ל גאוניה מקדם . צד 8 ש' 21 צ"ל ובעת היא . צד 10 ש' 1 צ"ל
 בעל אחות רבנו . שם ש' 13 צ"ל גבורתה . צד 11 ש' 26 צ"ל לא פורש . צד 12 ש' 20
 צ"ל בשנת תנ"ו . צד 13 ש' 25 צ"ל בש"ק ב' אבת"ן . צד 15 ש' 8 צ"ל לא פורש .
 צד 16 שורה 7 צ"ל הרבנית ברת רוזא . צד 20 עורה 4 צ"ל ראה (דור ד' ג' ודור ד' ה
 ג) . צד 22 הערה 30 ש' 2 צ"ל (אלטונא ת"ן) . צד 23 הערה 34 שורה 5 צ"ל ולהלוות לעניים
 בשעת דוחקם על משכנות .

M. T. AKADEMIA
KÖNYV-
TÁRA

B
147.

7-147

HAGOREN

Abhandlungen

über die

WISSENSCHAFT des JUDENTHUMS

Redigiert von

S. A. HORODEZKY.

~~~~~  
I Buch.  
~~~~~

BERDITSCHEW

DRUCK VON J. SCHEFTEL

1898.
